

LUNDS
UNIVERSITET

”Halfguden på bryggan”

**Sjömän, maskulinitet och makt
i Malmös tidigare hamnkaptan Gustaf Stenfelts (1858-1934) texter.**

Lunds Universitet,
Historiska Institutionen
HIS 203
Seminarieledare: Dick Harrison
Handledare: Charlotte Tornbjer
2005-10-03, kl. 14.15

Abstract

Den svenske Gustaf Stenfelt upplevde kolonisationen i Kongo som en av de första västerländska sjömän som reste uppför Kongofloden under 1880-talet. Sina erfarenheter från detta arbete skildrade han i reseberättelser i både bokform och i tidningar i Sverige, och var inte sällan kritisk till kolonistörernas brutala metoder. Denna uppsats diskuterar hur Stenfelt, efter att ha arbetat som sjöman och sjökaptan, lyckades bli en ledande person i Malmös borgerliga och kulturella elit under 1900-talets början. Uppsatsen undersöker främst hur Stenfelt använde litteraturen och sitt sjötekniska kunnande för att framhäva sina ideal om manlighet, sjömanskap, hierarki och hur dessa förhåller sig till disciplin, ordning och makt i både arbetet, hemmet och på skeppet under den koloniala tiden. Istället för att utveckla kritiken mot Kongostaten som t.ex. sjökaptanen Joseph Conrad gjorde, valde Stenfelt att framhäva mer auktoritära ideal i senare böcker och närmade sig även tidens allt vanligare rasistiska och etnocentriska föreställningar. Undersökningens resultat ligger i diskussionen om vad som krävdes av en enskild individ i ett fält i periferin för att närma sig samhällets elit under den aktuella tiden.

1. Inledning.	3
1.2. Frågeställning.	5
1.3. Teoretiskt ramverk, fält, kapital och habitus.	5
1.4. Vem var han? Vilka böcker efterlämnade han? Material.	7
1.5. Forskningsläge och litteratur.	9
1.6. Metod.	12
1.7. Disposition.	15
2. Sjömannen och maskuliniteten.	16
2.1. Den styrande fadern och hans normer.	22
2.2. Sammanfattning.	27
3. Undersökning.	28
3.1. Den hederliga Stenfelt ”halfguden på bryggan”.	28
3.1.1. Härdandet av sjömän.	32
3.1.2. Disciplin för kuvandet av passionerna.	36
3.1.3. Slutet på en gammal ordning?	38
3.1.4. Formandet av dugliga sjömän. Stenfelts makt visar sig.	41
3.1.5. Tvetydig makt men ett betydande kapital.	44
3.2. Den dömande Stenfelt.	47
3.2.1. Minnen från Kongo.	47
3.2.2. En karakteristisk cynism.	49
3.2.3. De hotande.	51
3.2.4. Amerika, en framtid utan kultur?	54
3.2.5. ”Måttlighet, alltså måttlig måttlighet” till punschen söt.	56
3.2.6. Mannen och hemmets kult.	57
3.2.7. Vad spelar det för roll? ”När man ändå full skall bli” <i>Drापalek vid 4de bordet</i> .	59
3.2.8. <i>Under vita vingar</i> . En speciell bok med ovanligt mycket ”matrosliv”.	62
3.3. Stenfelt och kvinnan.	64
3.3.1. Charmören Stenfelt.	64
3.3.2. Vi gentlemän, våran lust.	68
5. Sammanfattning.	71
6. Utblick.	75
7. Käll- och Litteraturförteckning.	76

1. Inledning

Under min uppväxttid i Göteborg var skärgården och närheten till havet en ynnest. Farfar var ursprungligen fiskare, och i staden är det regel snarare än undantag att släktingen, eller grannen, har kopplingar till sjön trots att handelsflottan numera är minimal. Ändå var det av en tillfällighet och av ren nyfikenhet som jag började undersöka sjömän på en akademisk nivå. Den strikt hierarkiska, stratifierade och extremt mansdominerade världen ombord kom att intressera mig.

Min B-uppsats handlade om svensk omvärldssyn och i arbetet med den mötte jag Gustaf Stenfelt som arbetade i Kongo under ”den stora rusningen” till Afrika på slutet av 1800-talet. Hans uppgift var sjökaptan och han rekryterade bl.a. arbetare till det stora järnvägsbygget i Kongo. Jag läste mer av hans böcker, som är bortglömda sedan länge, och blev fascinerad av dessa berättelser om livet till sjöss och ville veta mer.

Det visade sig vara ett nöje som många delar. Både min pappa och min svärfar avslöjade egna historier om sjölivet och berättade om hur de båda gick till sjöss från Göteborg och Malmö, som många andra i en tid då handelsflottan fortfarande var stor. ”Sjölivet hade inget med landlivet att göra” säger de med antydning på permissionen i land efter veckor på vakt, då de släpptes lösa, unga, hungriga och vilda i behov av omväxling. Det är inte konstigt att sjölivet, sjöbjörnarna och de stora segelfartygen ofta förefaller ha ett romantiskt skimmer av mystik, och äventyrlighet över sig ännu i våra dagar för oss landkrabbor. Tänk bara på den bistre kaptan Ahab som svurit att döda Moby Dick, myteriet på Bounty, eller för den delen, på den obotligt otursförföljde Kalle Anka.

1923 skrev den då kände och omtyckte publicisten Alfred Fjelner om sin vän Gustaf Stenfelt på hans sextiofemårsdag:

Vida du for till fjärran folkslag och riken, - trivdes bland negrer och vilda djur i tropiken! Svarta och vita kände sig lika trygga, när du äntrade käckt din kommandobrygga!

Kongofloden du bytte mot Suellhamnen; Malmö bjöd dig genast den stora famnen. Ty kompassen, som visar till allas sinne, bar du djupt i ditt solvarma hjärta inne.

Mången gäcksam härlig seglats du styrde; sångens och skämtets friska vågskum yrde. Oförvägen du stod bredvid glädjens roder såsom eskaderchef och vår käre broder.

Ständigt i ögat myste den glade skalken; alla vi lydde så gärna vikingabalken, som du oss gav, och alla vi trå att följa ofta din lystring ännu på sollyst bölja.¹

¹ Fjelner, Alfred *Typer och tillfällen: ett års rimmerier Malmö 1923*.

Fjelner arbetade på *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* där han bland annat använde sig av rimmad journalistik som kommenterade samhället, kända personligheter och händelser. Han skrev mängder av dagsvers. Journalistiken gavs ut i urval i ett stort antal böcker som alla kallas ”typer” av något slag mellan 1913 och 1930. Alla mottogs mycket positivt av pressen, något de många recensionerna som återges längst bak i böckerna vittnar om. Dikten här ovan är tagen ur ett kapitel som kallas några ”Bricole” dikter i boken *Typer och tillfällen* (1923).

Vem var då denna man som rest vida omkring, varit i Kongo men kommit till Malmö och blivit så omtyckt? De första frågorna som jag ställt är ganska självklara: vem var han, och hade han något inflytande på dåtidens samhälle? Dessa frågor har lett till en hel del och bidragit till att forma det teoretiska ramverk som uppsatsen vilar på. Hur lyckades då denna man gå ifrån det hårda livet till sjöss till ett nytt fält i land där nya utmaningar väntade? Jag kommer att använda Pierre Bourdieus fältteori för att försöka förstå hur Stenfelt lyckades att bli så omtyckt i Malmö att han kom att kallas eskaderchef och broder, vilka värderingar och åsikter tog han med sig ifrån sitt gamla fält, och vilka som förblev intakta. Sjöfarten var en viktig del, inte bara för Malmö, utan för hela landet på den tiden. Jag kommer i undersökningen att visa att Stenfelt var en viktig aktör i frågor rörande den näringen. Samtidigt kommer vi att se att sjölivet var förknippat med mycket som den borgerliga eliten såg ner på och att Stenfelt var tvungen att förhålla sig till detta för att klättra även i andra sammanhang.

Jag vill påpeka att uppsatsen till stor del är en studie om maskulinitet, men eftersom jag inte är ute efter tidens generella mansideal, och tror inte heller en fallstudie rörande en person kan ge svaret på det, kommer jag att försöka placera materialet jag undersöker i en kontext. Jag kommer därför att utifrån relevant forskning diskutera den generella bild av mannen runt sekelskiftet 1900 som framkommit för att ha denna i åtanke under analysen. I denna diskussion kommer jag att framföra en hypotes om att manlighet krävdes för att erhålla tillräckligt symboliskt kapital för att kunna avancera inom samhällets översta fält och att det därför var viktigt att betona sin bild av manlighet (och sin manlighet) – något Stenfelt gör i stor utsträckning. Sjölivet var ett extremt mansdominerat fält med en hård stratifiering och hierarki ombord² och detta bidrog i hög grad till Stenfelts uppfattning om mannen.

Jag kommer alltså att fokusera på de egenskaper som Stenfelt värderade som positiva för en man. Sjömannens position i samhället, som resenär och reseskildrare, gör också att ”den

² Rosenström, Marika, *Fartyget, himlen och havet: verklighetsuppfattningen bland sjömän i långfart under segelsjöfartens sista era* Helsingfors 1996 s. 13.

andre” i Stenfelts texter ofta hjälper till att stärka, och ibland förmedla, det som Stenfelt anser positivt eftersom det ställs som en motpol till detta.

Mitt syfte med undersökningen är således att undersöka Stenfelts publicerade texter, eftersom jag tror att dessa kan ge svar på mycket av det som krävdes av honom för att han skulle kunna avancera inom sitt fält i den undersökta tiden. Avsikten är att påvisa att texterna ger en bild av det symboliska kapital som Stenfelt kämpade om.

1.3. Frågeställning

1. Hur framställs den ideala manligheten i Stenfelts publicerade skrifter, och hur förhåller sig den bild han ger mot den generella bild som forskningen visat?
2. Hur framställs ”den andre”, eller motpolen, till vad Stenfelt håller för positiva egenskaper i hans texter?
3. Hur förhåller sig det som framkommer med Stenfelts karriär i Malmö?

1.2. Teoretiskt ramverk, fält, kapital och habitus

Bourdieu tolkar samhället som ett flertal olika semiautonoma fält, såsom det religiösa, det akademiska, det byråkratiska, utbildningens fält eller den kulturella produktionens fält. Varje fält besitter egna principer och konstituerar ett rum där kamp om olika former av kapital äger rum. Samspelet mellan olika aktörers habitus inom fältet samt deras relation till de olika kapitalen bestämmer deras position inom fältet.³ Man kan säga att det föreligger ett fält varhelst en kamp om makt utkämpas. Det är upp till forskaren att påvisa denna kamp och själv definiera i vilket/vilka fält den förs. Fälten är alltså i efterhand konstruerade strukturer för att underlätta förklaringar av aktörernas handlingar och inte direkta dåtida realiteter.

Bourdieu urskiljer fyra typer av kapital; det ekonomiska, det sociala, det kulturella och det symboliska kapitalet. Det ekonomiska kapitalet är materiella tillgångar och socialt kapital är sociala förbindelser och kontakter. Kulturellt kapital kan stå för uppfostran, utbildning, men också sätt att uppträda och förmåga att uttala sig i tal och skrift. Det symboliska kapitalet kan ses som formen som ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital tar när de olika kapitalen anses legitima och alltså som erkännande, anseende och prestige. När en papperssedel bestämmer ett materiellt värde och när en tavlas pris bestäms, eller när en titel, ett kön eller en hudfärg faktiskt ger reell status i ett fält eller i ett samhälle handlar det om symboliskt kapital. De olika kapitalen är konvertibla och kan således omvandlas till andra sorters kapital genom olika

³ Mottier, Veronica; “Masculine Domination Gender and power in Bourdieu’s writings” ingår i *Feminist Theory* 3 (2002) s. 349.

processer. Ekonomiskt kapital kan omvandlas till kulturellt, vilket i sin tur kan generera symboliskt etc. Kapital värderas olika i olika fält, men kan därför också ge individen tillgång till flera fält, som i sin tur kan överlappa varandra.⁴

Habitus genereras i sociala sammanhang av tankar, varseblivning, uttryck och handlingar med en frihet begränsad av de historiska och sociala förutsättningar i vilka de produceras. Habitus är klassificerande scheman som särskiljer de olika samhällsklassernas kännetecken, t.ex. kollektiv livsstil, tänkesätt, smak m.m. Med andra ord individers, men också kollektivs, sätt att se på världen. Habitus bestämmer varför individen låter sig lockas med i spelet och avgör hans strategier, intresse av att delta, men också hans tillträde till de olika fälten.⁵

Med sin fokus på habitus vill Bourdieu bryta med den fenomenologiska förklaringsmodellen där handling alltid är motiverat utav aktörens avsikter. Bourdieu menar att handlingar är strukturellt motiverade strategier avsedda att uppnå maximal materiell och symbolisk profit. Handlingarna blir till praxis som binder samman andra handlingar, realiserar intressen och upprättar och upprätthåller dominansförhållanden. Han undersöker således inte bara den materiella sociala och kulturella dominansen utan även dominansens symboliska dimensioner.⁶

Bourdieu talar om doxa, som kan sägas vara den normativa värdegrund representerad av de ortodoxa i fältet vilken dock de nyskapande, de heterodoxa inom fältet, måste acceptera i spelet om makt och erkännande (symboliskt kapital) för att fältet skall kunna återskapas. Det vill säga att trots en inbördes kamp i fältet mellan nya och gamla aktörer står fältets doxa ohotad.⁷

Hans teori är fokuserad på strukturen och tenderar till ett socialdeterministiskt förhållningssätt där individens egna avsikter skjuts åt sidan till en mer praxisorienterad teori. Kritiken mot teorin som framförts är svårigheten att förklara förändring, eftersom teorin är utformad för att förklara en viss fixerad sociologisk period. Därför kan den med ett historiskt perspektiv vara till nackdel eftersom den låser aktörernas roller. Speciellt inom manlighetsforskningen har Bourdieu kritiserats för detta. Huvuddelen av forskningen kring manligheten ställer sig bakom ett konstruktivistiskt perspektiv på könsrollerna, något jag också gör.

⁴ Mottier, s. 349.

⁵ Mottier, s. 349; Dahlgren Stellan, Florén Anders; *Fråga det förflutna* 1996 s. 145 och *Nationalencyklopedin* band 3.

⁶ Mottier, s. 349.

⁷ Bourdieu, Pierre "Modeskaparen" i *Kultursociologiska texter* i urval av Donald Broady och Mikael Palme Stockholm 1994 s. 132.

Vad Bourdieus forskning rörande den manliga dominansen gör är dock att förklara att dominansen går så djupt ner i det sociala spelet att den i princip är omöjlig att nå. Teorin omöjliggör därmed en förändring av genusrelationen. Det vill säga att den manliga dominansen i princip ligger inbyggd i människans essens och således bör ses som en naturlig del i det samhälliga spelet. Därmed inte sagt att Bourdieu menar att man skall acceptera detta.⁸ Vad jag är ute efter i min användning av Bourdieu är emellertid att förklara hur Stenfelt gick ifrån det ambulerande fältet som sjöman, till ett fixerat fält i Malmös sociala elit, något som jag menar han lyckades med mycket väl.

1.4. Vem var han? Vilka böcker efterlämnade han? Material.

Gustaf Johan Thure Stenfelt föddes i Säter Dalarna 1858 och familjen flyttade till Stockholm vid årsskiftet 1870. Han gick i navigationsskola i perioder 1876-80 och avlade sjökaptensexamen hos en privatist i Västervik efter att han fått problem med trigonometrin. Innan dess hade han gått till sjöss som 17 åring och drillats på ett antal segelskepp. Tiden var osäker för sjömän, så han sökte sig till "l'Association International du Congo", eller "Stanley-expeditioner" som det populärt kallades, där han verkade som befäl på flodångaren "La ville d'Anvers" 1883-85 som han seglade från England. Större ångare förde han i Kongostatens tjänst 1885-87 samt 1889-91.⁹

Efter hans brokiga karriär blev han en av pionjerna i den svenska ångbåtsflottan och förde under 1896-98 en av Sveriges största lastångare "Atlette". Efter "Atlette" blev han hamnkaptan i Malmö 1899 och verkade fram till 1924 då han pensionerades. Han dog 1934. I Malmö verkade han i en rad olika styrelser, bland annat som ombud för Bureau Veritas, ordförande för en pensionsförening för sjömän, styrelseledamot för Malmö slakthus, ledamot av handels- och sjöfartsnämnden och ledamot för distriktsstyrelsen i svenska Röda korset. Inom Alliance Francaise var han i livlig verksamhet samt fungerade som skattmästare i 25 år. Han satt också som styrande mästare i Malmö Par Bricole 1917-23.¹⁰

⁸ Bourdieu, Pierre *Den manliga dominansen*; översättning: Boel Englund Göteborg 1999. Mottier framför liknande kritik mot teorin.

⁹ *Sydsvenska Dagbladet* torsdag den 1 februari 1934 s. 11 (Stenfelts dödsannons); *Vem är det? 1925* sthlm 1924, uppgiften att tiden var osäker för sjöfolk, och att han fått problem med trigonometrin är Stenfelts egna framförda i *En maspojke till sjöss*: ur kapten Gustaf Stenfelts loggbok/återberättat av R. E. Carlsson Västervik 1957.

¹⁰ *Vem är det? 1925* sthlm 1924 och *Sydsvenska Dagbladet* torsdag den 1 februari 1934 s. 11. Par Bricole är ett ordenssällskap med traditioner från frimurarorden som hyllar bl.a. Bellman, och senare även genren kåserier. <http://www.parbricole.se> jag återkommer till detta sällskap. Bureau Veritas är ett multinationellt sällskap för bland annat klassning, inspektion, certifiering, konsultverksamhet och utbildning inom sjö-, (flyg- och rymdfart,) bygg och anläggning, industri samt internationell handel. <http://www.bureauveritas.se/> Alliance Francaise är ett internationellt sällskap för främjandet av fransk kultur. <http://www.alliancefrancaisesthlm.com/>.

I Stenfelts dödsannons framkommer en kort biograf och att han efterlämnade ett lexikon som hälsades av sakkunskapen som en fullständig, och tillförlitlig, handbok av bestående värde. Intresse för engelsk och fransk litteratur samt geografiska verk, och beläsenhet, fick honom ofta att själv fatta pennan enligt dödsannonsen. Han ”togs redan vid [ankomsten i Malmö] i anspråk för de slutna samfund, som äga sin kulturella uppgift och betydelse. Inom ett par bland dem nådde han de högsta uppdragen; sålunda innehade han efter Edward Lindhals frånfälle i åtskilliga år ledningen inom Malmö Par Bricole”.¹¹ Det andra åsyftar gissningsvis sjöfartsföreningen. Vilken kulturell uppgift och betydelse sällskapen förespråkade kommer jag att diskutera i undersökningen. Stenfelt hade skaffat sig ett betydande inflytande, och det måste ses som ett tecken på att han vunnit många segrar inom sitt fält och därmed tillgodosett sig stort symboliskt kapital.

Styrande kansler Karl Erik Holm hos sällskapet Par-bricole säger att Stenfelt är ett oskrivet blad i sällskapets historia trots vissa efterforskningar.¹² I förordet till *En maspojke till sjöss* står det att han var ”ett ‘överklass’ –yngel,” född i en släkt som sedan stormaktstiden varit officerare i den svenska armén. Författaren R. E. Carlsson som har återberättat boken menar att det sammanställda materialet är skrivet av Stenfelt strax innan hans död 1934.¹³ Författaren och sjöskildraren John E. Persson har skrivit en artikel om den ”bortglömde” Stenfelt men utelämnar, och lägger till, material för att glorifiera sjömansyrkets kall. Persson skriver att Stenfelt valde att mot sina föräldrars vilja gå till havs¹⁴ men pappan, som var kapten vid dalregementet, dog innan Stenfelt ens sett en segelskuta och Perssons antagande är alltså taget ur luften.

Jag misstänker att Stenfelts familj förlorade mycket av både sitt sociala kapital och sin ekonomiska trygghet i och med att pappan dog. En änka till en ung kapten var sannolikt inte i position att välja sina barns väg i livet på den tiden, trots att hon fick ett visst stöd ifrån en äldre släkting så att Stenfelt kunde gå ett par år till i skolan. De var därför tvungna att flytta till Stockholm där Stenfelt fick hjälp av sin morbror att gå till havs efter sjätte klass.¹⁵ Också titeln *En maspojke till sjöss* bidrar till en känsla av att Stenfelt var en ovanlig person till sjöss då dalmasar säkerligen var underrepresenterade bland svenska sjömän på den tiden, i synnerhet sådana som inte sett segelskutor under barndomen.

¹¹ *Sydsvenska Dagbladet* torsdag den 1 februari 1934 s. 11.

¹² Samtal med Karl Erik Holm i maj 2005.

¹³ *En maspojke till sjöss* s. 8-9.

¹⁴ Persson, John E. ”Gustaf Stenfelt - bortglömd sjöskildrare” i ”Till havs!” i tidsskriften *Rallaros* som nr 52-53 Persson utelämnar också ett uttryck som Stenfelt använder: ”inga herrar till sjöss”. s. 12.

¹⁵ *En maspojke till sjöss* s. 11-12 och 20-21. Stenfelt nämner också deras ekonomiska trångmål efter pappans död på s. 15.

Stenfelt skrev fem skönlitterära verk:

- *Kongominnen, Af Skeppar Lärka Sundsvall* 1889.¹⁶
- *Bland Negrerna på Afrikas västkust: skildringar ur verkligheten* 1901.
- *Skepparlif på en lastångare: studie Malmö* 1903.¹⁷
- *Under vita vingor* Lund 1924.
- *En maspojke till sjöss: ur kaptan Gustaf Stenfelts loggbok / återberättat av R. E. Carlsson Västervik* 1957.

Dessa verk är de texter som jag kommer att lägga störst fokus vid. Som vi ser är de skrivna över en lång tid, något som banar väg för en jämförande analys för att spåra förändring/kontinuitet över tid. Detta är positivt eftersom manlighetsidealet var något som förändrades generellt under den här tiden, enligt forskningsläget. Hos individen kan dock förändringen ske långsammare eller helt utebli. Böckerna är mestadels skönlitterära verk men bär många autobiografiska inslag, en genre som ofta setts mindre lämplig att använda som historisk källa av forskningen för att de är uttryck för författarens subjektiva bild av sig själv eller innehåller minnesluckor felaktiga minnen etc. För mig blir det autobiografiska karaktären emellertid bara bra eftersom det är Stenfelt själv som söker framhäva sin personlighet, sin karaktär och sina handlingar, något som antagligen leder till att idealen och de positiva egenskaperna får stor plats.

Vidare skrev han en pamflett; *En för vår sjöfart viktig sak* (Malmö 1900) och två stycken lexikon.¹⁸ Pamfletten kommer att analyseras eftersom den var en tydlig politisk handling utförd av Stenfelt. Han översatte även sonetter från engelskan i boken *Sonetter från* 1905.¹⁹ Ytterligare två sånger finns publicerade i Malmö sjöfartsförenings egna skrift ifrån 1918 och slutligen skrev han tillsammans med Carl Alfred Berg en sångbok med rimmad vers ”*Drapalek*” vid 4:de bordet Malmö 1914.

1.5. Forskningsläge och litteratur.

Även om det finns en uppsjö av litteratur med anknytning till sjö- och fartygshistoria är forskning om sjömän något som det finns lite av. Det finns mig veterligen ingen forskning som behandlar Gustaf Stenfelt, varken sjöhistorisk eller lokalhistorisk. Inte heller nyare

¹⁶ Denna bok hade tidigare (1883-84) publicerats som serie i en av Stockholmstidningarna. Vilken vet jag inte.

¹⁷ Boken kommer att hädanefter enbart kallas ”*Skepparlif*”.

¹⁸ En nautisk engelsk-svensk ordbok 1917 och *Svenskt nautiskt lexikon* 1920. Dessa verk kommer inte analyseras.

¹⁹ Vems sonetter framgår dock inte, men de tolv sonetterna i boken handlar om årets tolv månader. De är inte heller relevanta för min undersökning, annat än att de ger en bild av Stenfelts kamp om kulturellt kapital, som jag återkommer till.

svensk forskning rörande sjömän som är relevant för min undersökning även om Erik Nagel har undersökt skandinaviska sjöfolks fotografier (med fokus på "flickan i Havanna") i en mycket intressant artikel.²⁰ 1950 påbörjades ett påkostat projekt i fem band vid namn *Boken om havet* för att förmedla kulturen kring havet och den överspelade segelfartygseran.²¹ Det finns också forskning om skeppet som sociologisk enhet t.ex. den norske Erik Eriksens forskning.²² Intressantast för min undersökning är dock Marika Rosenströms bok *Fartyget, Himlen och Havet* (1996) som är en något reviderad version av hennes (otryckta) avhandling i folkloristik vid Åbo universitet från 1991. Den behandlar finska, främst åländska svenskspråkiga, sjömän i de finska segelfartygens sista era 1920-40. Det är dock 30-talet som beskrivs mest. Det finns också nyare tysk forskning om nordeuropeiska sjömän i den tidigmoderna tiden.²³

Äldre folklivsforskning om sjömän representeras av Knut Weibusts bok *Deep sea sailor* (1966). Denna kommer främst att diskuteras i slutet av denna uppsats och då i jämförelse med den nyare forskningen i ämnet. Weibust måste dock kritiseras för att han generaliserar segelfartygseran till en homogen period och omöjliggör därmed frågan om förändring/kontinuitet som jag menar skulle vara intressant. Som exempel så talar han ena stunden om 1860- och 90-talet därefter använder han sjömansminnen skrivna på 1950-talet, och sedan en liknande bok från 1906, för att till sist tala om varför kapten Bligh i *Myteriet på Bounty* (1789) var så impopulär.²⁴ Exemplet är hämtat ur det annars mycket intressanta kapitlet (som har likheter med Bourdieus teoribildning) om status, och hur denna status kan konvergeras till olika sorters status. En faktapositivistisk framställning som staplar mängder av citat (data) på varandra, ofta utan någon egentlig berättande analys, gör boken smått rörig och mycket svårläst.

Trots att det till en början är svårt att se vilken period Weibust beskriver, framgår det att det är mest från 1850 till ca 1930 och främst före 1:a världskriget. Det var också då de stora djuphavsseglarna byggdes och fick sin storhetstid. I sin analys av kaptenens roll och status använder han Max Webers klassifikation av hur auktoritet legitimeras och menar att kaptenens roll kan liknas vid en enväldig monark, som ofta intog en patriarkal (faderslik)

²⁰ Nagel, Erik "Skandinaviska sjöfolks fotografier" ingår i *I andra länder. Historiska perspektiv på svensk förmedling av det främmande*. Red. Magnus Berg, Veronica Trépagny Falun 1999.

²¹ *Boken om havet* / huvudredaktör: Edward Spens Stockholm 1950-55.

²² Erik, Eriksen *Sjømannen ombord og i land : en studie av skipets sosiale organisasjon* Bergen 1998.

²³ Witt, Jann Markus *Master next God? : der nordeuropäische Handelsschiffskapitän vom 17. bis zum 19. Jahrhundert*. Hamburg 2001.

²⁴ Weibust, Knut *Deep sea sailor: A study in maritime ethnology* Stockholm 1969 s. 260; s. 270 och 271; s. 275. Kaptenen var impopulär eftersom han hade klättrat i karriären från skeppspojke till kapten något som engelsk sjömannakultur inte uppskattades. Detta kommer jag att diskutera nedan.

attityd gentemot främst lärlingar. Detta menar han kan liknas med den generella ”authoritarianism” som vi vet existerade i samhället i stort under denna period.²⁵

Rosenströms vill med sina infallsvinklar efterlikna den mentalitetshistoriska forskningen i den franska Annalesskolan med fokus på helhetsperspektiv, totalitet och förståelse. Studien är en väl genomförd kulturanalys om sjömännens villkor och en fungerande syntes mellan de materiella villkoren och de mentala aspekterna. Huvudmaterialet Rosenström undersöker är intervjuer från främst sjökaptener (51 av 68), de flesta födda mellan 1906-1920, (56 av 68, ingen var äldre än född 1896), alltså flera generationer yngre än Stenfelt. Materialet kan enligt Rosenström karakteriseras som homogent och i analysen tematiserar hon undersökningen i t.ex. kaos – ordning, makt – hierarki, arbete – fritid, manligt och kvinnligt.²⁶

Hon visar att sjömännen närde en för den aktuella tiden typisk, nästan brutal manlighetsbild där svaghet föraktades och fysiska åkommor i det längsta skulle ignoreras. Sjömannen i den undersökta tiden kallar hon ”bruto-romantiker” med en heroisering av mannen, muskler av stål och med en romantisk färgad naturuppfattning. Hon jämför detta med den dåtida svenska scout rörelsen. Denna hårdhet skapade tillsammans med kravet på gott sjömanskap bilden av att den gode sjömannen härdades in i yrket. Samtidigt fanns det en allmän inställning att sjömännen måste ha varit hårdigare förr.²⁷ Att man uppfattade tidigare generationer män som hårdare än dåtida män var även vanligt bland moralister under hela 1800-talet.²⁸

Hierarkin ombord liknade närmaste militärens och befälhavaren, som omgärdades av en rituell distanserande mystifiering, kallades ”gud” och styrmännen ”halvgudar”. Ombord fanns en mängd ritualer i samspelet mellan befäl och manskap och denna rituella kommunikation hade som primärt syfte att befästa den rådande hierarkin.²⁹ Kamratskapet, arbetsmoralen och hierarkin var grundläggande värden i sjömanskulturen i kampen mot naturens krafter, menar Rosenström, och arbetet ombord övervakades av alla gemensamt och fusk tolererades inte. Besättningen såg på detta med acceptans eftersom hierarkin gynnande avancemang.³⁰

Witt visar att en viss distans till manskapet fordrades av kaptenen för att han skulle kunna upprätthålla respekt. Skepparen sågs som fadern på skeppet och kallades ”Gubben”, ”Old man”, och ”Schiffer nächst Gott” (skeppare vid sidan av Gud) under tidigmodern tid.

²⁵ Weibust s. 269 och 348.

²⁶ Rosenström s 15-18 och 28.

²⁷ Rosenström s. 103-106.

²⁸ Tjeder, David ”Konsten att blifva herre öfver hvarje lidelse : den ständigt hotade manligheten” i *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv* / redaktör: Anne Marie Berggren Stockholm 1999 s. 179.

²⁹ Rosenström s. 119. Rosenström förklarar funktionen med antropologen Maurice Blochs resonemang om rituell kommunikation i hierarkiska samhällen.

³⁰ Rosenström s. 141-146.

Den strikta hierarkin ombord hade sitt ursprung i medeltiden och han betonar, mer än Rosenström, att hierarkin var formad av vitala skäl för möjlighet att överleva naturkrafterna. De rent disciplinära åliggande hos kaptenen var dock inte enbart krav för att bevara livet på manskapet och skutan, utan han jämfördes också analogt med fadern och sina barn, samt herren och undersåtarna.³¹

Förändringarna Witt spårar är att på 1800-talet så sjönk sjömansyrkets lön som innan hade varit högre än liknande arbeten på land. På 1700- och 1800-talen blev det allt ovanligare att kaptenerna själva ägde egna skepp även om detta inte nämnvärt påverkade deras status eftersom statusen i stället ofta bestämdes efter storleken på skeppen de förde. Nya kommunikationer och förbindelser t.ex. telegrafen och Suezkanalen gjorde att skeppare inte heller lika ofta var en aktiv del i affären utan reducerades till den som såg till att lasten nådde sitt mål.

För sjömannen som ville bli skeppare krävde de tekniska förhållandena med nya maskiner och oceannavigation, allt mer teoretiska kunskaper och därmed en särskild skolgång som snabbt förstatligades. Denna var förhållandevis billig och öppen för många. Förutom de nödvändiga nautiska kunskaperna behövde kaptenen erfarenhet, gott uppförande, ledaregenskaper och en förtroendeingivande karaktär. De rätta nätverken var också av vikt för sjömän som ville bli kaptener. Som kapten höjdes sjömannens sociala status avsevärt eftersom han nu tillhörde en arbetsgivarklass med ansvar över sin besättning. Ekonomiskt kunde även skeppare ofta spara till sig en betydande pension, vilket många sjömän inte kunde. Fram till på mitten av 1800-talet så kunde en man med de rätta egenskaperna bli kapten i så ung ålder som 22 till 25 år men detta blev senare allt svårare.³²

1.6. Metod.

Rent textkritiska frågor är utgångspunkten för uppsatsen t.ex: vad var författarens syfte med texten? Till vem/vilka riktade sig texten? Rent innehållsmässiga frågor intresserar mig också: Vad skriver han om? Använder författaren speciell retorik eller berättarteknik? Vem han var och om han hade inflytande är som sagt grunden som lagts. För att kunna förstå vad Stenfelt menar med implicita meningar, som inte direkt berättar vad som han ser som dåligt eller bra, måste jag dock använda mig av en hermeneutisk metod. Det hermeneutiska perspektivet har vid sidan av viljan att lära känna gångna tiders människor även utvecklats till en textanalytisk

³¹ Witt s. 276-278.

³² Witt s. 281-283.

metod. Viktigt i denna är att forskaren försöker leva sig in i textförfattarens inre, identifierar sig med honom och den process som lett fram till den föreliggande texten.³³

Jag kommer dock inte försöka ”förstå” eller ”leva mig in i” de ”dumheter” som Stenfelt ger uttryck för i t.ex. hans ibland grova rasism, utan i stället förklara den utifrån teoretiska resonemang och tidsbundna samt kulturella sammanhang. Genom att göra det undviker jag också risken att bli för apologetisk i mitt förhållande till texten. Denna risk är överhängande när man undersöker skönlitteratur som innehåller många humoristiska element vilket Stenfelt böcker ofta gör. Underhållningsvärdet hos Stenfelts böcker är också en anledning till att jag genomför undersökningen även om det är hans levnadsöde som är intressant. Genom att placera Stenfelts texter i ett sammanhang underlättas därmed upprätthållandet av en kritisk distans.

Eftersom Stenfelts böcker i huvudsak är reseskildringar kommer jag att ha metodologiska grepp i min analys påverkade av den breda forskning som finns rörande reseskildringar. Jag kommer därför att ha den kulturkritiska forskning som bedrivits i den numera bortgångne litteraturprofessorn Edward Saids fotspår i bakhuvudet när jag tolkar mitt material. Värt att nämna är att jag i min B-uppsats använt historikern Åke Holmbergs typologi över västerländska stereotyper av andra folkslag. Denna typologi återfinns i *Världen bakom västerlandet 2*³⁴ och exempel på stereotypa bilder är rasism, etnocentrism, eurocentrism, patriotism etc. Holmberg poängterar att rasism och etnocentrism bör separeras och menar att etnocentrism håller utegruppen för underlägsen enbart på kulturella grunder och inte biologiska.

En temakurs på historiska institutionen i Lund, våren -04 om konsten att analysera reseberättelser, gav mig också insikt i litteraturprofessor David Spurrs troper i den koloniala diskursen.³⁵ Min användning av Spurr är enbart för att underlätta att placera in materialet i en kontext och jag kommer inte att diskutera postkolonial teoribildning. Begreppet trop härstammar från grekiskan och kännetecknar inom retoriken olika sätt att uttrycka sig indirekt

³³ Dahlgren Stellan, Florén Anders *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning*. 1996 s. 192-93.

³⁴ Holmberg, Åke *Världen bortom västerlandet. 2, Den svenska omvärldsbilden under mellankrigstiden* Göteborg 1994.

³⁵ Spurr, David *The rhetoric of empire : colonial discourse in journalism, travel writing and imperial administration*. Durham 1993.

exempelvis genom ironi och metaforer.³⁶ Även litteraturprofessor Anne McClintock har hjälpt mig att placera in Stenfelts böcker i en kolonial kontext.³⁷

Samtidigt lägger jag fokus på egenskaper/habitus för att se hur dessa konstruerar idealbilden av mannen, liksom tematisering i t.ex. hur den andre, eller den omanliga mannen, ställs emot den egna gruppens män. Jag kommer att undersöka hur ynglingen skulle vara och hur han skulle formas till en man. Jag undersöker också speciellt genusrelationen, kvinna – man, även om avsaknaden av kvinnor delaktiga i fältet (sjölivet) nästan var total. Detta eftersom jag ställer mig kritisk till att manlighetsforskning oftast sett konstruktionen av mannen som en homosocial företeelse. Jag kommer att diskutera detta nedan. Bourdieus teorier använder jag emellertid främst för att förklara teoretiskt hur det som framkommer i analysen genererade symboliskt kapital till Stenfelt och hjälpte honom klättra i karriären.

Nyare forskning har med brett empiriskt material visat att mansidealet inte har varit något oproblematiserat eller stereotypt som ofta hävdats, utan något som alltid har diskuterats och setts som något hotat genom historien.³⁸ Huvuddelen av forskarna som sysslat med manlighet, ställer sig bakom ett konstruktivistiskt synsätt på manlighet. Det gör även jag men kommer inte att diskutera det närmare. Enkelt uttryckt ”man föds inte till man, man blir det”³⁹ vilket är en travesti av Simone de Beauvoirs berömda citat i *Det andra könet* (1949). Motsatsen till detta synsätt ser manliga och kvinnliga egenskaper som universella och således en del av människans essens.

Manlighetsforskningen har som många andra vetenskaper på senare tid närmat sig ett aktörsperspektiv, men har ofta fokuserat på ideal vilket har skapat stereotypa bilder av vad manlighet inneburit. Det är främst R. W. Connell som har kritiserats för detta av David Tjeder och Andreas Marklund (som gör sig lustig över Connell med en mycket väl riktad kritik.⁴⁰) Marklund kritiserar tanken på att det fanns ett övergripande ideal som påverkade alla aktörer, vilket forskningen ofta utgått ifrån. Det är främst Robert W. Connell som Marklund är kritisk

³⁶ ”Egentligen ‘vändning’, i retoriken olika typer av uttryck som ersätter de ‘normala’ eller ‘naturliga’ till exempel metaforen.” Kurt Johannesson *Retorik eller konsten att övertyga* Stockholm 1998 s. 285. se också Johannessons del i boken om troperna s. 151-168.

³⁷ McClintock, Anne *Imperial leather : race, gender and sexuality in the colonial contest* London 1995.

³⁸ Tjeder, David ”Konsten att blifva herre öfver hvarje lidelse” och Marklund, Andreas, ”Gossen & husbonden : ideal, individer och äktenskap i 1700-talets Sverige” i *Bedrägliga begrepp: kön och genus i humanistisk forskning* / Gudrun Andersson (red.) Uppsala 2000.

³⁹ Beauvoir slog fast: ”man föds inte till kvinna man blir det”. Travestin är tagen från Jonas Liljeqvist i antologin *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*.

⁴⁰ Marklund ”Gossen & husbonden”. Marklund jämför professor of education i Sydney R. W. Connell med en 1700-tals präst vid namn Soilander på ett både underhållande och smart sätt.

mot, men också svenska forskare som Claes Ekenstam och Jonas Liljequist.⁴¹ Connell myntade begreppet hegemonisk maskulinitet, som beskriver det dominerande mansideal som finns i varje samhällsform och upprätthålls av dem som besitter den kulturella hegemonin i samhället.

Connell syftar på att visa att aktörernas roller är öppna för utmaning och förändring och att det är i denna friktion mellan hegemoni och motstånd som förändring är möjlig. Marklund visar att i praktiken kan Connell inte påvisa denna friktion då han generaliserar den moderna manligheten till rationell, lönearbetande och obligatorisk heterosexualitet. Modellen, enligt Marklund, dödar dynamiken och könsidentiteterna blir därför stela stereotyper som skapar illusionen av manligt och kvinnligt som något oföränderligt. För att komma undan problemen menar Marklund att det krävs en noggrann text- och kontextanalys av aktörernas liv och förhållanden.⁴²

I min undersökning är jag emellertid ute efter Stenfelts ideal eftersom jag menar att dessa var nödvändiga för Stenfelt att påvisa för läsaren för att kunna tillkämpa sig symboliskt kapital. Undersökningen kommer därför bara begränsat att kunna säga något om Stenfelt faktiska liv. Uppsatsens tidsmässiga begränsningar ger mig ingen möjlighet till den noggranna kontextanalys som Marklund efterlyser, eftersom det skulle innebära att jag skulle få ägna många timmar på Malmö stadsarkiv, Gastelyckan och på Malmö sjöfartsmuseum (något jag senare kanske kommer likväl). Jag misstänker dock att Stenfelts efterlämnade publicerade material, samt den sekundärlitteratur som grundas på arkivens handlingar, kommer att ge mig tillräckliga belägg för att teoretiskt förklara Stenfelts avancemang i Malmös sociala elit. Så målet är en noggrann text- och kontextanalys men med Stenfelt ideal i fokus eftersom undersökningens parametrar enbart tillåter mig att teckna hans levnadsöde med stora drag. På grund av detta och syftet att enbart undersöka Stenfelts texter utelämnar jag också en diskussion om biografisk forskning som skulle vara nödvändig med en renodlat biografisk ansats.

1.7. Disposition.

Jag kommer först att diskutera tidens generella maskulinitet utifrån relevant forskning och belysa hur den allmänna bilden av sjömän presenterades. Därefter följer min analys som jag delar upp i tre delar

⁴¹ Marklund "Gossen & husbonden". Även Mosse är Marklund kritisk mot då han menar Mosse glömmer implementering, reception och kontext och bara ser idealet som ligger högt över aktörer och institutioner.

⁴² Marklund "Gossen & husbonden". Bourdieu har också kritiserats för detta.

I den första delen analyserar jag vilka manlighetsideal som Stenfelt värderade positivt. Den andra delen behandlar vilka egenskaper, personer och grupper som Stenfelt dömde ut, därför tar jag även upp tidens allmänna koloniala diskurs för att möjliggöra förståelse av Stenfelts samtid.

Efter dessa delar kommer jag att analysera hur kvinnan framställs i texterna, eftersom dessa uppfattningar också berättar mycket om Stenfelts värdegrund och moral. Dispositionen kan dock inte tillåtas vara nitisk utan inslag av de olika fenomenen kommer lysa igenom, och behandlas, i alla delarna eftersom de ingår i en helhetsbild som kommer att sammanfattas på slutet.

2. Sjömannen och maskuliniteten.

I *Aftonbladet* 21 december, 1889 omtalas Stenfelts första bok *Kongominnen* med en kort recension och det sägs att den utgivits tidigare i serieform i en av Stockholmstidningarna. I boken annonserar förordet att det är med syfte att nå ut till de breda massorna boken ges ut. Vilka upplagesiffror någon av hans böcker hade har jag dock inte fått tag på⁴³ men receptionen kommer att undersökas och belysas i uppsatsen med hjälp av Bourdieus fältteori. *Kongominnen* visar på att han åtminstone var känd i Stockholm tidigt även om den bara recenserades i *Aftonbladet*.⁴⁴

I *Kongominnens* förord skrivet av G.P. (möjligen *Göteborgsposten*) och i recensionen, skildras Stenfelts bok som en frisk och livfull berättelse, om än något drastiskt hållen på ett sjömannspråk. Outtalat finns här en anmärkning på Stenfelts bristande måttlighet. Trots att boken ansågs drastisk så skriver recensenten att det alltid är hurtigt, käckt och målande, och att boken ger många roande och egendomliga bilder av ”framtidlandet” som Kongo kallades.⁴⁵ Förordet talar också om för läsaren att hon inte skall vänta sig de nyaste forskningsresultat eller upptäckterna i Afrika. Boken passar istället till anhöriga till personer som varit, eller kanske duktat under i Kongo, och för Kongofarare själva för att återuppleva minnen.

⁴³ Inga av böckernas eller texternas upplagesiffror kan jag presentera eftersom Förlagsaktiebolaget har genomgått två stora flyttar efter Stenfelts publikationer och enligt uppgift från *Sydsvenska dagbladet* (som grundades av förlagsaktiebolaget) är de äldre arkiven troligen kastade.

⁴⁴ Avd. för pressforskning, Litteraturvetenskapliga institutionen, Univ. : [Bibliotekstjänst], *Svenskt pressregister : förteckning över recensioner (konst, litteratur, musik, teater), skönlitterära bidrag, signerade artiklar. 2, 1886-1890* Lund 1969.

⁴⁵ *Aftonbladet* den 21 december 1889 under rubriken ”i bokhandeln”.

Efterkommande bok, *Bland negererna på Afrikas västkust* (skildringar ur verkligheten 1901), recenserades i tre tidningar.⁴⁶ *Sydsvenska Dagbladet* berättar i positiva ordalag om en ”liflig berättelse ur verkligheten” som säkert kommer att roa många. Att den skildrar intressanta saker i ”af kulturen föga berörda” områden gör den också mer intressant. Stenfelt sägs också vara en redan tidigare känd skildrare av minnen från sin tid som sjöman och Kongofarare.⁴⁷ Även i *Svenska Dagbladet* är receptionen god. Recensionen är längre än i *Sydsvenskan* och beskriver mer handling. Språket anses likna svensk slang blandat med kosmopolitisk pigeon-english som recensenten menar är på sin plats och skänker boken ökad trovärdighet. Det synes tidningen vara ett läsvärt bidrag till vår Afrikalitteratur.⁴⁸

I Sveriges största dagstidning på den tiden *Stockholms Dagblad* faller domen dock inte lika lätt. Som alltid med recensioner måste man läsa mellan raderna men det är likväl i denna inte särskilt svårt: ”Har du hört en gammal sjökaptens sitta glad och fryntlig vid sin väl tillblandade grogg och berätta – icke ‘historier’ utan episoder från sina färder i aflägsna farvatten? Då har du, tror jag, en ganska god föreställning om arten af den lilla bok, hvars titel läses här ofvan” inleder recensenten syrligt och målar upp bilden av en skrävande suput. Därefter fortsätter den med att kalla stilen ”ogenerad”, som gör en ”något häpen” vid ett och annat stycke som är ”mindre lämpligt”. Som exempel ger den ”en tirad som denna: ‘Vi hafva sagt farväl till vännerna på kajen. Framåt på lifvets trasiga bastmatta. Klockorna i katedralen lida till messa’ o.s.v.” Att stilen är primitiv förlåter recensenten dock Stenfelt för eftersom recensenten efterhand i läsningen är: ”någorlunda på det klara med måttstocken för bedömandet” och ”man vänjer sig vid allt”.⁴⁹ Stenfelt förlöjligas därmed samtidigt som han nedvärderas. Domen som faller tyngst är som jag ser det anspelningarna på bristande måttlighet.

De positiva omdömena som han får är att han äger ”en icke obetydlig komisk och satirisk kraft och ett vaket natursinne, och de förhållanden han skildrar äro obekanta och underliga nog för att väcka intresse”. Men det här omdömet följs av en författares mardröm: ”Hans bok gör säkert icke anspråk på egentligen literärt [sic] värde, men skall dock icke förfela att roa mången.” Omslaget kommenteras som ganska lustigt. Det föreställer sex svarta män i en kanot, varav två iklädda europeiska höga hattar som inte rör. I förgrunden vajar Kongostatens blåa flagga med dess vita stjärna. Det är dock ”mindre tilldragande, än boken sjelf” avslutas

⁴⁶ Avd. för pressforskning, Litteraturvetenskapliga institutionen, Univ. : [Bibliotekstjänst], *Svenskt pressregister : förteckning över recensioner (konst, litteratur, musik, teater), skönlitterära bidrag, signerade artiklar. 6, 1901-1902*, Lund 1998.

⁴⁷ *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* N:r 324 Onsdagen den 27 november 1901.

⁴⁸ *Svenska Dagbladet* den 12 december 1901.

⁴⁹ *Stockholms dagblad* Tisdag afton 7. Januari 1902.

recensionen.⁵⁰ Genom att först angripa författaren, sedan stilen, slås alltså sista spiken i kistan genom att också omslaget till slut kommenteras på detta sätt.

Som jag ser det kunde recensenten lika gärna ha skrivit att: boken är skriven för den obildade pöbeln, skriven av en komisk, skrävlande sjöbuse som är van att tala till bönder på bönders sätt, men trots detta, eller kanske därför; är den ganska roande – och undertiteln ”skildringar ur verkligheten” är bara humbug. Det kan vara så att recensenten inte är lika negativ till det kristna Liberia som vi kommer att se Stenfelt var. Stenfelt synes vara väl hemmastadd i Kongo, skriver recensenten, vilket inte behöver betyda att han därför var kapabel att skildra förhållandena väl. Stenfelt själv skriver redan i *Kongominnen* (1889) att en man varit där i åtta år men hade trots detta behållit sin artighet.⁵¹ Kongofarare kan helt enkelt ha haft ett rykte om att vara burdusa.

Denna recension måste ha sårat den karriärhungerige Stenfelt som med lätthet snappade upp tidens diskussioner och åsikter och gjorde dem till sina egna. Stenfelt skriver i efterkommande boks (*Skepparlif*) förord, märkbart påverkad av kritiken, att i denna bok förekommer det minsann inga skepparhistorier att tala om, inga romantiska äventyr eller påhittade situationer. Det som i stället kommer att berättas är enligt Stenfelt hur livet helt enkelt ter sig ombord för en skeppare, ”den nakna sanningen allt så – sedd på nära håll”.⁵² Att slå fast detta tydligt, var en nödvändighet för alla sjömän som ville bli tagna på allvar i en tid då de i allmänhet hade svårt att bli trodda på grund av alla ”skepparhistorier” som cirkulerade. Sjömän bemödade sig ofta att inte använda överdrifter när de skulle beskriva något på grund av detta.⁵³ Skepparhistorierna kunde vara helt sanna, men på grund av mottagarnas världsbild ansågs de absurda, exempelvis vittnesmål om flygfiskar.⁵⁴

Måttlighet och självkontroll var något som betonades starkt på den tiden av borgerligheten. Dessa karaktärsegenskaper förknippades med manlighet, framförallt i den framväxande kritiken mot den oskarianska dubbelmoralen, med gentlemannen som ett nytt ideal. Den dåtida diskussionen handlade mycket om att dra linjer mellan olika sorters män. Självkontrollen var medelklassens sätt att distansera sig ifrån lägre skikt i samhället vilka sågs som djuriska, råa och lätta att förleda.⁵⁵

⁵⁰ *Stockholms dagblad* Tisdag afton 7. Januari 1902.

⁵¹ *Kongominnen* s. 63.

⁵² *Skepparlif* företal.

⁵³ Sternvall, Sigurd, ”Skepparhistorier”, ingår i *Boken om havet* band 1, 1950 s. 407.

⁵⁴ Sternvall s. 401. Sjömannen som inte blev trodd drog istället en fullständigt absurd historia om hur de fått faraos vagnshjul på ankaret utanför Egypten. Som svar fick han att ”ja – flygfiskar står det inget om i bibeln men det gör det om farao så det måste vara sant”. Sjömän lät ofta bli att berätta om exotiska djur, höga vindstyrkor och våghöjder eftersom de ofta fann det omöjligt att bli trodda.

⁵⁵ Tjeder, David ”Konsten att blifva herre öfver hvarje lidelse” s. 186-187

Stenfelts böcker bjöd in honom på ett nytt fält (den kulturella produktionens fält). Stenfelt blev därför en potentiell rival i kampen om utrymme inom det fältet. Sjölivet som Stenfelt verkade inom var dock ett lägre fält, enligt dåtidens elit, även om skeppare kunde tillförskaffa sig anseende med både ekonomiskt kapital och anseende (symboliskt kapital) i samhället i stort.⁵⁶ Hans böcker kunde därför lätt dömas ut som drastiska som vi sett. Självkontrollen var identitetsskapande och grunden för den borgerlige mannens makt över andra män. Med denna egenskap skulle en karaktär formas och stålsättas inför kamp om makten, främst i relation till andra män.⁵⁷

Jag menar att angrepp mot en persons självkontroll kan ses som ett angrepp mot personens karaktärsdrag (habitus) och heder (symboliskt kapital) med ett sublimt symboliskt våld. Tyngden i ett sådant angrepp kring sekelskiftet 1900 förstärktes också eftersom det också var ett angrepp mot personens manlighet. Jag menar att recensionen kan ses som ett angrepp på Stenfelts måttlighet. Detta för att dra en linje mellan honom och elitens män. Vi kommer att se i undersökningen att Stenfelt i efterkommande böcker distanserar sig från sitt förra fält (Kongo och Kongofararnas), och till sjömän i allmänhet, samtidigt som han blev betydligt mer moraliserande, framförallt i *Skepparlif*, och kom att betona sin måttfullhet till "djuriska" laster.

Omvänt så leder resonemanget till min hypotes; manlighet var något som användes som vapen i kampen om symboliskt kapital. Att framhäva sin manlighet på den tiden var en väg att visa att man var införstådd med de sociala koder och normer som rådde och att man var villig att ge sig in i kampen om dessa. Att vara man innebar nödvändigt symboliskt kapital för makt. Kvinnan var utestängd från makten i de flesta sammanhangen och förpassad till hushållet. Visserligen var den ogifta kvinnan myndig och hade rätt att lönearbeta, men kvinnan fick inte rösträtt i Sverige förrän 1921. Att befästa sin manlighet var därför en självklarhet i sociala sammanhang där makt involverades.

George L. Mosse var en av forskarna som först började ta med maskulinitet i sina analyser. Han menar att vid sekelskiftet 1900 hotades den normativa manligheten ifrån alla håll av grupperna i marginalen. Kvinnors emancipationskrav, socialister, judar, homosexuella, men också det litterära och konstnärliga avantgardet och de nya massmedierna var hoten. Även rädslan för könssjukdomar, tuberkulos och hysteri (som nu även män kunde få som diagnos) bidrog till att manligheten, som symboliserade samhällets ideal, var tvungen att försvara sig allt starkare. Mosse menar att manligheten som skapats under föregående sekel

⁵⁶ Witt sammanfattning.

⁵⁷ Tjeder, David "Konsten att blifva herre öfver hvarje lidelse" s. 187.

efter den första krisen under fin de siècle nu blev allmänt ifrågasatt och diskuterades, eller försvarades, ofta i rent medicinska termer, med den nya vetenskapen sexologi som följd. Moralisk och fysisk sjukdom kom vid tiden att ses som identiska. Det etablerade samhället ansågs vara i fara.⁵⁸

Maskulinitet kan dock inte ses som enbart ett maktredskap, det var aldrig något endimensionellt skriver Mosse i *The image of man*. Den rena maktutövningen fick aldrig helt ta över de sociala realiteterna och skyldigheterna med attribut såsom; fair play, harmoni och ordning. Framtidshoppet krävde en ”tyst styrka” av maktutövaren vilken inte kontrasterade med dessa attribut.⁵⁹ Manlighet hjälpte till att skapa normativa sociala beteendemönster vilka sågs som typiska och acceptabla handlings- och beteendemönster. Jämför detta med Bourdieus term doxa. Mosse menar att det influerat nästan varje aspekt av den moderna historien. Han var en av de första som lade märke till detta och tog med det i sina analyser.⁶⁰ Normerna skapades ofta av ren rådgivningslitteratur hur män, kvinnor och familjer skulle vara. Ofta var litteraturen av internationell karaktär som cirkulerade genom hela Europa och översattes snabbt.

På sin tid var dock Stenfelt befälhavare. Han var således inte bara herre över sig själv utan även herre över andra. Detta ansågs som det absolut manligaste en man kunde vara.⁶¹ Kaptenen härskade på fartygen såsom husbonden hade gjort hundra år tidigare i den lutherska hustavlans värld.⁶² Och som Weibust visat passade denna roll in i tidens karakteristiska auktoritära ideal. Konflikterna och likheterna mellan de två olika fälten, det med den hårt arbetande kaptenen på ett fartyg kontra samhällets borgerliga elit är något som intresserat mig mycket.

I en nyligen framlagd C-uppsats visar Åsa Alftberg hur det på 30-talet utkristalliserats två generella mansbilder i populärkulturen (schlagertexter); sjömannen och, som Alftberg väljer att kalla det: ”den trånande mannen”, som i texterna symboliserar den ansvarstagande och framåtblickande mannen inställd på kärlekens lycka med den enda rätta. Sjömannen jämfördes istället med ynglingen som innehade en fri sexualitet och saknade planering inför

⁵⁸ Mosse L. George *The image of man: the creation of modern masculinity*. Oxford 1999 s. 77-80 och 83-86.

⁵⁹ Mosse, s. 15.

⁶⁰ Mosse, s. 4.

⁶¹ Mosse s. 101, Tjeder, David *The power of character: middle-class masculinities, 1800-1900* Stockholm 2003 s. 42 och ”Konsten att blifva herre öfver hvarje lidelse” s. 187,

⁶² Den språkliga analogin återfinns tydligt i sjömansspråket något som både Witt och Rosenström visar. Stenfelt följer detta ordagrant. Rosenström visar också att sjömanskulturen var mycket konservativ i sin natur, något som bidrar till att skeppet kan ses som en tidigmodern sociologisk enhet. (se nedan).

framtiden. Gemensamt var att de båda var aktiva erövrare av den passiva kvinnan skriver Alftberg.⁶³

Jag menar dock att sjömannen/ynglingen i texterna var en betydligt mer avskräckande mansbild än vad Alftberg hävdar. Det framgår att sjömannen ansågs vara ett offer för sina frestelser och passioner, att han lät den sexuella passionen ta överhanden, och att detta förstörde honom. Framförallt hade han inte lyckats att bli man, utan befann sig fortfarande i ynglingastadiet. Han var styrd av sin lust medan den hederliga mannen var styrd av kärleken reserverad för ”den enda rätta”.

Separationen av lust och kärlek är intressant. Den lockande men hotande kvinnan är något mäns fantasi lekt med länge enligt Mosse. En manlig motsvarighet till femme fatale, och äldre myters amasoner, var under 1800-talet don Juan som jag menar kan jämföras med bilden av sjömannen. Mosse visar ett exempel från en tysk skolbok från 1940 hur ungdomen uppmanas att vara hårda mot sig själva, att inte låta sig lockas av sina sexuella lustar.⁶⁴ Det betonas att lusten och kärleken måste hållas isär. Begreppen liknas vid liv och död, där livet (kärleken) jämförs och blir ett med äran. Nu är detta ett exempel från Nazityskland, men detta hade vuxit fram ur tidigare ideal, vilka också fanns i Sverige, även om det i Tyskland vulgariserades. David Tjeder visar att lusten förknippades med ungdomlighet som var nödvändigt att kontrollera för att bli vuxen (man) redan 1817. I sin avhandling diskuterar han också nödvändigheten att klargöra att passioner, och lustar, inte nödvändigtvis behöver handla om kärlek eller sexualitet, vilka många forskare bortsett från. Passionerna behöver inte heller alltid ha med känslor att göra utan det kan även handla om laster såsom dryckenskap och spel.⁶⁵

Ytterligare en grupp som hånades i schlagertexterna var toffelhjältar.⁶⁶ Den hunsade mannen hade hånats sedan länge (se nedan, Alftberg gör ingen analys på företeelsen), och hade på grund av bristande karaktär fallit, som ett offer för dominanta kvinnor (läs: femme fatale), i fördärv. Detta ansågs självförvållat och därför legitimt att håna. Kärleken till den ende rätte var det som kunde rädda en från förfallet var således budskapet i schlagern. Såsom schlagerns pekoral än idag framställer kärlek om jag får säga mitt.

⁶³ Alftberg, Åsa *Mannen i schlagern, om mansbilder i 1930-talets svenska schlagertexter*. Opubl. C-uppsats 2005 Lund. s. 7 och 39-40. Detta är relevant för under 20-30 och 40-talen hade schlagern något av en guldålder i Sverige. Alftberg citerar musikvetaren Olle Edström.

⁶⁴ Mosse citerar *Hirt's Deutsches Lesebuch*, s. 243. Mansidealet kom att användas av de totalitära staterna som en försvarare av staten och samhället. s. 105-106. Om passioner se Tjeder kapitel 3 s. 65-92.

⁶⁵ Tjeder, *The power of character* s. 39-63 främst 39-45. exempel på forskare menar Tjeder är Mosse, och Jens Ljunggren.

⁶⁶ Alftberg s. 31. Hon analyserar dock inte företeelsen av mansbilden.

Olika negativa kategorier såsom femme fatale, sjömän och toffelhjältar kan alla ses som grupper som används för att definiera den man inte är. Anne McClintock använder begreppet outsider för att förklara honom eller henne som faller utanför den domesticerade världen i imperiet. Normen var det gifta hemmet.⁶⁷ Tjeder och Mosse använder begreppet countertype för att beskriva den hotande omanligheten. (Drinkare, spelare, Don Juan). Mosse visar att dessa countertypes också ofta var traditionella ”outsiders” som judar, homosexuella och zigenare.⁶⁸ Tjeder visar dock att det fanns ett brett spektrum av olika värderingar i förhållande till fylleri, spel och flirtande. Det var egentligen först när dessa vanor tog överhanden över mannens/ynglings karaktär som de blev något egentligt hot. De kunde ibland snarare bekräfta manlighet hos utövaren om de sköttes med karaktärsstyrka.⁶⁹

2.1. Den styrande fadern och hans normer.

John Tosh förklarar att mannen som hunsas i hemmet (toffelhjälten) är mannen som inte lyckas upprätthålla den patriarkala ordningen. Han betonar den precisa definitionen av patriarkat som fadersstyre för att undvika att se det med dagens negativa glasögon. Denna uppfattning visar han var särskilt stark under tidigmodern tid då hushållet sågs som ett mikrokosmos av staten, oordning i den ena ledde till oordning i den andra. Det har levt kvar genom historien, och lyfts fram mer under vissa tider t.ex. i den Viktorianska eran och på 1980-talet. Religionens roll i legitimeringen av detta kan inte underskattas.⁷⁰ Mosse skriver också om religionens stora betydelse för konstruktionen av mannen, särskilt pietismen i Tyskland⁷¹ vilket är relevant för min undersökning eftersom tyskt inflytande i svensk teologi var stort och Stenfelt var en mycket religiös man.⁷²

Det var kontrollen av passionerna som betonades i religionen. Mosse visar att det också växte fram en ”Muscular Christianity” under 1850-talet som hyllade hjältemod, död och självupppoffring i kampen mot synden.⁷³ Jag menar att när hustavlans värld och den agrara ekonomin rasade, kom en reaktion för att bevara de gamla värdena, i form av den romantiska rörelsens starka betoning på kärlek till ”den enda rätta”, och religionens fokus på giftermål

⁶⁷ McClintock, se särskilt 167-169 där McClintock beskriver ”the cult of domesticity” med värderingar som monogami, drift, ordning, ackumulation, klassifikation, kvantifiering och mätning tillsammans med ”the cult of industrial rationality” formade en allians som spelade en avgörande roll i formandet av medelklassens identitet. McClintock påpekar också att detta leder till att kvinnan får en mycket större roll i denna process än vad tidigare förutsatts, något jag kommer att ha i åtanke eftersom jag anser det ligger mycket av vikt i resonemanget.

⁶⁸ Mosse s. 13.

⁶⁹ Tjeder, *The power of character* s. 85-90.

⁷⁰ Tosh, *John A man's place; Masculinity and the middle-class home in Victorian England*. New haven 1999 s.3 och 25, 195-197.

⁷¹ Mosse s. 48-49.

⁷² Christensson, Martin opublicerad B-uppsats. Stenfelt var protestant.

⁷³ Mosse s. 49-51.

och familj som en möjlighet att kontrollera sexuella passioner. Reaktionen levde kvar långt efter romantikens avtagande i kulturen runt 1850, framför allt i det industriellt efterblivna Sverige, och tydliga tecken på detta är till exempel Ellen Key som Ronny Ambjörnsson undersöker i *Hemmets århundrade* (1976).

Det fanns ett imperativ att den dåtida mannen skulle vara gift och monogam,⁷⁴ men det var inte bara faktumet att han hade en hustru som avgjorde. Det var inte enbart som Bourdieu beskriver det att kvinnan var att betrakta som ett objekt som hjälpte till att föreviga, eller skapa, det manliga symboliska kapitalet genom att föda hans barn som döptes efter honom. Hon var alltså inte enbart ett redskap att giftas bort för att skapa allianser (socialt kapital) eller prestigefulla allierade (symboliskt kapital).⁷⁵ Det var inte heller som idag då kvinnans roll allt oftare formas för att behaga mannen.

Ambjörnsson skriver att på grund av all litteratur som upphöjde äktenskapet grundat på ömsesidig kärlek, tvingades man värna om denna kärlek samtidigt som de ekonomiska förutsättningarna för medelklassens kvinnor förutsatte en familj som därför ofta var en rent ekonomisk överenskommelse utan känsla. Ellen Key var en av dem som påpekade detta dilemma, och lösningen för den borgerliga kvinnorörelsen, tolkar Ambjörnsson, var att hävda att kärleken byggde på frivillighet, medan troheten förutsatte en bindning av annat slag.⁷⁶

Trots att forskningen påpekat att sjölivet var en extremt manlig sfär, som till och med därför ibland gav upphov till en skev kvinnobild,⁷⁷ kommer jag hos Stenfelt att pröva antagandet att mannen verkligen skulle älska henne, och med hennes *ömsesidiga* hjälp bli man. ”Mannen blev [på slutet av 1800-talet] en förmedlare av samhällets moral och som sådan en dömande instans. Kvinnorna blev en förmedlare av hemmets etik, avsedd att balansera mannen till en högre harmoni.” skriver Ambjörnsson.⁷⁸ Under seklets tidigare hälft menar Marklund att ett nytt ideal dök upp ”mannen skulle genom äktenskaplig kärlek omvandlas till en anständig ‘människa, samhällsmedlem och make’ drivkraften i civiliseringsprocessen var kvinnan som lyfte mannen ur naturtillståndets ruffighet”.⁷⁹

Många forskare som sysslat med manlighetsforskning har emellertid knappt räknat med dessa ideal med kvinnans goda påverkan av mannen eftersom de i stort sett bara sett konstruktionen av manlighet som en homosocial företeelse, något jag ställer mig skeptisk till.

⁷⁴ Mosse, “women did help to boost the ideal of masculinity. Man needs woman to become conscious of his own masculinity” s. 74. Tjeder, David *The power of character*. Moralisternas kritik mot osedlighet utgick ofta från ett imperativ till giftermål. En man blev inte man förrän gift. s. 274-278.

⁷⁵ Bourdieu s. 42-43.

⁷⁶ Ambjörnsson, Ronny *Hemmets århundrade*. Lund 1976 s. 19.

⁷⁷ Rosenström s. 142.

⁷⁸ Ambjörnsson 1976 s. 20.

⁷⁹ Marklund, Andreas *I hans hus : svensk manlighet i historisk belysning* Umeå 2004 s. 81.

Kärleken var som vi ser i en mängd inflytelserik litteratur, bl.a. hos Ellen Key, och i schlagertexterna på 30-talet en mycket viktig del i konstruktionen av både kvinnor och män.⁸⁰

Detta kan tyckas naivt men utgår man från hypotesen att de sexuellt avvikande sågs som ett hot mot samhället så blir den kontrollerade kärleken, den (manliga) vita medelklassens kärlek, en stöttepelare som samhället vilade på. Tidigare forskning har mest fokuserat på den framväxande syn som på slutet av 1800-talet ofta såg kvinnan som ett sexuellt eller politiskt hot,⁸¹ ja ibland till och med föraktades hon. McClintock visar att kvinnans intelligens ibland jämfördes med barns och gorillors i den framväxande pseudovetenskapliga fokuseringen på degeneration och evolution under slutet på 1800-talet.⁸² Samtidigt så fanns under sedlighetsdebatten bilden av att kvinnan lättare kunde kontrollera sin sexualitet och att det var mannen som föll offer för sina sexuella lustar.⁸³ Det fanns alltså en ambivalens i synen på kvinnan eftersom hon också tidigare i den romantiska rörelsen ofta lyfts upp till ett högre väsen.⁸⁴

Tosh visar att giftermål inte enbart var auktoritärt utan också ett kompanjonskap som byggas på solid och permanent vänskap enligt viktoriaiska ideal.⁸⁵ John Stuart Mill menade i ett tal till underhuset 1867 att kvinnor och män för första gången i historien (äntligen) var varandras kompanjoner, och levde sina liv tillsammans; ”the women of a man’s family are his habitual society; the wife is his chief associate, his most confidential friend, and often his most trusted advisor.” Tidigare i historien hade män ägnat sig åt våldsamheter med andra män enligt Mill.⁸⁶

Tosh visar att Mill överdrev en smula, men att synen på äktenskapet delades av de allra flesta.⁸⁷ Vi kommer att se i undersökningen att Stenfelt läste och citerade Mill. Tosh undersöker även hur kristna uppvärderade den moraliska aspekten i manligheten under 1800-talet, för att städa bort den mer fysiska, genom att poängtera att manlighet bestod av

⁸⁰ Bourdieu, Tjeder, Kimmel, Connell anser att konstruktionen av mannen i stort var homosocial. Menat med homosociala sfärer är enkelt uttryckt jobb, krogar, studentliv etc. där endast mannen hade tillträde under i princip hela 1800-talet.

⁸¹ Tjeder *The power of character* s.282 och Mosse s. 78.

⁸² McClintock s. 46-56. Också Tjeder visar att vissa moralister såg kvinnan som mannens negativa motpol s. 281.

⁸³ Hela forskningsläget. Tosh s. 57.

⁸⁴ Marklund s. 78.

⁸⁵ Tosh 1999 s. 26. Tosh citerar Hester Chapone, *A letter to a New Married lady*. 1777; repr. London, 1828, pp. 116,122.

⁸⁶ John Stuart Mill, tal i House of Common, 20 May 1867. Hämtat ur Tosh 1999 s. 53.

⁸⁷ Tosh s. 126.

karaktärsstyrka.⁸⁸ Tosh menar att denna styrka skulle fungera som en moralisk tillgång som bestämde mannens disposition och handlande i denna värld. Det var med andra ord detta habitus (karaktären) som gjorde mannen, inte den fysiska råstyrkan. Evangelisterna kännetecknades också av en upphöjning av moderns roll i uppfostran av pojkarna. 1873 kallade Thomas Binney modern ”the father of the child”. “Women are not to be men in character, ambition, pursuit or achievement: but they are to be *more*; they are to be the *makers* of men.”⁸⁹

David Tjeder visar att det fanns ett brett spektrum av olika manligheter på 1800-talet som individerna var tvungna att förhålla sig till och han menar att i slutändan så var kvinnan knappt urskiljbar i diskursen om män. Därför konstaterar han att samhället i grund och botten var homosocialt i sin karaktär eftersom maskulinitet handlade om makt,⁹⁰ ändå visar han flera tecken på heterosocial interaktion (bl.a. sedlighetsdebatten) i avhandlingen⁹¹ Han glömmer därför vikten av den domesticerade sfären med giftermålet, och barndomen, som viktiga komponenter för 1800-talets samhälle i stort. Jag ser detta som ett utslag för vad Inger Hammar kallar för religionsblind forskning, trots han påpekar att tidigare forskning ofta glömt de religiösa aspekterna.

Mannen som lämnades utan kritik från moralisterna var ”den vuxna, gifta, heterosexuella mannen som kontrollerade sina passioner, drack bara med måttfullhet, och behandlade sin fru bra” visar Tjeder.⁹² Enligt mig är det tydligt att det var det patriarkala samhället, format av religionen, som var den egentliga makten Tjeder talar om. Den gifta mannen var överst i hierarkin i detta samhälle. Moralisterna såg således en fallen man, och kvinna för den delen, som ett hot för hela samhället, så som de ofta såg kvinnors krav på jämlikhet som hotande. En hederlig man som faller in i normen beskriven ovan fick dock stå utan kritik. Samma norm återfanns som vi sett i schlagertexterna flera decennier och ett världskrig senare.

Nyare forskning har visat att religionen under den aktuella perioden, trots avtagande religiös praxis, fortsatte att fungera som ett socialt sammanhållande kitt och en normativ värdegrund. Även sambandet mellan religionen och nationell identitet har belysts och

⁸⁸ Tosh s. 112. Isac Taylor skrev i *Advice to the teens* (1820) ”Manliness is superiority and power certainly, but it is power and superiority of character, not of vociferation”.

⁸⁹ Thomas Binney, *Adress on the Subject of Middle Class Female Education* (1873), quoted in Davidoff and Hall, *Family Fortunes*, p. 116. Hämtat ur Tosh 1999 sid. 114. Tjeder visar när han diskuterar sitt undersökningsmaterial att den här sortens rådgivningslitteratur ofta översattes s. 26.

⁹⁰ Tjeder *The power of character* s. 281-283.

⁹¹ Tjeder *The power of character* s. bl.a. 91, 281.

⁹² Tjeder *The power of character* s. 95.

kristendomens generella betydelse för det moderna västerländska samhället.⁹³ Hammar visar även hon i sin avhandling att religionen på intet sätt hade tappat rollen som tolkningsmodell på slutet av 1800-talet. Kvinnorörelsen kämpade ofta med religiösa argument och ville sällan, eller aldrig, bryta med de traditionella familjeidealerna.⁹⁴ Religionen betonade familjen, och imperativet att gifta sig, samt makt är ämnen som återkommer frekvent i forskningsläget.

I familjen är kvinnan i allra högsta grad aktiv i maktutövandet (i alla fall indirekt som ”the makers of men” eller ”his most trusted advisor”) och detta får, enligt mig, Tjeder påståande att manlighet var något som konstruerades homosocialt eftersom det handlade om makt, att framstå som föga trovärdigt. Manligheten konstruerades ofta heterosocialt inom familjen och det var på denna patriarkala ordning samhället ansågs vila. Att det inte lämnar spår i källmaterialet kan vara för att det ansågs så självklart att det inte behövdes nämnas mer än i förbifarten, något som också Tjeder visat. Detta leder också till att kvinnor aktivt var med att skapa sin underordning, även om man skulle kunna kalla det sidoordning, eftersom könsrollerna separerades och kvinnans roll utföll i hemmet som maka och mor.

Som vi såg i början av detta kapitel framhåller George L. Mosse att en kris i manligheten ägde rum vid sekelskiftet 1900 som fick minoriteten som utgjorde medelklassen och moralisterna att ställa sig i försvarsställning mot kvinnan och alla de ”outsiders” som hotade. Tjeder visar emellertid, med mycket goda belägg, att tidigare forskning som ofta räknat med att manligheten har fått stå opproblematiserad mellan kriserna vid fin de siècle och 1900 är felaktig. Tjeder menar att krisen varit evig även om krisbegreppet då kanske riskerar att urvattnas.⁹⁵

Ser man på det med de nya glasögonen jag har presenterat så visar tidigare forskning en annorlunda bild. Tosh och Ambjörnsson visar att äktenskapet förlorade i inflytande på slutet av artonhundratalet eftersom allt fler valde att inte gifta sig.⁹⁶ Mosse visar att kristendomen fick en renässans under dekadensen på tidigt 1900-tal.⁹⁷ Sammankopplar man dessa empiriska resultat, och den allmänna sekularisering som kännetecknar slutet på 1800-talet, så ser man att den patriarkala samhällsordningen faktiskt var i fara och reaktionen var att betona de kristna idealerna. Att manligheten ”alltid” har problematiserat är sannolikt, men jag måste nog hålla med tidigare forskning om att en kris faktiskt var ett faktum.

⁹³ Blaschke, Olaf *Konfessionen im Konflikt Deutschland zwischen 1800 und 1970 : ein zweites konfessionelles Zeitalter* Göttingen 2002 (boken är relevant men p.g.a. knappa tyska kunskaper har jag ej kunnat läsa den), *Nation and religion: perspectives on Europe and Asia* Princeton 1999 ed. Peter van der Veer.

⁹⁴ Hammar, Inger *Emancipation och religion : den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860-1900* Stockholm 1999.

⁹⁵ Tjeder, ”konsten att blifva herre öfver var lidelse.”

⁹⁶ Tosh, Ambjörnsson s. 14-19.

⁹⁷ Mosse kapitel ”The decadence”.

2.2. Sammanfattning.

Vi har sett att mannens karaktär betonades av borgerligheten. Måttlighet, självkontroll var egenskaper som värderades positivt. Mannen skulle vara gift och trogen och i kontroll över sina passioner. Sjömannen platsade inte in i denna bild, enligt populärkulturen. Jag vågar generalisera detta till samhället i stort eftersom jag misstänker att de borgerliga patriarkala idealen bidragit till denna konstruktion. Sexualiteten var ofta det som sågs som hotande och de män som ansågs leva ut sina lustar sågs som ynglingar vilka misslyckats att upprätta äkta manlighet.

Bland annat sjömän, spelare, drinkare och traditionella "outsiders" som judar, homosexuella fick i axla rollen som manliga "countertypes". Nöjena med t.ex. spel och alkohol var inte bannlysta utan kunde ibland ses som förstärkande egenskaper för mannen. Mannens karaktär skulle dock kontrollera att passioner, som inte nödvändigtvis behövde vara sexuella, och laster inte tog överhand. Gjorde de det hade mannen således inte lyckats bli en "riktig" man och ansågs därför legitim att döma och kallas djurisk och liknande pejorativ. Den "riktige" mannen blev på slutet av 1800-talet en förmedlare av samhällets moral, som upplevde en kristen renässans, och som sådan en dömande instans. Denna maktordning resulterade i, menar jag, att manlighet i sig värderades som symboliskt kapital. Manlighet blev ett maktredskap nödvändigt att påvisa för alla som kämpade om inflytande.

Kärleken betonades av en mängd inflytelserik litteratur som frivillig, vilket skapade ett dilemma för medelklassen som löste det med att betona att trohet inom äktenskapet var en nödvändig komponent för kärlek och kompanjonskap mellan makar. Detta bidrog sannolikt till att lusten separerades från kärleken, där lusten, representerad av t. ex: don Juan och sjömän, ansågs hota hela samhället eftersom det hotade den patriarkala strukturen, där kvinnans enda försörjningsmöjlighet låg i hemmet. Kristendomen fick kring sekelskiftet 1900 en renässans och den hjälpte medelklassen att ställa sig i försvarsställning mot kvinnors jämställdhetskrav och de hotande grupperna i marginalen.

Jag kommer hädanefter i undersökningen att förutsätta att Malmös sociala elit, under tiden då Stenfelt klättrade i karriären, kan anses representera dessa ideal, i vart fall utåt. Jag menar att Stenfelt i sina texter ville visa på att han var införstådd med dessa ideal. Dessa ideal kommer jag att se som normativa sociala beteendemönster och kallas doxa i det fältet Stenfelt eftersträvade att få tillgång till. Jag menar alltså att Stenfelt var tvungen att förhålla sig till denna doxa för att kunna bli tagen på allvar och erhålla symboliskt kapital.

3. Undersökning.

3.1. Den hederliga Stenfelt. ”Halfguden på bryggan.”

Det är egentligen i Stenfelts tredje bok *Skepparlif* som Stenfelt verkligen vill framhäva hur en riktig man skall vara, och hur denne skall föra sig, men givetvis framkommer fenomenet i hans tidigare böcker likväl.

I *Kongominnen* skildras hans åligganden som skeppare i början av boken, och i dessa ser vi tydligt vilka ideal som han närde. Båten som bara var 71 fot lång skulle föras till Kongo från England under Stenfelt första skepparuppdrag. Han berättar om en gammal sjömannaregel som bestämde skepparens smeknamn beroende på skepparens ålder, båtens storlek etc. Han går under pseudonymen ”Skeppar Lärka”. Jag misstänker att ”gröna”, d.v.s. unga, rutinerade skeppare, som ofta av självklar anledning enbart fick föra små fartyg, placerades in i en social hierarki genom att klassificeras med ett gemensamt namn. Ändå, och kanske därför tydligare, poängterar han sin ansvarsfulla, rådande hand över sin besättning. ”Nio menniskolif hade jag i min hand ombord i en båt, som skulle kunnat hänga i dävertarna på en oceanångare.”⁹⁸

Stenfelt hade svårt att finna lämplig besättning till den farliga resan; efter att ha dömt ut några som vattuskräckiga herrar och ballast sökte han istället bland Nordsjöfiskare, då han insett att det behövdes ”devil – may – care”- män för uppdraget. Han fann tre unga engelska fiskarpojkar vilka enbart begärde ”ett vänligt ord, [och] en sup ibland, det var allt” under stormarna.⁹⁹ Även en ”vildbasare, men djerf och oförvägen” fransktalande ”mulattpojke”, samt en dansk ”karl i ordets fulla bemärkelse” följde med som besättning.¹⁰⁰

I *Skepparlif* framkommer Stenfelts religiositet tydligast, en religiositet som var starkt präglad av sjömanslivet och hans roll som befälhavare. Tillvaron till sjöss kunde ge sjömannen en känsla av delaktighet i en helhet, att vara ett med oändligheten och en romantiskt färgad naturuppfattning.¹⁰¹ Hos Stenfelt återfinns många, ibland poetiska inslag om naturen och hur sjömän som kämpat och överlevt stormar fick ro tillsammans med havet som de tillsammans delat ansträngningen med.¹⁰²

⁹⁸ *Kongominnen* s. 4-5.

⁹⁹ *Kongominnen* s. 10-11.

¹⁰⁰ *Kongominnen* s.12. Om vildbasaren s. 5.

¹⁰¹ Rosenström, Marika s. 144

¹⁰² bl.a. *Skepparlif* s. 13. ”Den nordliga vinden, som kört undan västanstormen, har så småningom dött ut, men länge kvarstår dyningen, oceanens djupa andetag efter en våldsam ansträngning.” I En maspojke till sjöss efter en storm ”vaknar ännu en gång hoppet, gudagåfvan. Natur!” som fick Stenfelt att älska ”de stora rubbningarna” som även i själen efterföljs av solskens s. 48.

”Förtrösta på Gud men se själv till styrningen”¹⁰³ skriver Stenfelt och berättar om ”sjömannens trosbekännelse, att upprepa dagligen och ständigt efterleva” där lodet, loggen, latituden och utkiken (lookout) skall prisas. Ansvar för styrningen och ordningen ligger på skepparen och alla som inte beaktar trosbekännelsen är predestinerade undergång.¹⁰⁴ Disciplinen var för Stenfelt kompromisslös. Han menade att ”tölpen käftar emot, den svage jamar urskuldande med. Men en *man* bevisar genom sin hyfsning, att han är förtjänt af ett höfligt bemötande.” Citatet är från en utläggning i *Skepparlif* där Stenfelt talar om ”då” och ”nu” och visar hur attityderna till yrket förändras när man blivit skeppare (se nedan).¹⁰⁵

Arbetet i sig framkommer också som dygd i Stenfelts böcker. I *Under vita vingar* blickar Stenfelt ut över massorna av vita segel i Öresund: ”Överallt var det liv och arbete, som det bör vara, ty utan det ena är det andra icke mycket värt.”¹⁰⁶ I *Bland negrerna på Afrikas* så påpekas det att grunden för civilisation har lagts i Kongo av ”Amerikas, Europas, Asiens och Afrikas egna söner [som alla] hafva dragit sitt strå till stacken” och denna grund är arbetet menar Stenfelt.¹⁰⁷ Under 1800-talets första decennier utvecklades brännvinet till den ledande symbolen för manlighetens önskad och farliga aspekter. Den moderna bondeklassen manlighet försökte undertrycka en inneboende primitivitet som tillsammans med flaskan ansågs framkalla undertryckta farliga passioner och vansinne. Det nya idealet som växte fram ansåg att vansinne var botbart med hårt arbete och moralisk rening.¹⁰⁸ Stenfelt närde, som vi kommer att se, en stereotyp bild av svarta att de hade en medfödd lättja och han hade en vanlig skräckblandad fascination för kannibalism. När grunden för civilisation lagts i Afrika undertryckte arbetet således, med detta ideal, både lättja och de vansinniga sederna, inbillade eller ej.

På skeppet var det kaptenen som fick besättningen att arbeta, och ”fart satte han i gammal som ung” som Stenfelt skriver.¹⁰⁹ Ordern skulle gå via förste styrmannen och om det inte fanns arbete vid segel eller pump var det styrmannens jobb att få besättningen att arbeta ändå t.ex. med däckskrubbing.¹¹⁰ Med Stenfelt arbetsmoral kan det ses som att befälens härdade och civiliserades sina besättningsmän, både de gamla och ynglingarna, till att bli

¹⁰³ *Skepparlif* s. 200.

¹⁰⁴ *Skepparlif* s. 19-25.

¹⁰⁵ *Skepparlif* s. 53. Hans kursivering.

¹⁰⁶ *Under vita vingar* s. 72.

¹⁰⁷ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 7. Stenfelt fortsätter: ”Mången gång kanske ej strået varit så alldeles frivilligt från de sistnämnda.” Se Martin Christensson, opublicerad B-uppsats VT 04 för en utförligare analys. ”Det syntes, att civilisationen tagit det första, det viktigaste steget och det heter arbete.” s. 78.

¹⁰⁸ Marklund 2004 s. 277-284.

¹⁰⁹ *Under vita vingar* s. 69.

¹¹⁰ *Under vita vingar* s. 151.

”riktiga” män. Arbetet var också nödvändigt att ha rutin på eftersom den farliga lättjan annars kunde infalla sig. Lättja är också som vi vet en dödsynd enligt kristen moral.

Skepparlif är i huvudsak en reseberättelse, men också ren rådgivningslitteratur om hur en skeppare och sjömän skall vara enligt Stenfelt. En utläggning i boken om Stenfelts åsikter om hierarkin ombord, och då främst mellan skepparen och styrmannen, berättar om hur Stenfelt såg på allmänna sociala regler för män och ledare. Det framgår tydligt vilka ledaregenskaper som Stenfelt värderade. Distansering till sina underordnade framkommer som en viktig del i befälets agerande. Anledningen till detta ser Stenfelt rent cyniskt; distanseringen är nödvändig eftersom det är farligt att släppa folk in på livet. ”Nu tycker jag, att man aldrig som styrman bör kela med folket, ty ‘familiarity breeds contempt’ och folk far inte väl af, att man synar dem i sömmarne. Illusionerna kunna så lätt rumla.”¹¹¹ Skepparna själva tenderade att uttala ordet styrman så försmädligt som möjligt skriver Stenfelt, även om han påpekar att det är konstigt eftersom skeppare en gång varit styrmän.¹¹²

Det framgår i utläggningen att Stenfelts nya (skeppar)ideal anses bättre än hans förra som styrman. Stenfelts nya ideal är hårdare i det att befälet skall distansera sig, vara beredd att visa sig stark, och underbefälet eller manfolket ska inte käfta emot utan lyda. Samtidigt skall befälet dock vara hövligt och inte gräla på manfolket i andras åsyn, och inte vara en för hög eller inkompetent ledare, utan se till att saker blir gjorda genom att meddela styrmannen om vad som göras skall. Att sedan låta styrmannen förmedla ordern vidare så att skepparen inte behövde beordra manfolket personligen ansågs stilfullt. Det framgår senare i *Under vita vingar* att manfolket inte heller accepterade styrmännen som sina vänner, och styrmännen skulle distansera sig från dem.¹¹³ Vi ser att Stenfelt som befälhavare är införstådd med fair play, som inte fick kontrastera med viljan till makt enligt dåtida ideal, men likväl så är det enligt Stenfelt målet som är det viktiga: ”Lifvet är ett skådespel, där endast de bästa aktörerna lyckas. Därför bör man se på sitt mål och ej låta det stå i skuggan för detaljerna.”¹¹⁴

Boken är ”broderligen tillegnad Sveriges unga sjömän af en f.d. kollega” för att möjligen kunna mana till efterföljd, eftersom sjölivet ”ofta [är] fördolt för världens öga”.¹¹⁵ Som vi sett är det ”sanningar” han vill förmedla. Jag vill se det som att Stenfelt, med framförallt sina två böcker 1901 och 1903, kämpade för att tillgodose sig så mycket symboliskt kapital som möjlig. Jag menar att detta skall ses som hur Stenfelt menade män i allmänhet skulle vara.

¹¹¹ *Skepparlif* s. 52-54.

¹¹² *Skepparlif* s. 15.

¹¹³ *Under vita vingar* s. 253. Stenfelt skriver också att ombord så är andre styrmannens enda vän förste styrmannen, det vill säga om han hade någon vän.

¹¹⁴ *Skepparlif* s. 54.

¹¹⁵ *Skepparlif*, företal.

Stenfelt var ny i Malmö efter påbörjat arbetet som hamnkapten 1899. Han hade, med sin titel som hamnkapten, erhållit betydande socialt kapital, och troligen en hög lön. Han satsade således på kulturellt kapital, med sina böcker, sannolikt för att kompensera bristen på högre utbildning. Med böckerna visade han att han likväl hade god bildning och var införstådd med doxan i det nya fältet som krävde att deltagarna var hederliga och gifta, vita män med maktpositioner i arbetslivet, tydligt distanserade från sina underordnade.

Stenfelts ”sanningar” om hur den riktiga mannen skall vara fortsätter och det är skepparen som får representera honom. Vid ett tillfälle nattetid utanför Malta dras ångaren in mot ön av strömmen och på grund av mörkret grips Stenfelt av fruktan. Han mindes dock vad han gjort förut och ger läsaren ett råd som han senare i boken upprepar.¹¹⁶ Det är en magkänsla eller intuition, som Stenfelt vill visa att den riktige mannen besatte och följde eftersom ”ögonblickets ingivelse [...] kommer omedelbart och utan afprutningar [...] från urkraften, från Gud!” Stenfelt kallar känslan ett ”sjätte sinne”, ”som säkerligen är mera utvecklat hos sjömannen än hos andra.” Skepparen skall inte låta sig distraheras av detaljerna menar Stenfelt utan handla fort och djärvt.¹¹⁷ ”En befälhafvare bör därför hafva sin manöver klar i tid och sedan handla med orubblig konsekvens. Den, som hesiterar, är förlorad.”¹¹⁸ Utanför Malta räddade han sig och understryker resolut sin manlighet ”beslut och handling äro ett hos mannen”.¹¹⁹

3.1.1. Härdandet av sjömän.

I *Under vita vingar* är det inte intuitionen, handlingskraften eller modet hos sjömannen som betonas utan snarare lydnaden. Den stora skillnaden mellan böckerna är att i *Under vita vingar* är det segelskepp som skildras och pumpen på segelfartygen var central i denna disciplin. Stenfelt citerar en norsk konsul som hävdade att en ”norsk sjömans främsta plikt var att hålla kaef og pumpe.”¹²⁰

Stenfelt berättar om en besättning som fått nog av pumpan och ville prompt av. Skepparen kapade dock livbåten från skeppet och sa till besättningen: ”Pumpa nu eller sjunk

¹¹⁶ *Skepparlif* s. 100, se också nedan.

¹¹⁷ *Skepparlif* s. 209-211 Rådet kommer från John Stuart Mill som gav en lord Mansfield som blivit utnämnd till guvernör i någon koloni ett råd. Mannen hade ingen juridisk skolning men skulle likväl fungera som domare. Rådet var att följa sitt omdöme omedelbart utan att äventyra någon bevisföring, som i hans ställning ändå skulle ha blivit ofullständig. Stenfelt menar att rådet bör följas av sjömän likväl, som ”bör lära sig att handla fort och djärvt i farans stund” för att helt enkelt inte riskera sina liv.

¹¹⁸ *Skepparlif* s. 200.

¹¹⁹ *Skepparlif* s. 109.

¹²⁰ *Under vita vingar* s. 67.

era hurrande djäklar, för jag är gammal och lika nöjd.”¹²¹ Pumpen var med andra ord deras livlina och slitet vid pumpen nämns vid ett flertal ställen i boken.¹²² Allt arbete och slit på sjön fick ryggarna på de unga att kröka sig i förtid enligt Stenfelt som menar att ”det alltid ligger något undergivet hos den verkliga sjömannen, som vet, att han måste böja sig och låta kroppen underkasta sig själen, intelligensen, viljan, vad ni behagar kalla det för att kunna dominera andra svagare viljor och förmågor, när den tiden kommer.”¹²³

Om Stenfelt inte var inspirerad av Nietzsche när han skrev *Skepparlif* så tolkar jag det som att han var det nu. Jag tolkar citatet som att Stenfelt talar om sig själv och, så att säga, lägger sitt liv tillräta i detta citat. I *En maspojke till sjöss* berättar Stenfelt hur han som ung mötte en äldre släkting i London som tyckte det var konstigt att han ”valt ett så jämmerligt yrke som att segla och pumpa gamla plimsollare” istället för att bli präst. Stenfelt medgav att han ”en gång haft andra vyer – om bättre ville jag inte uttala mig – men att verkligheten ändrat panoramat. Och det tjänar ju som bekant ingenting till att spjärna mot ödet.”¹²⁴ Vad Stenfelt vill i *Under vita vingar*, enligt min tolkning, är att visa på att han frivilligt, och inte av ekonomiska skäl underordnade sig arbetet, för att få möjlighet att kunna klättra i karriären och efterhand kunna underordna svagare viljor själv. I *En maspojke till sjöss* cementerade han sedan detta genom att säga att det var ödet.

Klättrande i karriären kommenteras mest i böckerna från Stenfelts ålderdom och hans vilja till makt bekräftas. Han sökte arbete på långfärd (till Burma) som ung för att se världen och lära sig yrket grundligt, ”för den som tänker bli befäl bör ju om behövt själv kunna de arbeten som man fordrar av sina underlydande.”¹²⁵ Sjömän som inte gått under i skeppsbrott, på krogar, eller på bordeller kunde om de haft mindre tur, eller ambition, fortfarande vara matroser skriver Stenfelt men poängterar ”att upprätthålla sin matrosära. [...] fodras betydligt mera, än man i allmänhet tror. Sjömansyrket läser man sig ej till. Det måste läras på havet under kunniga kamraters uppsikt – och tukt.”¹²⁶

I *Kongominnen* ser vi att klättrandet gav en heder som var viktigare än social status. Stenfelt var arg på var att många svenska officerare ”som med *heder* avslutat sitt kontrakt,

¹²¹ *Under vita vingar* s. 77-78.

¹²² *Under vita vingar*. I slutet av boken tvingas Kaja avbryta den andra planerade resan mot Amerika, och vända tillbaka mot Irland, till följd av kraftigt läckage och protester från besättningen s. 251. Vid ett tillfälle tvingas de pumpa på frivakten och skojar att om de blev färdiga hade ”de gjort sig förtjänta av redarens dotter” s.59. I slutändan var det ju redarens fel att de fick pumpa eftersom det var hans skepp som uppenbarligen inte höll måttet.

¹²³ *Under vita vingar* s. 60.

¹²⁴ *En maspojke till sjöss* s. 86-87.

¹²⁵ *En maspojke till sjöss* s. 73.

¹²⁶ *Under vita vingar* s. 21.

d.v.s. tienstgjort sina tre år i Kongo¹²⁷ fick sitta vid bordets ända tillsammans med maskinister och vita arbetare medan nykomlingar från Europa, vars förtjänster enbart var att de druckit absinth med stationsföreståndaren, fick sitta på hedersplatserna. Stenfelt kommenterar ”oskicket” med uttrycket ”bönder äro bönder, om de också stekas i smör”, bruka vi säga på sjön, och mången ser blott sin egen förtjänst”.¹²⁸ Idealet liknar det ”selfmade man” ideal som växte fram i USA under 1800-talet som Anthony E. Rotundo undersöker i boken *American Manhood*.¹²⁹ Det var dock inte tal om något egalitärt ideal eftersom han starkt uppmuntrade en uppdelning, om än en annan.

Vid sidan av tukten och klättrandet framkommer också härdandet som en viktig faktor för lärandet. Seden ”knäcka knallar” gick ut på att man slog kraftigt hårda skorpor i huvudet på nya sjömän och lärlingar tills skorpona sprack.¹³⁰ Ombord kunde man också lägga ut ett segel på däck och när lärlingen gick över det rycka tag i alla fyra hörnen och kasta upp honom i luften för att sedan, beroende på humör, släppa seglet när lärlingen var på väg ner.¹³¹

Det är kaptenens bror i *Under vita vingar* som får illustrera dessa värderingar tydligast. När brodern frågade om han kunde bli konstapel ombord var det uteslutet eftersom han inte var sjöman. Ville han bli befäl var han tvungen att lära sig yrket från grunden såsom kaptenen gjort.¹³² Även om detta kanske är uppdiktat framgår det att Stenfelt höll klättrandet som positivt. Inte heller som kaptenens bror undkom man den rituella pennalismen ombord och även han fick en flygtur och landade på däck. Brodern kallas också för t. ex. aplik, babian, etc. eftersom han enligt Stenfelt var lat, och inkompetent samt gav betraktaren ”ett visst zoologiskt intresse”...¹³³

Eventuella misstag sjömän gjorde kallar Stenfelt för ”drummelaktigheter” och det är drummelaktighet ombord som är värst. Efter en olycka ombord med en bruten förbramrån hanterade en av matroserna surrningen vårdslöst så att den bräckta rån föll ned och var nära att slå ihjäl/överbord andre styrmannen (Stenfelt) och han själv. Förste styrmannen såg detta och sprang förbannad fram och sparkade ner matrosen (kaptenens bror), som reste sig för att slå tillbaka, men fick bara mer stryk. Kaptenen kom emellertid snart upp på däck och avslutade det hela, och matrosen försökte därefter få ”resning i målet” i skansen men lyckades

¹²⁷ *Kongominnen* s. 58. Hans kursivering.

¹²⁸ *Kongominnen* s. 58.

¹²⁹ Rotundo E. Anthony *American manhood: transformations in masculinity from the revolution to the modern era* New York 1993.

¹³⁰ *Under vita vingar* s. 30.

¹³¹ *Under vita vingar* s. 48.

¹³² *Under vita vingar* s. 12-13.

¹³³ *Under vita vingar* s. 40 citat s. 12.

inte. Stenfelt kommenterar händelsen med att: ”Genom sin drummelaktighet hade han riskerat minst två liv alltså två man mindre i pumpen. Han förtjänade mera stryk egentligen.”¹³⁴

Det var dock inte enbart att direkt riskera sitt och andras liv som var drummelaktigt. Det var också att inte följa disciplinen. För att få gå iland när man låg i hamn var man tvungen att fråga förste styrman om lov. ”Det ansågs till och med drummelaktigt att smita utan lov. Och var man inte riktig karl för sin hatt, så var det heller ingen idé, ty då blev det smörj.”¹³⁵ En annan sak som ”drumlar och oduglingar” gjorde var att tala illa om sina befäl, det gjorde inte ”en klok karl”.¹³⁶ Intressant är också Stenfelts attityder till rymlingar. Vid ett tillfälle saknades en av männen och ”mannen eller rättare ynglingen, ty karlar rymma sällan, hade fått sin månadsavlöning” utbetald i förskott och lämnat staden. Styrmannen var dock villig att betala förlusten av hyran men slapp eftersom kapten tyckte ”åt h-vete med han”.¹³⁷ Här ser vi att Stenfelt höll en ohederlig man för att vara en yngling på liknande sätt som schlagertexterna på 1930-talet.

Stenfelt bevittnade under en av sina tidiga resor två sjömän slåss, en full matros och den andre en nykter styrman. Styrmannen lyckades med våld upprätta disciplinen eftersom det alltid är bättre att vara nykter om man skall slåss menar Stenfelt. Disciplinen upprätthölls nog lättare förr i världen då man kunde använda sig av prygel skriver Stenfelt.¹³⁸ Kommentarererna om kroppslig bestraffning måste ses i ljuset av Stenfelts samtid eftersom fartygsbefälhavares rätt att utöva aga förbjöds 1922. Jag misstänker att Stenfelt inte var alldeles förtjust över detta, även om han ansåg att kroppslig bestraffning var ett nödvändigt ont. Stenfelt såg heller aldrig någon ta parti för en ”fyllhund” på den tiden, något han menar man nu ibland får höra talas om. Han avslutar berättelsen om slagsmålet med kommentaren ”inget ont utan att det har något gott med sig!” och menar att ”fyllhunden” med rätta fick stryk.¹³⁹

När kampen mot naturkrafterna kändes övermäktiga kunde dock ett vänligt ord lättare än tukt ge sjömannen gnistan tillbaka. I *Under vita vingar* tappar en ung båtsman modet och ångrar att han gått till sjöss. Blöt och kall, med förfrusna fingerspetsar tvingas han slita mitt i natten, och han tänker på sin familj som i samma stund sover varma i sina sängar. Men bredvid honom;

stod Vånglund, okänslig för köld, sjösjuka, hemlängtan och dylika bagateller och tuggade tobak, som en häst äter hö.

¹³⁴ *Under vita vingar* s. 248-250-

¹³⁵ *Under vita vingar* s. 230.

¹³⁶ *Under vita vingar* s. 190.

¹³⁷ *Under vita vingar* s. 28.

¹³⁸ *En maspojke till sjöss* s. 50.

¹³⁹ *En maspojke till sjöss* s. 50. Om aga se: Nationalencyklopedin.

”Jag tror du är rädd pojkvasker”, sade Vånglund.

”Jag fryser och är sjuk” svarade den lille.

”Ja, ja” sade den äldre, ”det är den tiden nu, då all smörja fryser. Men det är inte värt att lipa, då får du resa hem och hjälpa syster att leka med dockor.”

Båtsman bet ihop tänderna.

När de kommit ned i däckat igen och halat genom det lösa på fallet och satt fast skoten, sade Vånglund något mindre strävt än vanligt: ”gå nu in och ta på dig torra kläder och gå inte här och förkyl dig. Behöver du en torr skjorta, ska du få låna en av mej.” Vånglund var sex fot och Båtsman fyra, men det gjorde ingenting. Det var vänligheten, som tog på honom, och som kom tårarna att trilla trots alla hårda föresatser. Jaså den där till utseendet kalla och likgiltiga matrosen hade en varm vrå någonstans i hjärtat han också. Det var kanske inte så galet på sjön ändå. Båtsmans humör blev bättre, när han fått byta om kläder. Ansiktet fick färg, och han skulle gärna ha gått i döden för Vånglund, förutsatt att det inte var så bråttom.¹⁴⁰

Värderingarna som framträder här återkommer i alla Stenfelts verk. Jämför t.ex. med hans uppmuntran till de engelska pojkarna i *Kongominnen*. Sjömän är ofta riktigt hårda, kärva och kalla män enligt Stenfelt, men under denna yta så finns en värdig gemenskap på skeppen som gör kampen uthärdligt. Det är kampen som formar ynglingen till en riktig man, hård nog att inte ”lipa” och långt ifrån flickors lek med dockor. Den som inte lyckas bli hård nog kallas för smörja som frusit och inte härdat ut. Tidigare i boken framgår det att unga sjömäns villkor inte alltid var ens så bra. När hemlängtan, dödsrädsla, och ren okunnighet fick en att bete sig som ”en idiot bland dessa obegripliga termer och benämningar, dessa livsfarliga luftresor [...] som måste genomgås, även om man så att säga går i sömnen. Ingen tar någon notis om en. Man är helt och hållet ensam med sig själv och sin Gud”. En Gud som om man tvivlade innan uppenbarade sig om man vintertid åkte en ”trip” runt Kap Horn.¹⁴¹

I citatet ser vi också de åliggande som Stenfelt, och sannolikt många skeppare ställde på sina besättningsmän. ”Egentligen har man i land intet begrepp om, vad en sjöman sliter” menar Stenfelt. ”Men det härdar ynglingen. And don't you forget it”¹⁴² understryker han. Männerna skulle vara beredda att utföra sina sysslor, närhelst skepparen menade detta om det så var allmän frivakt. När sjömannen väl var ombord ”var det slut med friheten, om någon sådan egentligen kan sägas existera på jorden eller annorstädes. Antingen får man lyda Gud eller djävulen.”¹⁴³ En ”trip” runt Kap Horn var för sjömän en allmänt känd statussymbol, utan bedriften ansågs man ofta inte vara en riktig sjöman. Många stora segelfartyg gick förlorade i denna ”la chaudière de Satan” (Satans gryta/kittel). Korsandet av ekvatorn kunde av sjömännen liknas vid dopet och Hornet vid konfirmationen som gjorde pojken till man. Det

¹⁴⁰ *Under vita vingar* s. 55.

¹⁴¹ *Under vita vingar* s. 39. En trip som jungman runt Kap Horn vintertid med en skeppare, som inte är rädd för att bli våt och en styrman, som vet när och var han skall slå, torde kunna beröva ynglingen tron på sig själv som det högsta väsendet i världsalltet.

¹⁴² *Under vita vingar* s. 50 och 51.

¹⁴³ *Under vita vingar* s. 23. Mer Luthersk än så här jag svårt att se det går att bli.

var introduktionen till faran som eftersöktes.¹⁴⁴ I östersjötradition utgjorde även ”Kullen” (Öresund) en markör för unga sjömän.¹⁴⁵

Sjömännens pressade förhållande och livet ombord gjorde fatalism till en karakteristisk egenskap hos sjömännen. Fatalismen hörde ihop med uppfattningen om att båten ibland sågs som ett fängelse.¹⁴⁶ En engelsk filosof menade t.ex. att sjölivet var som att ”vistas i ett fängelse med utsikt att drunkna”.¹⁴⁷ Enformigheten på segelfartygen bidrog till de fatalistiska jämnmodet, även om omväxlingen fick en att glömma ledan, och bidrog till sjölivets största charm menar Stenfelt.¹⁴⁸ Åskådningen kunde likaså komma av religionen enligt Stenfelt och i *En maspojke till sjöss* beskriver han en sjukhusvistelse i Burma där han såg att ”i jämförelse med de vita visade de färgade patienterna ett underbart stoiskt lugn inför döden.”¹⁴⁹ Det var buddhismen han tänkte på, en tro som han menade lärde dem behärskningens konst.

3.1.2. Disciplin för kuvandet av passionerna.

Mildare sätt att upprätthålla disciplinen än aga framgår bl.a. i *Bland negrerna på Afrikas västkust* 1901. Ett par av de svarta rekryterna på Stenfelts båt, hade försökt med samma trick som rymlingen beskriven ovan. Det hade fått sin månadslön och därefter hoppat i sjön och försökt simma iland, något de inte lyckades med, och de blev förda tillbaka till båten. Alla förväntade sig en drakonisk bestraffning från Stenfelts sida, när han beordrade andre styrman att ta fram handklovarna som ”antagligen [var] något nytt slags mordvapen, som den uppfinningsrika människodödaren hittat på”. Stenfelt beordrade den ena ner på knä och satte handklovarna runt handlederna på honom. Därefter satte han den andra kloven runt den andres fotleder och lät dem sedan ta en promenad på akterdäck. Då brast den moltysta skaran ut i jubel och Stenfelt fick många lovord från de svarta. ”Ett bra sätt att stuka folk, när man vill stuka folk, är ju att söka få skrattarna på sin sida”¹⁵⁰ skriver Stenfelt.

Stenfelt menar att rekryterna kan ”ledas med silkesband”¹⁵¹ om man förstår dem rätt och hindrar också en ur besättningen att skjuta mot ett par rymningar som stulit alkohol och kläder.¹⁵² Ombord fungerar disciplinen anmärkningsvärt som återslutare av rekryternas ”passionsventiler” som ibland lättades under bespisningen. Resan avlöpte närmast problemfri

¹⁴⁴ Weibust s. 231.

¹⁴⁵ Rosenström s. 85.

¹⁴⁶ Rosenström s. 141.

¹⁴⁷ En maspojke till sjöss s. 75. Vilken filosof vet jag inte.

¹⁴⁸ *Under vita vingar* s. 89.

¹⁴⁹ *En maspojke till sjöss* s. 180. Också dödsförakt i riggen framgår som värnadsvärt enligt Stenfelt. s. 19.

¹⁵⁰ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 100-101. Se också Martin Christensson opubl. B-uppsats.

¹⁵¹ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 36.

¹⁵² *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 50.

och rekryterna uppförde sig ”synnerligen väl”. De svarta lade också ner sina stamstridigheter när de kom ombord trots de tidigare varit i bittraste fejd med varandra ibland, något Stenfelt tycker är egendomligt, sannolikt lade de ner politiken när de blev ensamma tror han.¹⁵³ Hans reaktion på stökighet när riset delades ut berodde på en stereotyp uppfattning om att de svarta hade en ”frisk aptit” och att de var allmänt ”hungriga”.¹⁵⁴

För att upprätta disciplin vid tillfällen då passionsventilerna hade lättats skriver han att han ”nog [ändå] fått ruska de värsta bråkmakarna på lek i nacken för att kunna göra sig hörd, men det har som sagdt skett i all gemytlighet, ungefär som man umgås med hundvalpar”.¹⁵⁵ Om det faktiskt var på lek är svårt att veta, men jag anser att Stenfelt betonar att han behandlade de svarta väl på grund av den kritik som börjat göra sig hörd om missförhållanden i Kongo. Han visade således på att han inte var brutal eller okultiverad, utan en måttfull befälhavare med fast ordning och disciplin. Tidens moral betonade också kontrollen över passionerna som inte nödvändigtvis behövde vara sexuella. Som vi ser här handlar det istället om matlust.

I *Skepparlif* skriver han ”Stränga herrar regera aldrig länge”, men också i den senare *Under vita vingar*, där han förefaller mer positiv till aga, menar han att det finns många sätt att uppfostra folk, och elakhet är inte alltid det lämpligaste. I *En maspojke till sjöss* uppfostras en man som med Stenfelts ord frångått den gamla regeln ”försök gärna att vara klyftigare än andra, men låt bli att själv tala om det”. För honom ”blev sedan ‘Framåt böj!’ den dagliga gymnastikrörelsen, antingen det gällde renhållning efter grisen eller stening av däck”.¹⁵⁶ Disciplin kunde alltså upprättas med att ordningsbrytaren helt enkelt beordrades utföra båtens tråkiga sysslor som sannolikt då också blev förnedrande. Att bestraffa någon för hårt kunde vara till direkt nackdel eftersom man, inte direkt kunde ”sparka” någon från skeppet, utan var tvungen att ha bråkstaken ombord tills man ankom hamn, och det var svårt att veta när det skulle bli.¹⁵⁷

Stenfelts kaptensideal framkommer i *En Maspojke till sjöss* när han beskriver en engelsk kapten som han menar var en riktig gentleman.

[Han] lät aldrig en svordom undfalla sig, knappast ett ont ord. Behövde han tillrättavisa någon, skedde det alltid på försynt och behärskat sätt. Jag såg honom aldrig uppehålla sitt mod med alkohol (en tvetydig medicin för övrigt), och därtill var han en gudfruktig man, som bemödade sig om att vara ett gott föredöme

¹⁵³ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 45-46.

¹⁵⁴ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. bl.a. 39, 47 och *Under vita vingar* s. 170.

¹⁵⁵ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 39.

¹⁵⁶ *En maspojke till sjöss* s. 200-201. På äldre fartyg förde besättningen ofta med en gris som kunde slaktas i nödfall, vanligen kallad skeppsugga. ”Stening”, skrubbning av däck med en sten som kallas holystone, förmodligen eftersom man under arbetet knäböjer och påminner om muslimernas knäböjande. *Skepparlif* s. 51.

¹⁵⁷ Witt s. 280.

för oss andra. Varje söndag höll han gudstjänst i sin salong, och alla som ville var välkomna att bevista högtidligheten.¹⁵⁸

Här framkommer en nykter och behärskad, kristen man som inte räds att vara ett föredöme för andra som Stenfelts aktade ideal. Stenfelt kände säkerligen han varit som denna man, idealet ingick sannolikt i hans bild om hur ynglingar skulle fostras till män. I *Under vita vingar* framgår det dock att kaptener som inte levde upp till dessa ideal kunde vara hederliga ändå: ”Trots hans små svagheter fanns ej hos kaptan Kaja något drag av reptil, därtill var han för manlig och i själva verket för god eller enligt somliga människors mening för dum.”¹⁵⁹ ”Kaptan Kaja” hade lärt sig att segla enligt den gamla skolan med plikt känsla och ambition, och visste att ta vara på god vind.¹⁶⁰

3.1.3. Slutet på en gammal ordning?

Vi har sett många av de brytpunkter som forskningen lagt i fokus i konstruktionen av manlighet; våld, disciplin och nykterhet. Vi ser också tecken på förändring över tid och att Stenfelt hade en reaktionär syn på utvecklingen.

Sjömännens ideal, som Rosenström visat, stämmer på många punkter väl överens med gymnastiska ideal som Jens Ljunggren undersökt menar jag, framförallt deras kroppsfixering. Gymnastikens betoning på härdning återfinns tydligt hos sjömännen, och Stenfelt, en betoning som Ljunggren menar inte alls var något självklart utan det kunde lika gärna ha varit t.ex. känslor, eller hälsa, som istället betonades.¹⁶¹ Hos sjömännen på 1920-1940-talet betonades kamratskapet, men Rosenström visar att det inte handlade om egentlig vänskap, utan om tillit, gemenskap och samarbete för ren överlevnad.¹⁶²

Ljunggren visar att mot slutet av 1800-talet kom ett mer krigiskt ideal in och idealismen, med vänskap, ödmjukhet och fredlighet samt de religiösa inslagen tonades ner. Mannens kropp skulle fortfarande trimmas och härdas, men nu snarare till en effektiv motor än som tidigare ett tempel till guds ära.¹⁶³ Den religiöst formade naturuppfattningen levde dock kvar hos sjömännen, och kombinationen kallar Rosenström bruto-romantik och jämför den med tiden scout rörelse. Stenfelt betonade ofta de tidigare idealen samtidigt som han utslöt vänskap mellan de olika befälen och manskapet, av disciplinära skäl.

¹⁵⁸ *En maspojke till sjöss* s. 194.

¹⁵⁹ *Under vita vingar* s. 186.

¹⁶⁰ *Under vita vingar* s. 149-150. Kaja söp och läste psalmboken mellan perioderna s.8, var ohygienisk och dum s.22-23, samt saknade ”teoretiska kunskaper” s.149.

¹⁶¹ Ljunggren Jens *Kroppens bildning: Linggymnastikens manlighetsprojekt 1790-1914* Eslöv 1999 s. 79.

¹⁶² Rosenström s. 107.

¹⁶³ Ljunggren omslag.

Han kan alltså inte karakteriseras som bruto-romantiker, enligt mig, trots att han uppvisar många likheter.¹⁶⁴ En av anledningarna, förutom generationsskillnaderna till att Stenfelt närde de gamla idealen spårar jag i Par-Bricoles betoning av äldre ideal i stadgor som fortfarande finns kvar, ideal som i mångas ögon på slutet av 1800-talet började anses som kvinnliga (inbördes vänskap, aktning, förtroende, ett ömt medlidande.)¹⁶⁵ Det var alltså inte de militaristiska scoutledarna, gymnastiklärarna, eller sjömansskolorna (som nedan kommer att belysas), som betonades utan i stället den patriarkala fadersgestalten mer lik den tidigmoderna syn som Witt undersökt. I Stenfelt texter ser vi likväl brytningen mellan den gamla tidens och den moderna tidens ideal tydligt.

Weibust visar att sjömän oftast har ansetts vara inriktade på värderationella handlingar i sitt beteende. De var med andra ord på jakt efter att uppnå ultimata värden, såsom heder, vänskap, lojalitet etc. istället för omedelbara belöningar. Han visar dock ett par vanliga stereotypa bilder av sjömän, t.ex. att de var nöjda ombord så länge ärtsoppan var tjock nog och om de hade tobak för dagen,¹⁶⁶ och att de hade en bekymmerslös och ambitionslös inställning till framtiden.¹⁶⁷ Han påvisar också att sjömännen hade en hederskänsla som krävde en ”statusbalans” t.ex. att erfarna inte fick mindre lön än oerfarna.¹⁶⁸ Dessa, och liknande exempel, menar han dock tveksamt kan kallas som målrationella och påpekar också skillnaden mellan tillfredställande och optimala förhållanden. Därför låter han frågan om hur mycket sjömannen egentligen brydde sig om ”maximization of profit” stå obesvarad.

Vad Rosenström kommer fram till i sin bok skulle jag dock vilja se som exempel på målrationellt tänkande. Hon visar att hos de åländska sjömännen fanns det ett ideal hos männen att klättra så högt som möjligt.¹⁶⁹ Man hade i yrket en större möjlighet att avancera i samhällstegen än liknande arbeten iland. En bonddräng kunde med tiden således bli befälhavare på ett större fartyg och därmed uppnå en position jämbördig med medlemmarna av det högre borgerskapet.¹⁷⁰ Detta ideal fick männen på de åländska fartygen i det närmaste

¹⁶⁴ Det tydligaste exempel på vad jag skulle kunna kalla bruto-romantik ser vi i *En maspojke till sjöss* och det är talande nog Stenfelts gymnastiklärare som representerade den. Stenfelt slog sig på en lektion och låg kvar för att väcka medlidande. Läraren frågade om han slagit sig och när han fick ett jakande sa han: ”Det dör du inte av – och skulle du dö, så är det inte så farligt det heller [...] en sån karl fick man respekt för, fast orden kanske inte minskade svedan i bröstet!” menar Stenfelt *En maspojke till sjöss* s. 16-17.

¹⁶⁵ Par Bricole Årsbok 2003 s. 2.

¹⁶⁶ Weibust s. 455.

¹⁶⁷ Weibust s. 405.

¹⁶⁸ Weibust s. 272. Hedern skulle upprätthållas med slagsmål ifall kränkningen var stor. Aggressiva bråkstakar föraktades dock. Rosenström s. 103. Till och med den hånade ”Julle” får heder för att han förvarade sin heder med blod, trots han fick stryk *En maspojke till sjöss* s. 61.

¹⁶⁹ Rosenström s. 122.

¹⁷⁰ Rosenström s. 128-129.

att lägga ett tabu över deras tidigare liv när de kom ombord för att inte äventyra sammanhållningen.¹⁷¹

Sjömännen var alltså inte bara positiva till att befälen skulle klättra från botten upp som Weibust visat; de ville det också själva. Idealet har vi tydligt sett hos Stenfelt trots att han var ett ”överklassyngel” och möjligen adlig.¹⁷² Trots sin bakgrund hade han alltså de nordiska idealen där befälen skiljdes från manfolket enbart av ritualerna och disciplinen, framför de italienska eller engelska där medfödda privilegium var självklara.

I Stenfelts fall tror jag en syntes måste tillämpas mellan Weibust och Rosenströms forskning. Eller bättre uttryckt; måste det jag har kommit fram till fogas in i mitt (Bourdieu) teoretiska resonemang snarare än i Weibust (Webers). Jag menar att bakom Stenfelts (målrationala) strävan att bli kapten, och klättra i karriären låg samhällets, och hans, patriarkala uppfattning om att mannen skulle vara gift och kunna försörja sin fru. Hans vilja att vara ett föredöme för andra, en anledning till att han skrev sina böcker, var för att hans moral skulle påverka läsaren.

Hans strävan blir således inte bara målrational eftersom den i slutändan strävar efter att upprätthålla den patriarkala samhällsordningen. En ordning som ett egalitärare system hotar. Sjömannens strävan att klättra var således, enligt resonemanget, strukturellt motiverat för att upprätthålla en stratifiering i samhället. Trots att han värderade att alla oavsett klass skulle klättra, så kunde han luta sig mot att stratifieringen ombord och i samhället likväl upprätthöll ordningen. Maktmedel som upprätthöll denna ordning var bl.a. giftermålet, disciplinen och den stränga arbetsmoralen som ynglingen, sjömannen (och arbetaren) var tvungen att låta sig underordnas för räknas som man. Gjorde han inte detta dömdes han ut och förlorade sin möjlighet till makt.

Som vi sett visar Witt att skeppare allt mer sällan ägde sina skepp efter 1700- och 1800-talen. Jag tolkar förändringen som att en klassförskjutning ägde rum, där skeppare gick från en sorts ambulerande medelklass med eget skepp, till en arbetarklass beroende av sin kompetens och sitt yrkeskunnande. Kaptenen blev också allt oftare enbart han som såg till att lasten skulle nå sitt mål.

Jag misstänker att sjömansyrkets status började sjunka under 1800-talet för att slutligen bli en allmänt hånad yrkesgrupp i populärkulturen. Under Stenfelts levnad genomgick samhället en betydande modernisering och rationalisering. Vi skulle kunna säga, om vi återgår till Webers resonemang, att sjölivet under Stenfelts levnad därför blev mer

¹⁷¹ Rosenström s. 141.

¹⁷² Stenfelt är ett adligt namn se www.svenskadel.nu.

målrationellt, och därmed även mer förtingligat. Forskningen säger inget om detta så det får förbli en hypotetisk fråga. Vi har dock sett i Rosenströms forskning att kaptenen på 1920-1940-talen inte längre sågs som faderslik, och mer militaristiska och kroppsfixerade ideal rådde istället ombord.

När kaptenen inte längre speglade samhällets ideal sjönk hans status mistänker jag. Därav kan ett uttryck som ”inga herrar till sjöss” ha uppstått. Jag menar att Stenfelt, som i många avseende var reaktionär förstod att yrkets status dalade, och ville tillhöra den besuttna medelklassen. Han strävade således inte bara efter att bli skeppare, utan att komma in i samhället genom att skaffa sig en fast position som hamnkapten, författare och ledamot i diverse styrelser. *Denna* strävan bidrog sannolikt hans bakgrund och habitus till.

3.1.4. Formandet av dugliga sjömän. Stenfelts makt visar sig.¹⁷³

Pamfletten *En för vår sjöfarts viktig sak* ifrån 1900 är av största vikt eftersom den riktar sig direkt till Malmö sjöfartsförening. Ämnet i den som berörs är det minskade antalet segelfartyg inom handelsflottan. Stenfelt brinner för att dessa skall få finnas kvar eftersom det är på dem ynglingarna lär sig djärvhet och mod. Ångfartyg är inte farliga nog är det som antyds. Den inledande frågan är tydlig: ”Huru skall man med den ständigt aftagande tillgången på segelfartyg kunna bereda ynglingar tillfälle att utbildas till dugliga sjömän?”

Rädslan för att segelfartygen skulle försvinna var befogad, 1894 utgjorde segelfartygen 65 % utav den svenska handelsflottan, 1905 hade de minskat till enbart 40 % och 1913 utgjorde de enbart 20 % av landets totala tonnage. Kriget åderlät sedan beståndet av segelfartyg och maskinernas effektivitet och konkurrens från motorfartyg pressade samtidigt situationen.¹⁷⁴ Pamfletten gör gissningen att om minskningen 1891-1899 fortsätter i samma takt framöver så kommer segelflottan vara ett minne blott inom 40 år. En korrekt gissning, 1941 fanns det enbart 6 svenska segelfartyg.¹⁷⁵

Men vinden är gratis, och Sverige rikt på skärgårdar, så nog kommer kustsegelfartyg alltid att användas menar pamfletten. Kustraden är dock förenad med små fartyg som inte ger besättningen möjlighet till tävlan om kvickhet upp till topp, eller om bäst utfört arbete, ”hvilket på större segelfartyg är ett af de starkaste medlen att framdraga en ynglings latent kraft”. Eftersom Sverige hade få stora skepp lockades många svenskar till utländska fartyg (engelska, amerikanska, tyska) vilket kunde leda till att matrosen fick smak för matroslivet,

¹⁷³ Kort definition av makt är inflytande över andra människors beteende och/eller förtroende och tillhörighet.

¹⁷⁴ Wikström, Karl Johan *Sjöfart och Sjömän* Helsingborg 1979 s. 222-224. 1921 fanns det fortfarande 1923 segelfartyg i Sverige, motorseglarna (med hjälpmotorer) användes också i liten utsträckning fram till 60-talet, men egentligen var de svenska segelfartygens historia slut på 1920-talet.

¹⁷⁵ Wikström s. 223.

och dess ”nöjen iland, ej alltid af den oskyldigaste beskaffenhet”. Värst var det dock om han på grund av detta förlorade lusten att ”sträfva högre”. Det hände, ”gunås alltför ofta” enligt pamfletten, att den sortens sjömän kom hem igen utan att ha lärt sig annat än ”uppstudsighet, anseende detta vara ett bevis på manlighet” menar pamfletten.¹⁷⁶

Eftersom ångan var på väg att ta över inom handelsflottan kunde det synas för den oinvidde att en pamflett om utbildning på segelfartyg var onödig eftersom utbildningen bara skulle användas på ång- eller motorfartyg inleder pamfletten: ”Men härvidlag gäller det ej så mycket *lärandet* af arbetet, som icke mer den själfmedvetna kraft, den diciplin och djärfhet som alstras under *utförandet* af alla de olika på ett segelfartyg förekommande arbeten.” Pamfletten menar att livsfaran på segelfartygen gav ynglingen ”ett annat material” än de ”som blott lärt sig att stå och halfsofva vid en ångwinch eller gå med kvasten eller pytsen rundt däck”.¹⁷⁷

Texten är i sin ton mot ångfartyg rent aggressiv. Ombord på dessa åker manfolket ”som en skottspole emellan ett par hamnar hela sitt lif, utan att själf i ringaste mån bidra till framfarten” står det föraktfullt. Vill man bli ”sjöman i ordets rigtiga bemärkelse” bör man absolut segla ett par år för att lära sig grunderna i yrket. De första åren var dessutom avgörande för ett blivande befäl. ”Pojken är mannens fader” menar pamfletten. En befälhavare som lärt sig att ”slita [som en] hund, som härdat sina nerfver och tränat sin kallblodighet [...] har lättare att bibehålla sitt jämnmod och sin uppfinningsförmåga i farans och motgångens stund”.¹⁷⁸ Mannen skulle således härdas in i yrket samt inte förledas av matroslivet. Att kuva sig själf var en del av att bli man.¹⁷⁹

För att lösa problemen propagerar pamfletten för ett lärlingssystem samt att man bör införskaffa fler skolskepp än ”Abraham Rydberg” i Stockholm. För att styrka argumenten visar pamfletten på att Danmark subventionerar ett skolskepp med 15 000 kr årligen i statliga anslag och skeppsredare i Köpenhamn bidrog med 10 000 kr årligen, samt att i Finland hade man nyligen börjat ta lärlingar ombord i likhet med det engelska ”apprenticesystemet”.¹⁸⁰

I olika stater fanns skillnader i distanseringen mellan manskapet och befälen visar Weibust. I Skandinavien kunde blivande officerare komma ifrån vilken samhällsklass som helst, och oavsett klass var alla tvungna att arbeta sig upp i hierarkin. Detta betonas också som

¹⁷⁶ *En för vår sjöfart viktig sak* s. 5-6.

¹⁷⁷ *En för vår sjöfart viktig sak* s. 3-4.

¹⁷⁸ *En för vår sjöfart viktig sak* s. 4-5.

¹⁷⁹ Se också Tjeder ”Konsten att blifva herre öfver hvarje lidelse” s. 186.

¹⁸⁰ *En för vår sjöfart viktig sak* s. 8-12. På ”Abraham Rydberg” i Stockholm utbildades ca 60 sjömän årligen. Ansökningarna hade de senaste åren ökat drastiskt till 137 samma år. Enligt pamfletten gör denna skola ”mycket godt för sjöyrket”. Eleverna går ut och har ”pli” samt en sjövana tillskillnad från många andra påmönstringar.

positivt av många (skandinaviska) sjömän. I Storbritannien och i Italien sågs detta istället som direkt negativt. I Italien var det t.ex. bara de högre klassernas pojkar som uppmuntrades att gå i nautisk skola för att bli officerare, åtminstone från och med 1873. Britterna löste det genom sitt apprenticesystem där officerslärlingarna separerades från den övriga besättningen både rumsmässigt, genom att de bodde i aktern och övriga i fören, och arbetsmässigt. Uppdelningen ansågs leda till harmoni ombord genom att den minskade spänningen på skeppet.¹⁸¹

Den franska revolutionen hade drastiskt ökat de brittiska sjömännens klassmedvetenhet och även manskapet kom att uppmuntra medfödda privilegier hos officerare, och var såsom Italienarna mycket negativa till kaptener som klättrat.¹⁸² Sannolikt fick Stenfelt sin uppfattning om att "familiarity breeds contempt" från den engelska sjömanskulturen även om han var anmärkningsvärt positiv till klättrande. Weibust visar, genom att citera en amerikansk forskare (Richardson 1956), att det var svårare i USA att få besättningen ombord att acceptera denna stratifiering ombord på grund av samhällets egalitärare ideal.¹⁸³

Det var emellertid dyrt för de blivande befälen i Finland framgår det i pamfletten. 600 mark kostade det första året, andra året hade lärlingen dock fri kost och undervisning, och tredje året erhöll han lön. Pamflettens föreslår att kostnaden för svenska lärlingar skulle lösas genom att tredje årets lön motsvarade första årets utgift så att föräldrar, eller målsmän, fick tillbaka investerat belopp redan vid lärlingstidens slut. Villkoren för att bli påmönstrad som "apprentice" i Finland var fyllda 15 men högst 20 år. De blivande styrmännen skulle sedan utföra fullständig sjömanstjänst ombord och delta i lastning och lossning. Det sistnämnda tycker pamfletten är mindre bra eftersom "ju mindre en blivande styrman sällskapar med skansfolket desto bättre för honom själv". Systemet anses likväl mycket bra och möjligheten att införa ett liknande i Sverige bedöms som goda.¹⁸⁴

På grund av apprenticesystemet blev alla sjömän tvungna att genomgå praktik på segelfartyg för att tillåtas bli befäl. Systemet fanns kvar i hela Europa ända fram till 2: a världskriget och gjorde det efterhand svårare för sjömännen att få sin praktik eftersom antalet segelskepp minskade. Den åländska rederinäringen hade därför lätt att finna kompetent, och

¹⁸¹ Weibust s. 274-275.

¹⁸² Rodger A. M. Nicholas "Shipboard life in the Georgian navy, 1750-1800: The Decline of the Old Order?" ingår i *The North Sea* ed. bl.a. Lewis R. Fisher Stavanger 1992. Rodger visar på hur myterister 1797 klagade på att officerarna inte var gentleman utan skjore och en vanära för den brittiska flottan. En rädsla för "franska maner" spred sig i flottan. Han visar dock risken med att se flottans och handelsflottans sjömän som en homogen grupp som många brittiska sjöhistoriker gjort och även om vidare forskning är nödvändig s. 29-36. En av anledningarna till myteriet på *Bounty* var just att kapten Bligh klättrat i karriären.

¹⁸³ Weibust s. 274.

¹⁸⁴ *En för vår sjöfart viktig sak* s. 7-8.

billig personal eftersom den fortfarande använde segelfartyg som fortfarande lönade sig i lågvärdefrakt (salpeter, trä, guano etc.) I frakten av australiensiskt vete användes vanligen segelfartyg fortfarande på 30-talet vilket uppmärksammades av Europas medier och populärt kallades ”the grainrace”. Blivande befäl från hela Europa, främst Tyskland och Sverige, seglade därför ofta under åländsk flagg på 1920-40 talen.¹⁸⁵ Pamfletten hade alltså lyckats i detta avseende.

Stenfelt hade samma år valts till Malmö Sjöfartsförenings viceordförande så åsikterna föll uppenbarligen föreningen i smaken och generade betydande socialt och symboliskt kapital. Jag håller det också för säkert att föreningen inte bara tog Stenfelts pamflett i begrundande när han sedan valdes till ordförande 1904.¹⁸⁶ De tog sannolikt alla tre böckerna som Stenfelt publicerat i åtanke likväl. Vad som framkommer i böckerna är med dessa premisser således åsikter som inspirerade många, och representerades av personer med makt och inflytande, (åtminstone Stenfelt), och därför menar jag att undersökningen är relevant eftersom sjöfarten var viktig, inte bara för Malmö, utan för hela landet runt sekelskiftet 1900.

3.1.5. Tvetydig makt men ett betydande kapital.

Stenfelts makt var dock tvetydig, ett faktum som är ganska talande för min undersökning, Stenfelts roll i pamfletten är nämligen enbart som förmedlare av åsikterna. Han står själv som upphovsman på omslaget men egentligen är det en kapten från Stockholm vid namn A. Molin som har skrivit pamfletten. Stenfelt vill vända sig till Malmö sjöfartsförening med orden (åsikterna) eftersom ”det är rederierna och assurancesbolagen, som i främsta rummet draga nyttan af befälets duglighet”.¹⁸⁷

Vi ser alltså hur Stenfelt blir påverkad av någon annans åsikter och kallar pamfletten ”En för vår sjöfarts viktig sak” och sätter (bara) sitt namn på framsidan. Att Stenfelt insuper tidens åsikter på detta sätt menar jag går att se i alla hans verk, och jag anser att han faktiskt var mycket bra på det. Det är enligt mig mycket viktigt eftersom det påvisar vilka åsikter som ansågs bra av makten. Stenfelt skrev sedan två böcker på kort tid för att förmedla sina ideal (nyförvärvade och gamla) om hur sjömannen och mannen skulle vara, och det hjälpte honom att avancera. Böckerna visar att han också var litterärt och stilistiskt mer begåvad än Molin, menar jag. Det var sannolikt också Stenfelt som betalade pamflettens utgivning. Han var

¹⁸⁵ Rosenström s. 33 ”The grainrace” s. 34-39.

¹⁸⁶ Leissner – Nilsson Torsten *Malmö sjöfartsförening 1893-1943* Malmö 1943 s. 12. Redan den 19 februari 1895 hade Stenfelt i samband med föreningens första officiella möte gått med i föreningen. Under mötet valdes han till ett förtroendeuppdrag å föreningens vägnar för att diskutera pensionsfrågor för sjömän på annan ort (Nässjö).

¹⁸⁷ *En för vår sjöfart viktig sak* s. 13.

sålunda beroende av en tidstypisk hållning (kulturellt kapital), ekonomiskt kapital (pengar), och ett kulturellt kapital i form av litterär begåvning för att kunna avancera inom sitt fält.

Pamfletten tillåter mig också att tolka Stenfelts material som någorlunda homogent när det kommer till uppfattningarna om hur sjömän skall formas. Tidsskillnaden mellan pamfletten och *Under vita vingar* hade givetvis påverkat Stenfelt, men eftersom pamfletten vittnar om ett hårdare liv på segelfartygen, och liknande åsikter som framförs i *Under vita vingar*, anser jag att mycket av det som framförs i Stenfelts två sista böcker är gamla ideal från tiden då han socialiserades in i en kultur som värderade segelfartyg högre än ångfartyg. Ideal som Stenfelt burit med sig under hela hans vuxna liv och sedan lagt till rätta i *Under vita vingar*.

Eftersom Stenfelt var ordförande för Malmö sjöfartsförening, och hamnkapten, hade idealen också ventilerats i Malmö, sannolikt under hela hans liv. Han använde den makt han åtnjutit i föreningen till att 1904 försöka forma dugliga sjömän efter sin, och Molins, vilja i det verkliga livet. Föreningen startade på Stenfelts initiativ en praktisk sjöfartsskola, införskaffade ett mindre skolfartyg, samt anställde en duglig sjöman för elevernas handledning. Den goda saken rönt emellertid föga intresse från ynglingar i Malmö så projektet föll i kras redan 1906, efterlämnande sig endast en dyr nota.¹⁸⁸

Stenfelt fortsatte dock att propagera för sin sak och lyckades faktiskt behålla föreningen på sin sida. ”Segelfarten, [är] det enda medlet för fostrandet af duktigt sjöfolk” skriver föreningens sekreterare 1918.¹⁸⁹ Föreningen stod dessutom, enligt matrikeln, i tacksamhetsskuld till Stenfelt 1918 för att han infört en gemytlig och kamratlik ton i föreningen och på sammanträdena. Par Bricoles styrande mästare 1905-1917 Edward Lindahl, som var hedersledamot i sjöfartsföreningen, lär ha yttrat vid ett tillfälle att ”Malmö sjöfartsförening är för närvarande dess ordförande”.¹⁹⁰ Inte det att det var få medlemmar, tvärtom, det var en stor förening med flera hundra sjökaptener och köpmän (främst) knutna till sig.

Rosenström har visat att sjömän upprätthöll en strikt polarisering mellan dem som arbetade på segel- respektive ångfartyg. Detta gav upphov till en stark vi och dom känsla,

¹⁸⁸ *Malmö sjöfartsförening 1893-1918* Malmö 1918 s. 14-15.

¹⁸⁹ *Malmö sjöfartsförening 1918* s. 14.

¹⁹⁰ *Malmösjöfartsförening 1918* s. 19. Sjöfartsföreningens arkiv finns bevarat på sjöfartsmuseet i Malmö. Undersökningens tidsram tillåter mig tyvärr inte att gå igenom detta, inte heller arkivvarier från Stenfelts arbete som hamnkapten som finns bevarade på Malmö stadsarkiv. Hamndirektionens arkiv ligger dock till grund för några böcker som i stort sett enbart nämner att Stenfelt blev vald till hamnkapten av magistraten på direktionens förslag. Den senaste boken om nämner honom inte alls. Regnéll, Axel *Malmö hamninrättning 1775-1900* Malmö 1901; Edlund, Gustaf *Malmö hamn åren 1775-1922* Malmö 1922; Jacobsson Gösta *Malmö hamn genom seklerna* 1975 Malmö 1975.

även om denna känsla var beroende på sjömannens tillfälliga arbetssituation.¹⁹¹ Han blev sedermera engagerad i Malmös navigationsskola och under åren 1915-1928 var han direktör för den.¹⁹² Hans åsikter om hur pojkar skulle formas till sjömän måste därför ha fallit i god jord i sjöfartskretsar trots att hans första försök misslyckades.¹⁹³

Stenfelt gick ganska tidigt över till ångfartyg, som jag misstänker var spännande i allmänhetens ögon och gav upphov till status, särskilt eftersom han förde de största skeppen. Kompetensen han fick från att föra ”Atlette” och andra ångfartyg var sannolikt nödvändig för att kunna fungera som hamnkapten. Det var tekniskt krävande på ett helt nytt sätt. Arbetet i hamnen 1899-1924 präglades också av en mängd olika tekniska förändringar som på några år ändrade vad som hade förändrat mer än århundraden tidigare. Järnvägspår skulle läggas in, el och elektrisk belysning skulle installeras, motordrivna lyftkranar införskaffas och placeras, hanteringen av olja och kol skulle utvecklas och förbättras. Nästan allt var beroende av ångkraften. Detta var Stenfelts jobb att övervaka och verkställa.¹⁹⁴

Böckerna om Stenfelts tid som skeppare på ångfartyg var alltså taktiskt riktigt att skriva kring 1900 då allmänheten verkligen var intresserad (eftersom förändringarna påverkade *alla*). Som gammal sjöman skolad på segelfartyg behöll han dock sina ideal om att en sjöman skulle skolas, och tuktas, till en riktig man ombord på segelfartyg.

3.2. Den dömande Stenfelt.

3.2.1. Minnen från Kongo:

Ändtligen var han kommen, den store Afrikaforskaren [Stanley]. Han hade anländt till Vivi med en karavan och delat ut ovet till höger och venster. Knappast någon hade gått fri från hans sarkastiska förebråelser. En morgon afpryglade han med egen hand ett tjugotal Zansibariter, hvika ej velat lyda den officer, som ledde deras arbete. Sedan afstraffningen var gjord, vände han sig till officeren med dessa ord: ”These men have not been punished since six months back; and if this happens another time, I will be inclined to consider the fault as yours.”¹⁹⁵

Kommentarer om Stanley återkommer i Stenfelts böcker och det rör sig då om hänvisningar till Stanleys maktutövande. Vi ser tydligt att Stenfelt höll Stanley för att vara en inkompetent, brutal, och hänsynslös makthavare. I den andra boken om Afrika *Bland negrerna på Afrikas västkust* berättar Stenfelt om hur Stanley ansåg man klarade eventuella problem med

¹⁹¹ Rosenström s. 142.

¹⁹² Kinberg, Eric *Navigationsskolan i Malmö: 1842-1942* Malmö 1942. Till detta finns ett stort arkiv på Gastelyckan som Kinberg grundar sin bok på.

¹⁹³ Segelfartyg finns fortfarande för befälsutbildning ”med inriktning på sjömanskap och praktiskt ledarskap” i Sjöstridsskolan på skonarna Gladan och Falken. <http://www.os.mil.se/article.php?id=5094>.

¹⁹⁴ Regnell, Axel Malmö Hamninrättning 1775-1900. Malmö 1901. s 37-38. Som sagt så har jag inte hunnit mer än titta på Stenfelts arbetspärmar, men det framgår i dem att dessa arbeten var rutin.

¹⁹⁵ *Kongominnen* s. 26. Som jag sagt så förklarar Stenfelt vad han menar när han använder sig av andra språk och detta uttalande översätter han rakt av för läsaren.

”infödingarna” genom kommentaren ”You keep your guns in splendid order.”¹⁹⁶ På en av Stenfelts första resor som ung fick han smeknamnet Stanley eftersom den internationella besättningen hade svårt att uttala hans namn. Stenfelt påpekar dock: ”Det var långt innan jag gjort den store lille mannens bekantskap, och jag behöver väl inte tillägga att det varken kroppsligen eller andligen fanns någon tillstymmelse till likhet mellan oss.”¹⁹⁷

Lägg märke till antagandet att Stenfelt skrev för en läsekrets som han antog hade honom känd. Han skrev detta i sin sista bok *En maspojke till sjöss* sannolikt på sent tjugotal eller tidigt trettital. I *Kongominnen* beskrivs Kongos viceguvernör ”monsieur Jansson” som Stenfelt menar var ”en ädel och rättrådig herre, som med sitt lugna, jemna lynne, sin intelligens och praktiska duglighet sannolikt varit den mest lämplige på guvernörsplatsen i Kongo”¹⁹⁸ istället för guvernör Stanley. Stenfelt låter alltså Jansson i *Kongominnen*, och sig själv 40 år senare, representera motpoler till Stanley. I boken framgår motsättningar mellan stater med intresse i Kongo och att de svarta inte alltid behandlades så bra, men Jansson behandlade dem med respekt enligt Stenfelt.¹⁹⁹

Kännetecknande för *Bland negrerna på Afrikas västkust* är dess cynism, ironi och Stenfelts riktade aversioner mot hyckleri. Stenfelts syfte är att framföra en opartisk och objektiv bild av Västafrika, *vilket bidrar till cynismen*, och han kritiserar främst liberier för att vara hycklare. Det var vanligt att ”infödingar” som tvingats, eller själva valt att bli västerlänningar, ofta hånades och förlöjligades av skribenten som groteska parodier²⁰⁰ och Stenfelts kraftiga aversioner mot Liberia är ett exempel på detta.²⁰¹ Även en afroamerikansk

¹⁹⁶ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 65.

¹⁹⁷ *En maspojke till sjöss* s. 120.

¹⁹⁸ *Kongominnen* s. 60.

¹⁹⁹ Jansson straffar en stam milt (för sakens skull) för att de låtit ”grundeligen piska den hvite” stationsföreståndaren efter han misshandlat en arbetare, men skänkte dem sedan sprit och kläden eftersom han egentligen tyckt de handlat rättfärdigt s. 69-70. Föreståndaren var portugis, på 1880-talet intresserade sig Portugal för Afrika, tanken var att förlusten av Brasilien skulle kompenseras. De övriga kolonialmakterna med England i spetsen ogillade detta skarpt *Nationalencyklopedin* band 15/Portugal. Stenfelt menar att portugiser hade svårt att frigöra sig från sina fördomar *Bland negrerna på Afrikas västkust* s 79.

Jag menar att Stenfelt tillhörde dem som reflekterade över, och reagerade på att de svarta ofta behandlades orättfärdigt och dåligt. Han skiljer sig nämnvärt från ett par av de svenskar som var i Kongo på slutet av artonhundratalet framfört allt zoolog Yngve Sjöstedt men också Albert Tärnlund se: Martin Christensson opubl. B-uppsats (2004) och Åke Holmberg *Världen bakom västerlandet1, Svensk syn på fjärran länder och folk från 1700-talet till första världskriget* Göteborg 1988.

²⁰⁰ Det ingår i tropen Spurr kallar ”Negation” s. 92-108. Hos Stenfelt ser vi hur sådana resonemang kunnat växa fram när han citerar en dikt av Alexander Pope (1688-1744) om ”the Pyrian spring” som menar att lite lärdom är förgiftande men mycket gör oss nyktra igen. Stenfelt menar att ”hyckleri är sämre än okunnighet, naturtillstånd är bättre än en skrytsam halvcivilisation” s 28 och 29. Han nekar dem rätten till lärdom.

²⁰¹ Stenfelts kraftiga aversioner mot Liberia är sannolikt också en reaktion som avsåg att tvätta bort det rykte landet hade fått på grund av föregående svenska besökare. 1864 sändes en expedition ut som skulle undersöka möjligheten för svenskt handelsinflytande i Afrika som skildrades av greve Henrik af Trolle och sjöofficeren och konstnären Jacob Hägg. I *Minnen och anteckningar från Ångkorvetten Gefles resa 1864-1865* (Stockholm 1867)

historieskrivare som kritiserade de vita Kongo hånas i boken.²⁰² Det intressanta för min undersökning är dock att Stenfelt ansåg att Liberia saknade en ”järnhand” som ledde det hela. Detta hade i sin tur lett till korruption och en stor statsskuld på kort tid.²⁰³

Invånarna i Liberia kallas ”inflyttade amerikaimiterande kvasirepublikanare – Ugh”²⁰⁴ och beskrivs som en minoritet ockupanter vilka tagit sig rätten att representera en stor befolkning som egentligen ser dem som konkurrerande köpmän.²⁰⁵ De får genomgående kommentarer i boken, bl.a. en som kännetecknar Stenfelts allmänna bild av amerikaner. I en by ”gingo [invånarna] med revolverar i stället för med spadar i händerna, [och] voro väl snarare en kräfta för på hans lilla samhälle än nyttiga medborgare” menar Stenfelt.²⁰⁶ Ett tydligt tecken på Stenfelts uppenbara ironiska avsikter är hans benämning på Liberia i bokens innehållsförteckning – ”en mönsterrepublik”.

Byinvånare längs med kusten, vilka kallades Krumän, framställs istället som mer disciplinerade och arbetsamma, samt som Afrikas bästa sjömän. Dessa har under lång tid tagit värvning på europeiska skepp och sannolik därav fått namnet från engelskans crew. Engageringen varade vanligtvis 12-36 månader och uppgörelsen krävde att han sedan hemsändes. Grunden till deras disciplin är deras ”headmans” snart sagda oinskränkta makt över dem menar Stenfelt. Något han håller för positivt. Denna ”järnhand”, och disciplin, som Liberia saknade lättade när krupojken arbetat utmed kusten eller på ett europeiskt faktori, och återvände hem med pengar. Då tilläts han bygga hus samt bedriva handel, och ”har med ett ord gjort sig förtjänt af vissa friheter – därför att han visat sig kunna sörja för sig sjelf!”²⁰⁷ Detta ingick i Stenfelts moral som en uppfattning om att det var arbetet som formade mannen, och att undergivenhet inför en kompromisslös disciplin i slutändan betalade sig.

Stenfelt distanserar sig tidigt i boken från fastlandet. Vid rekryterings början finner Stenfelt det bäst att den fortsättningsvis tar vid på skeppet ”ty där voro vi herrar.”²⁰⁸ Havet i sig bidrar mycket till polariseringen mellan ”vi” och ”dom” hos Stenfelt. Stenfelt skriver i början på vistelsen i Afrika bland annat att ”trenne rader vitt skum stå som en skiljemur, en

framställs Liberia i mycket positiv dager, snarlikt den Swedenborgska ”Gudstat” som svenska Afrikaresenärer drömde om på slutet av 1700-talet se: Martin Christensson opubl. B-uppsats (främst s. 13).

²⁰² *Bland negrerna på Afrikas västkust*. Stenfelt anser att historieskrivaren framför en skandalhistoria och inte en opartisk och objektiv bild. Han skriver att svarta som åtnjutit gästfrihet av européerna i Kongo inte sällan hade denna ”föga tilltalande egenskap” s. 48. Stenfelts medger att förhållandena i Kongo inte alltid var de bästa ”Men så är det nog för oss litet hvar här i verden” s. 78.

²⁰³ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 18. Se också Martin Christensson B-uppsats där jag menar jag att Stenfelts cynism härrör från hans objektivitetskrav.

²⁰⁴ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 25.

²⁰⁵ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 15-18.

²⁰⁶ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 89.

²⁰⁷ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 25.

²⁰⁸ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 21. Hans kursivering.

skiljemur av drunksutsikter och hajfrukostar emellan oss” och liknande metaforer finns vid ett flertal ställen främst i början av boken.²⁰⁹

Ordningen på skeppet finns inte på fastlandet och därmed är Stenfelts egna jag under ständigt hot under resan utmed kusten. Ordningen blir här det sanna goda. Att Stenfelt därför reagerar kraftigt på den avsaknad av en styrande järnhand som han tycker sig finna i Liberia faller sig naturligt. Stenfelts egna roll och habitus som befälhavare bidrog sannolikt till denna känsla av ett överhängande hot mot honom, manskapet och mot båten.

Sjömännens ordning skapade utan tvekan en psykologisk effekt som gav dem en känsla av trygghet även under hårda förhållanden. Denna ordning gav sjömännen en stark konservatism, och en vilja att se till att ”allting alltid gjordes så som det alltid gjorts”, för att undvika kaos.²¹⁰ Beskrivning passar på Stenfelt som hand i handske.

3.2.2. En karakteristisk cynism.

Cynismen gentemot förhållandena i Afrika byts i *Skepparlif* ut till total distansering. Bakom Atlasbergen rikedom sträckte sig en ”dunkel värld av öknar, vilda djur, kannibaler och halvgalna européer” menar Stenfelt nu, och han kallar européerna söder om Sahara ”civilisationens eller vetenskapens självgjorda martyrer”.²¹¹ Distanseringen tror jag Stenfelt kände var nödvändig att poängtera på grund av den kritik som börjat göra sig allt mer hörd i Europa, om missförhållanden och brutaliteter, inte minst i Kongo. Stenfelt ville enligt min tolkning visa på att han var mer kultiverad än den genomsnittlige ”halvgalna” Europén i Afrika för läsaren och därmed undvika eventuell förlust i anseende d.v.s. symboliskt kapital. Stenfelt var inte längre den stolte, men ruffiga, Kongofararen i civilisationens tjänst utan gentlemannen med stil.

Därför ser vi också ett tydligt avståndstagande ifrån lastfullt beteende i boken, men också en distansering från sjömän i allmänhet. När en magdansös skulle dansa på en krog och det började strömma in folk skriver Stenfelt: ”det finnes sjöfolk ibland dem. Vi afdunsta.” Han framför även en väns anledning till att de går. Citatet visar tydligt på tidens moral ”A little of this goes a long way with me you know. Too beastly you know”.²¹² Jag menar att Stenfelt var

²⁰⁹ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 24. Metaforerna återkommer bl.a. s. 21, 23, 24, 31-32. Vid ett tillfälle skojar Stenfelt med krupojkarna om att utanför en viss flod så gjorde hajarna ”pepparsoppa” (en vanlig maträtt på Afrikas västkust) på ombordfallna sjömän. Antydningen på pepparsoppa syftar på Stenfelts misstanke om en hotande kannibalism på fastlandet. Krupojkarna tyckte han var rolig och Stenfelt kommenterar det ”medvetenhetens löje?” s. 28.

²¹⁰ Rosenström s. 100.

²¹¹ *Skepparlif* s. 195.

²¹² *Skepparlif* s. 139.

tvungen att visa sig införstådd med denna moral, för att framställa sig som en man med bildning och moral, och erhålla erkännande (symboliskt kapital).

Det finns dock flera olika anledningar till Stenfelts cynism menar jag. På resan från USA mot Egypten i *Skepparlif* besöker han Madeira där det fanns gott om tiggare menar han. För att slippa besvär kan man låtsas att man inte kan engelska. Han citerar en kamrat (en annan än ovan) som levde i Funchal som resignerat sade ”If God gives illness, I suppose he can take it away too. And if he doesn’t – med en axelryckning – well”.²¹³ Detta är sannolikt universell cynism, men tidsbunden i bemärkelsen att den var normativ.

I samma bok dömer han ut Azorernas arbetarklass som självförvållat fattig.²¹⁴ En fattigdom som därför, enligt Stenfelt, beror på moralisk svaghet och dålig karaktär. Dåtida moral uppfattade moralisk svaghet som identiskt med fysisk svaghet, något som tydligt syns i vännens citat. Svaghet som dessutom helt utan empati, med rå cynism, döms ut som Guds verk som därför enligt logiken måste övervinnas med karaktärsstyrka och arbete. En annan anledning går att uttolka genom närläsning av en episod i *Bland negrerna på Afrikas västkust* då Stenfelt berättar om resan utmed Kongofloden.

Den enda nytta jag har hört omtalas, att krokodilerna egentligen gjort, var när de superade på en full belgare, som efter att hafva förolämpat hela personalen på en station försökte göra detsamma med de fjälliga floddjäfarna. Historien är berättad förut, så att den skulle kunna kallas omtuggad, men det var belgaren också. [...] Jag har endast skjutit ihjäl en krokodil och den stoppades i en liten spritburk, men jag har bommat på kanaljer, som voro trettio fot långa. Se saken var den, att den lille kunde man gå närmare in på lifvet. Den hade ännu sina illusioner kvar och ej så misstrogen, som de gamla, på hvars pansar ingenting bet.²¹⁵

Jag misstänker att Stenfelt i liknelser talar om sig själv och att cynismen helt enkelt är förlusten av illusioner, misstrogenhet och skepsis mot att släppa folk in på livet. Jämför med Stenfelts upplevda hot ifrån fastlandet mot ordningen upprättad av honom. Istället för att närma sig hotet väljer han på grund av sitt ”pansar” helt att distansera sig från det, och därmed uppleva det mindre farligt. Jämför också med Stenfelts syn på ledarskap och distansering till manskapet. Självkontrollen och karaktären betonades av tidens medelklass och det handlade om att dra linjer mellan olika sorters ”bättre” eller ”sämre” människor. Det framkommer tydligt i böckerna *Bland negrerna på Afrikas västkust* och *Skepparlif*.

Cynismen kan alltså ses som ett rent psykologiskt försvar mot vad Stenfelt såg som hot mot det etablerade samhället: Stanleys brutalitet, en förlorad arbetsmoral, dålig karaktär,

²¹³ *Skepparlif* s. 99.

²¹⁴ *Skepparlif* s. 27. Arbetarklassen är fattig ”sannolikt därför, att de ej arbeta”.

²¹⁵ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 71-72. Att Stenfelt upprepade gånger skjuter på krokodiler (även i *Kongominnen*) får han kritik för i efterkommande svenska Afrikaskildring. Albert Tärnlund hycklar Stenfelt, och andra bl.a. zoologen Sjöstedt, för att de sköt på alla djur som rörde sig.

”djuriskhet”, lastfullt beteende, etc. men också, som vi kommer att se, ett försvar mot Orientens seder och emigrationen till Staterna. Jag menar att Stenfelt, som självutnämnd representant för manligheten, ville symbolisera samhällets ideal, eftersom som tidens moral krävde detta. Det visar att Stenfelt var bättre införstådd med tidens moral, och därför moraliserade mer än när han skrev *Kongominnen*.

Han kände att en hotande ”kris” i samhället förelåg och reaktionen var både dömande, cynisk men handlingskraftigt beslutande om vad som göras skall. Allt detta faller tydligt på plats i mitt teoretiska ramverk där Stenfelt kring 1900 kämpar om att etablera så mycket kapital som möjligt i Malmös sociala elit. Böckerna genererade sannolikt både kulturellt och symboliskt kapital, som tillsammans med pamfletten, hjälpte Stenfelt avsevärt eftersom de passade väl in i Malmös sociala elits doxa.

3.2.3. De hotande.

Negativa inställningar till andra folkslag och nationaliteter dyker upp på en mängd ställen i Stenfelts böcker och då ofta som korta kommentarer framförallt i *Skepparlif*. Engelsmän, irländare och amerikaner är de som ogillas mest bland västerlänningarna. Bl.a. Ländernas tullare²¹⁶, och ländernas skeppare får illustrera detta. Han menar att tyskarna på senare tid börjat med den farliga och ohyfsade engelska ovanan att inte väja för mötande båtar.²¹⁷ I boken är det bara en person som skildras som någorlunda trevlig, och det är en Morsi från Alexandria. Stenfelts erkännande av sin vän Morsi ser jag som ett erkännande av att andra kulturer kan inneha gentlemän. Han dömer ut människor från alla länder enligt mig för att visa på att de hederliga männen är *vi* gentlemän (Se följande kapitel).

Generellt försöker Stenfelt framhäva att han är positivt inställd till svarta även om han på sina ställen använder sig av negativa och rasistiska stereotyper.²¹⁸ I stället uttalar han sig i

²¹⁶ *Skepparlif* s. 168-171. Engelska tullare var spritfriare som spottade på mattan och de värsta. Fransmän letade efter tändstickor och tobak samt förskingrade stora belopp av eventuella böter. (Fransmän håller han i allmänhet för att vara ”ytterlighetsmänniskor” som bara dricker absint och kaffe. s. 193). Tyskarna var ”underhuggare” och ryssarna var hövliga men mutbara ”smugglarens bästa vän om man bjöd på något”; Stenfelt poängterar dock att han inte smugglade. Kommentarer om tullare återkommer titt som tätt i boken.

²¹⁷ *Skepparlif* s. 196-200. Engelsmännens namn om sig att vara de värsta gick enligt Stenfelt långt tillbaka i tiden eftersom de ansåg att havet var deras egendom.

²¹⁸ Stenfelts inställning till de svarta kan enligt min tolkning beskrivas som att han i sin ungdom var påverkad av folkskolans negativa syn på de svarta och sen nyanserade denna (han kritiserar synen i *Bland negrerna på Afrikas västkust* s 83 och använder också mindre stereotypa bilder). Därefter influerades han av en allmän framväxande rasism (*Under vita vingar*), men mindes och poängterade positiva bilder av svarta i *En maspojke till sjöss*.

Kongominnen innehåller mycket exotism och stereotypa bilder såsom: ”negerrasen” kännetecknas av ”platt näsa, oaptilig stor mun, medfödd lättja och [är] drömsk” s. 36; de skriker istället för talar s. 69. Än mer rasistiskt; alla är inte av ”samma dystra siennafärg, utan på en och annan tyckes bildningens uppgående sol hafva tryckt en ljusare färg” s. 64. I *Under vita vingar* används rasbiologiska procentsatser s. 169-171. ”Det är alltid så med den sortens folk. De måste skötas som jakthundar, lite mat och mycket stryk, figurligt talat” skriver han

Skepparlif eurocentriskt, och grovt etnocentrisk framförallt gentemot turkar och kurder, men också gentemot ryssar. Stenfelt pratar, trots företalet i boken, romantiskt och chauvinistiskt om ett Finland med en svensk folksjäl, som gått förlorat till ett Ryssland så ociviliserat att han gråter blod. Han ser sig som den ”fredlige medborgaren” oförstående till ett militaristiskt Ryssland och låter Sverige representera den civiliserade världen och framtiden.²¹⁹

Orienten framställs i *Skepparlif* som sovande, nästan död, dessutom ser vi att kvinnorna i Orienten skall civiliseras genom att släppas ut ur sina harem och kläs av (slöjan minst) av den vita manliga erövraren, som överträffar de omanliga orientalerna. I berättelsen om Alexandria visar han upp sitt intresse för kulturhistoria. Han talar om alla strider som utkämpats där och om hur ”kristendomen missbrukats i partisyfte” då man i kampen mot hednisk kultur slog sönder dyrbara minnesmärken och konstföremål, och med andra ord ”sträckte sig långt i sin intolerans”. När Turkarna annekterade Egypten gick det emellertid in i ”den galna porten”²²⁰ och nu menar han:

Fönstren [i Alexandria] äro ersatta med grådaskiga mushrabesniderier. Ej ett lif synes därinnanför. Intet dokhöljdt hourishufvud med trånande blickar lurar i haremsgluggarna, längtande efter frihet och kärlek. Inte ens en flabbig enuck med öfvermåttan slapp eller neutral uppsyn, tarbousch cigarett, redingote m.m. att skyla parodin på manlighet med, synes i portgångarne.²²¹

Men desto rikare och högre standard som visas upp av Europas och Orientens rika prakt i Alexandria desto mer civiliserat håller Stenfelt det för. Mest civiliserat är det när kyparna är svartklädda och vita rena dukar ligger på borden.²²² Engelsmännens närvaro i Egypten går dock oftast ut på att ”döda spleen och tid, stärka nerver och muskler samt underlätta kurtis – och groggande” menar Stenfelt²²³ och detta såg han sannolikt som lättingfasoner.

Turkiet som Stenfelt också besöker prospekterar han och säger att det kunde ha varit ett paradiset men borde absolut vara mer civiliserat.²²⁴ Detta sätt att betrakta något, döma ut det, och sedan framhäva vad som kunde/borde ha gjorts ser Spurr som vanligt förekommande. Det

eftersom en svart man blev berusad (trots att även Stenfelt blev full) s. 199. I *En maspojke till sjöss* skriver Stenfelt att en svart kamrat var den enda ljusglimt London gett honom s. 115 Han är dock tydligt påverkad av den allt värre rasismen: ”Beträffande negrerna är de vanligen bra att ha att göra med utom halvbloden; dessa fångar lätt de vitas dåliga sidor och lägger man därtill deras egna nedärvda, blir det inte mycket rum för några bättre” s. 134.

²¹⁹ *Skepparlif* s. 218-219. Han försöker ändå motsägelsefullt att nyansera en dålig bild av ryssar och skriver att de ”äro egentligen ett fredligt folk, ett godt och barnligt folk. Det är ej deras fel, att sympatierna för dem är i aftagande.” Lagg dock märke till att han kallar dem ett barnligt folk och som vi sett menar han de är ociviliserade. Likväl säger han att de luktar illa, är grymma mot sina djur och har ”blåmålade rovor” på taken s. 171-179 citat s. 176.

²²⁰ *Skepparlif* s. 126-127.

²²¹ *Skepparlif* s. 123.

²²² *Skepparlif* s. 125.

²²³ *Skepparlif* s. 121.

²²⁴ *Skepparlif* s. 184.

faller in i en trop han kallar övervakning. Allt ifrån kustremsan, som liknas vid en krokodil som ligger på rov, till befolkningen i Turkiet är fult och hotande. Stenfelt varnar för att råheten och våldet kan spridas till ”oss” eftersom de ”råa” turkarna ”knacka de kristna i planeten på lediga stunder.”²²⁵ ”Särskilt utmärka sig en sorts blåklädda apor för sitt lömska och grymma utseende. Någon kallade dem ”kurds” (kurder) eller kanske det var ”curs” (byrackor).”²²⁶

Den grova etnocentrismen Stenfelt uppvisar är en schablonbild i den västerländska hegemoniska samtalsordning om Orienten som Edward Said påvisat i *Orientalism*. En samtalsordning, som inte alltid byggdes på osanningar, men som användes för att legitimera västerländsk (militär) dominans²²⁷, som tyvärr än idag lever kvar skrämmande intakt. Turkskräck är ett gammalt fenomen i den europeiska, och svenska självbilden, landet betraktades under 1800-talet som ”Europas sjuke man”.²²⁸ Ryssland var svenskarna av förståliga skäl rädsla för efter förlusten av Finland.

Han faller dock inte in i det vanliga fenomenet som Holmberg kallar pistocentrism då författaren håller utegruppen för underlägsen av religiösa skäl, trots hans starka religiositet. Jag ser detta som tecken på att han i sina ögon faktiskt hade en religiös ödmjukhet i grund och botten, och ett intresse för andra religioner²²⁹, även om han t.ex. inte förstod fetischdyrkans monism och därför istället ironiserade över den.²³⁰ Samma sak gör han i beskrivningen av sin egyptiske vän Morsis religiositet, då han skojar med att han åker till Mecka och ber om syndernas förlåtelse för att han druckit alkohol, eftersom han var ”fatalist men inte absolutist”.²³¹ Han skapar därmed likväl en viss auktoritet.

Spurr skiljer mellan tre sätt att förmedla det okända i en trop han kallar upplösning: Antingen talar författaren rakt ur fantasin med ett poetiskt och drömskt språk, eller så använder man skräckeffekter. Ett tredje tillvägagångssätt är att ironisera över det man ser,

²²⁵ *Skepparlif* s. 153-154 och 159. Stenfelt åsyftar sannolik massakerna av armenier i östra Anatolien 1894-1896. Massakrerna upprepades 1915 se *Nationalencyklopedin* band 18/Turkiet.

²²⁶ *Skepparlif* s. 161-162. Stenfelt menar att ”värre djäflar i människomask” inte ens fanns i Yemen där Al-din Hamid (?-1904) gjorde uppror i mot turkarna eftersom han menade de var skenheliga. Han vägrade en allians mellan sig och turkarna 1902 mot engelsmännen. Hamid drog sig tillbaka och uppfostrade sin son Yahya som regerade 1904-48 till uppror 1904. Se Bidwell, Robin *Dictionary of modern arab history* 1998.

²²⁷ Said, Edward W *Orientalism* (1978) Stockholm 1995

²²⁸ *Nationalencyklopedin* band 18/Turkiet. Idag räcker det att slå på Fox News för att se rapporter om ”dumbommar som attackerar kristna” men då om Irak.

²²⁹ Stenfelt hävdar att buddhismen är ”en mycket föredömlig moral alltså, som inte nämnvärt skiljer sig från den vi kristna försöker leva upp till” och hävdar sedan att buddhismen har ”tio guds bud i Buddhas uttolkning [som] sannolikt [därför är] delvis hämtade ur Mose lag” *En maspojke till sjöss* s. 177.

²³⁰ *Kongominnen* s. 60-63. Han skojar med läsaren och skriver det var ”fetisch” var synonymt med ”obegripligt” eftersom de svartas fetischer på samma gång kunde var gud och djävul.

²³¹ *Skepparlif* s. 115-116.

eller över den man är.²³² Stenfelt använder denna trop på ett flertal ställen i sina böcker när han är hotad av det överhängande okända.

3.2.4. Amerika, en framtid utan kultur?

Både halvyankees och irishyankees återkommer som något negativt i Stenfelts böcker. I *Kongominnen* är det ”irländskamerikanska kanaljer” som utgör stationernas mer våldsamma besättning.²³³ I *Under vita vingar* återfinns en hotellägare och personaluthyrare i Frisco som var tjuvaktig och utövade makt med skjutvapen; ”en irishyankee av sämsta skoffan”.²³⁴ Stenfelts vanvördnad av irishyankees faller, såsom hans förakt för halvyankees, in i en (engelsk) rasistisk, kolonial diskurs där irländare ansågs lägre stående, degenererade samt symptomatiskt jämfördes med svarta. Ofta fokuserade retoriken på vad man ansåg som ”lack of dedication to domestic order” hos irländarna, och var ett utspel av ”the cult of domesticity” enligt McClintock.²³⁵

Det är inte bara dessa grupper av amerikaner som får kritik från Stenfelt utan också amerikaner. Han visar på att de vita i USA vägrade arbeta vid sidan av de svarta och kommenterar det: ”Frihet, broderlighet, jämlikhet!”²³⁶ Detta faktum ger ett större djup åt Stenfelts aversioner mot hyckleri och gentemot amerikaner. Genomgående i Stenfelts böcker framställs amerikaner som brutala, okultiverade, och hycklande. Talande är Stenfelt uppfattning att ”ett människoliv lär inte vara mycket värt i Amerika”²³⁷ och att rättvisan, som redan var dålig i landet, försvårades p.g.a. skjutkonsten.²³⁸ Ronny Ambjörnsson har visat att Amerika ofta sågs som framtiden i Europeiska reseberättelser. Beroende på författarens

²³² Spurr s. 141-155. Spurr kallar tropen ”Insubstantialization, Seeing as in a dream”. Vid ett tillfälle skojar Stenfelt hur han, och de vita kamraterna piskar sitt riddjur. Den vanliga användningen av detta i kolonial diskurs är för att visa att orientalen är grym och okänslig inför sina djurs lidande. Uttrycket ”en sjöman till häst är en styggelse för Gud” tillät honom att skoja med sig själv och ironisera över den han var. (*Kongominnen* s. 29). Han skojar också om att han i Alexandria själv slår sin kusk, som i sin tur slår sitt dragdjur. *Skepparlif* s. 132.

²³³ Stenfelt skojar om att det inte fanns bruk för brukspatroner i Kongo utan man använde ”riktiga kanaljer”. Han ironiserar över ett irländskt uttryck om att en sup på morgonen är bättre än ingen under resten av dagen *Kongominnen* s. 60-63.

²³⁴ *Under vita vingar* s. 144-145. Denna Brown bar vid ett tillfälle ombord en död matros, sa att ha var full och erhöll pengarna för uthyrningen. Dagen efter antogs det att han dött av hjärtförflamning när skutan redan var långt till havs.

²³⁵ McClintock s. 51-56 citat s. 53. Att irländarna är katoliker bidrog sannolikt till denna rasism likväl.

²³⁶ *Skepparlif* s. 69.

²³⁷ *Under vita vingar* s. 88. Stenfelt berättar om en skeppare som sköt kocken ombord och kom undan med det, eftersom han hävdade det var självmord och kocken var tysk.

²³⁸ *Skepparlif* s. 72. och *Under vita vingar* s. 87-88. ”På gammaldags vis använde man koffernaglar, handspakar och eventuellt skjutvapen i umgänget” på amerikanske skepp menar Stenfelt i *En maspojke till sjöss*. Han träffade en man på sjukhus i Rangoon som hade blivit träffad av ett hagelskott i nacken när han arbetat i riggen. Skottet hade delvis perforerat skallen på honom när han arbetade i riggen tillsammans med ett flertal andra s. 181.

världsbild avgjordes det ifall detta var något bra eller dåligt.²³⁹ Stenfelt såg sig uppenbart som bättre än amerikanen vars mat och dryckesvaror möjligen kan tillfredställa ”okultiverad pionjärsmak”, men inte honom.²⁴⁰

Jag tolkar det som att Stenfelt håller Amerika för civilisationens avart, och att han ansåg landet föra civilisationen med bönbok, ginflaska, och gevär som han ansåg Liberia gjorde.²⁴¹ Strax efter sekelskiftet 1900 gjordes emigrationsfrågan på allvar till en samhällsfråga. Man ville minska den problematiska utvandringen till Amerika visar Martin Alm i sin avhandling om svenska berättelser om USA. Konservativa grupperingar ville genom att skildra reella förhållanden i USA, som de menade var underlägset, minska utvandringen i stället för att genomdriva reformer. En mängd antiemigrationspropaganda spreds, mest agrarkonservativ.²⁴² Stenfelt var emellertid stark motståndare till bönder, som vi kommer att se, så han måste karakteriseras som mer kulturkonservativ, en grupp som Alm definierar som motståndare till bl.a. ”dansbaneeländet” med en mer auktoritär och kristet färgad människosyn.²⁴³

Dessa traditionalister, en slags kulturelit tillsammans med humanister, var starka under mellankrigstiden. De värnande om sitt kulturella kapital menar Alm: makten att avgöra vad som var god smak och kultur. De ville återupprätta respekten för bildning och kunskap och menade att fel sorts modernisering ledde till primitivitet och okunskap. Vakthållande av traditionella värden tog sig ofta uttryck i kulturell nationalism och konservatism. Deras berättelser var ofta satiriska i sin kritik mot övertro på utveckling som de ansåg hotade kulturen. De själva hade en viktig roll att spela menade de eftersom de förvaltade bildningen som riskerade att gå förlorad i samhället.²⁴⁴

Jag menar Stenfelt hade en betydande ställning bland dessa, och att han såg sig som den goda kulturens förvaltare, något som också andra ansåg att han var p.g.a. rollen som styrande mästare i ett ”av de slutna samfund, som äga sin kulturella uppgift och betydelse”. Par Bricole är också till sin karaktär ett patriotiskt sällskap med hans majestät konungen som sällskapet

²³⁹ Ambjörnsson, *Öst och Väst, Tankar om Europa mellan Asien och Amerika* Stockholm 1994 s. 25 och 69.

Ambjörnsson visar att bilden av Europa präglades av två diametralt olika diskurser från upplysningen och framåt, Asien-Europa och Europa-Amerika. Bilden av förfall och vari Europa stod emellan kontinenterna i spelet mellan gammal och ung hör till karakteristiken av vår världsbild. Världsdelarna användes för att ringa in de ideal man bekänner sig till i debatten om frihet, rättvisa och förnuft.

²⁴⁰ *Skepparlif* s. 65. Stenfelt menar att amerikanska puddingar är hälsovådliga och vinet är ättika s. 66.

²⁴¹ ”Civilisation – humbug! Åtminstone, när den endast bedrifves med bönbok, ginflaska och gevär. Och dock tyckes detta vara de förnämsta faktorerna på många ställen på jorden.” *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 28.

²⁴² Alm, Martin *Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel*. Svenska berättelser om USA åren 1900-1939 Lund 2002 s. 85-86.

²⁴³ Alm s. 300.

²⁴⁴ Alm s. 276-280.

høge beskyddare.²⁴⁵ Han ansåg definitivt USA underlägset i förhållande till hans gamla kära Sverige och var både reaktionär och satirisk: ”För närvarande går det [utvecklingen] nästan för fort. Va ha ni så bråttom för? Inte kommer man rätt, om man springer baklänges och inte ser efter, vart det bär.”²⁴⁶

3.2.5. ”Måttlighet, alltså måttlig måttlighet.”²⁴⁷

Som indikerats kunde den goda kulturen vara god mat och fina dryckesvanor. En fråga som var en av samtidens heta var nykterhetsfrågan. Frågan gick så långt att man 1922 var tvungna att avgöra den med en folkomröstning, i vilken nejsidan vann med knapp marginal, och därmed hindrade ett förbud. Stenfelt var en brinnande kämpe för vinnarna. Trots att ”spriteklipsen är total i U.S.A.”²⁴⁸ hycklade amerikanerna och brände sin sprit på Haiti menar han i *Under vita vingar* (som sannolikt är författad under debatten). Svenskarna som ville lägga en ”spritförmörkelse” (eklips) över Sverige ansågs korkade eftersom de glömt alkoholens positiva sidor.²⁴⁹ Han menade att svenskarna blivit ”civiliserade hycklare, smygsupare och nykterister”²⁵⁰, och att de saknade ödmjukhet i alkoholfrågan. Det var alltså inte bara yankees som hycklade.

I matrikeln *Malmö sjöfartsförening 1893-1918* finns två verser skrivna av Stenfelt, som då varit föreningens ordförande i nästan 10 år. Verserna är ”fyllevisor” och liknar dem i ”*Drapalek*” vid 4de bordet (1914). Den ena från 1913 ger uttryck för ett smärre politikerförakt och aversioner mot nykterister. Kata Dahlström, som ju bekant var nykterhetskämpe hånas, och Stenfelt vill ”slopa alla tullar”, samt ta jorden från bonden. Bönder (Bondepartiet) framstår som motståndare till Stenfelt, och han anklagar deras politik för att leda till krig.²⁵¹ Eftersom unionsupplösningen fortfarande vållade hätsk debatt i Sverige mellan socialdemokrater i samarbete med liberaler, mot de konservativa, som ibland förespråkade direkt angreppskrig mot grannlandet, ser vi att han hade liberala idéer såsom

²⁴⁵ *Par Bricole årsbok 2003* s. 4.

²⁴⁶ *Under vita vingar* s. 239. Stenfelt kommenterar ”abderitiska [befängda] förhållanden [...] västerut även före kriget” i en restaurang på Irland där ölet var nödvändigt att hämtas in från en närliggande krog. Kommentaren är satirisk och syftar sannolikt egentligen på USA och inte direkt Irland.

²⁴⁷ *En maspojke till sjöss* s. 155.

²⁴⁸ *Under vita vingar* s. 172.

²⁴⁹ *Under vita vingar*; ”Det där begriper inte nykterhetsreaktionärerna numera. Kanske det beror på ren glömska. Det är att hoppas att var och en blir salig i sin tro. Men säkert är det inte. Därför är det nog bäst att vara ödmjuk och inte förhäva sig i onödan.” s. 217. Mer exempel: uppfriskande champagne s. 90; en ”rejäl sup”, som ”värmde i magen” och gjorde så att ”förkylningen uteblev”, av sort som såldes innan man ”slagit sig på att utrota alkoholen” s. 68. Liknade tongångar återfinns genomgående i Stenfelts alla böcker.

²⁵⁰ *Under vita vingar* s. 98. I Stenfelts fall förstår man synonymen ”punschpatriotism” för chauvinism.

²⁵¹ *Malmö sjöfartsförening 1918* Malmö 1918 s. 45. Stenfelt menar att de inte behövde oroa sig för landets försvar eftersom om det blev krig kunde de sända ut Kata Dahlström. De båda hade dock ett gemensamt intresse för buddhism se *Nationalencyklopedin* band 4/Dahlström.

frihandel och unionsupplösning. Detta trots att han var kulturkonservativ med en kristen, patriarkal, och mycket auktoritär värdegrund.

Men om Stenfelts böcker innehåller positiva bilder till alkohol innehåller de likaså många negativa, särskilt i *Under vita vingar* när huvudperson kapten Kaja och följe, hånas på över 50 sidor. De drar fram i ”Londons inferno” med ”barhuvade kvinnor med blossande kinder, [...] tjuvar, mördare lurade över allt vid the Queen`s Highway och i de närbelägna gränderna stinkande och mörka som Hades.”²⁵² Det är dock alkoholkonsumtionen som Stenfelt lägger sin tyngd på, men också snålhet.²⁵³ Stenfelts tvetydiga syn på alkohol kan beskrivas med hans egna ord i *En maspojke till sjöss* ”måttlighet, alltså måttlig måttlighet, ty alla överdrifter i naturen är blott till fördärv.”²⁵⁴

3.2.6. Mannen och hemmets kult.

I följet som drar fram i London ingår en Charles Swansson som tolk (”polyglott”²⁵⁵ inte ett pejorativ). Han beskrivs som ”en rörlig man, och han var van att knuffas här i livet”. Förutom sjöman och soldat hade han varit cowboy i Texas, lärare av ”manligt självförsvar” i Japan, cirkusartist i Kina, polis i Singapore och handelsman i London. Trots detta ”saknade han förvärvsbegäret eller kanske rättare förmåga att rikta sig själv på andras bekostnad”, vilket var negativt, jämför med Stenfelts nietscheanska hållning om att få sin vilja fram. Det är dock en kommentar om Swanssons fru som får mig att reagera: ”[Swansson] var gift med en oförliknelig kvinna av bättre börd än han själv. Med henne hade han fem små barn, som modern uppfostrade, medan han var ute i världsvimlet och förtjänade sekinerna till deras uppehälle”.²⁵⁶

Här ser vi det som förmodligen får Tjeder att anta att manligheten var något som konstruerades homosocialt. Frun var hemma och mannen ute i världsvimlet, nästan aldrig hemma, och opåverkad av sin maka, enbart till som familjeförsörjare. Vad som sticker ut här är dock Stenfelts kommentar om att kvinnan var ”oförliknelig” honom och ”av bättre börd”. Detta framhålles redan i första stycket i beskrivningen om honom och världsvanan kommenteras likaså i detta stycke: ”När man varit tillsammans med honom en halv timma,

²⁵² *Under vita vingar* s. 132-133.

²⁵³ *Under vita vingar* en i följet hette Öhlund, som beroende på tid på dygnet också kallades ”Ölhund” av Stenfelt s. 110. Snålhet som negativ egenskap framträder Swansson köper 3: dje klass biljetter på T-bana, för Kajas pengar s. 101. Han köper öl för andras pengar s. 112.

²⁵⁴ *En maspojke till sjöss* s. 154-155.

²⁵⁵ *Under vita vingar* s. 102. Han kallas efter ett tag ”polykarpus” s. 130,

²⁵⁶ *Under vita vingar* s. 98.

kände man hela hans levnadshistoria i stort.”²⁵⁷ Läsaren introduceras, så att säga, redan i början med att Swansson är någon Stenfelt ringaktar.

Trots att Swansson var van att knuffas i livet framkommer det att han varken lyckats bli befäl inom militären eller den civila sjöfarten. Inte heller hade han något förvärvsbegär. Ett begär som, tillskillnad från många övriga begär, under artonhundratalet värderades högt av medelklassen och faller, som jag ser det, in i ”the cult of domesticity” med dess ideal som monogami, drift och ackumulering. Det kan därför inte ses som ett ”farligt” begär. Stenfelt bekräftar att ”begäret” är gott när han i *En maspojke till sjöss* skildrar att han som ung med förvärvsbegär gav sig ut i Londons världsvimmel för att söka hyra på något fartyg.²⁵⁸ Stenfelt var således både ironisk, och framfört allt mycket dömande när han skrev ”Han hade fört ett omväxlande liv och var typen för en mångsidig, trofast, opraktisk försakande manlig svensk, som man någon gång träffar ute i världen bland dem, som lyckats mindre väl.”²⁵⁹

Jag menar att McClintocks användning av begreppet ”the cult of domesticity”, är mycket legitimt och att Stenfelt var en representant för denna kult. Han såg helt enkelt Swansson som en misslyckad man eftersom han ”försakade” det äktenskapliga livet, oavsett om detta var av ekonomiskt nödvändighet eller ej, och för att han inte lyckats förvärva/skapa något bestående.

I Stenfelt sista bok ser vi ytterligare tecken på att Stenfelt dömer en person som inte uppfyller de sociala normer som ”the cult of domesticity” krävde. Det är under Stenfelts tid i navigationsskola han träffar en yngling (kallad Julle) som hånas för att han var överklass, fin i kanten och för hans utseende. ”Han såg ut som en trumpetande kyrkängel med sina blå ögon och lilla röda flickmun”.²⁶⁰ Julle skröt, och saknade självkritik, han läste inte i skolan och var tvungen att ta fem år på sig istället som andra ett par veckor, menar Stenfelt. Väl utbildad som skeppare försökte han experimentera med ett slags spjut fäst i förstäven på båten med en bjällra kopplat till bryggan för att undvika grundstötning, något som resulterade att båten landade och blev fast på en potatisåker. Ronny Ambjörnsson visar i *Mansmyter* att don Juan ofta förekom i medelklassens litteratur under 1800-talet som en privilegierad överklasslätting

²⁵⁷ *Under vita vingar* s. 98.

²⁵⁸ *En maspojke till sjöss* s. 71. Londons slum skildras också i Stenfelts sista bok men då i mindre dömande tonläge än i *Under vita vingar*, eftersom Stenfelt själv bodde där, fattig, arbetslös och inhyt hos en judisk rumsuthyrare. Situationen kallar han fast i ”Abrahams sköte” och trots vanliga stereotypa bilder på judar (pengatokiga, halvsnäla, vitlöksdoftande) så framträder han inte som antisemit.

²⁵⁹ *Under vita vingar* s. 98.

²⁶⁰ *En maspojke till sjöss* s. 58. Här ser vi Stenfelt för första och enda gången använda det kvinnliga som negativ organisationsprincip något som var mycket vanligt i sjömanskulturen 1920-1940. Rosenström skriver att detta hade sin grund i en motvilja mot kvinnor till sjöss med gamla anor. Traditionellt ansågs kvinnor föra otur till sjöss och hon menar att detta bidrog till att skapa en mängd obscena uttryck ombord. Rosenström 1996 s. 142. Jämför med Stenfelt kommentar att när de pumpat färdigt hade de gjort sig förtjänta av redarens dotter. I dag går fenomenet att se hos t.ex. fotbollsspelare som ofta kallar pojkar som anses svaga för käringar.

som missbrukade sitt kapital i stället för att samla på hög,²⁶¹ (och saknade alltså det Stenfelt kallar förvärvsbegär).

I enlighet med ”the cult of domesticity” och allmän sjömanstradition, där moderskärlek var mycket vanligt och uppskattat,²⁶² dömde Stenfelt Julle också för att ”han kallade sin fru mamma ‘Morsan’”.²⁶³ Stenfelt berättar i slutet av boken att hans favoritsång hette ”Som liten pilt vid min moders bröst”, och att mamman varit hans skyddsängel under hela hans stormiga, äventyrsfyllda liv.²⁶⁴

Rent psykologiskt bidrog sannolikt sjömännens distans till vardagen i hemlandet till en hemkult som visar att de, trots hårdhet och kärvhet, såg sig som ”mammans gossar.” I brittisk folkkultur kallades midfastosöndagen tidigt ”Mothering Sunday” och innebar att man skulle uppsöka, och offra i församlingens moderskyrka. Redan 1607 tolkades detta så att skulle besöka sina föräldrar, ”go-a-mothering”, och hedra dem med gåvor. I början av förra seklet lanserades sedan mors dag i USA. 1909 startade initiativtagaren Cecilia Bååth-Holmberg ”svenska riksförbundet för sedlig kultur” för saken och Mors dag firades i Sverige 1919 för första gången.²⁶⁵ Sjömän bidrog sannolikt till denna företeelses spridning.

3.2.7. Vad spelar det för roll? ”När man ändå full skall bli” *Drapalek vid 4de bordet*.

Ser du på Väggapågen,
skinande glad i hågen.
Räknekonsten har han glömt,
När han femton groggar tömt.
Fram med en extra liter.
Kors vad en sjöman sliter,
När han råkat medlem bli
Af ett slikt society.²⁶⁶

Versen är tagen från samlingen *Drapalek vid 4de bordet* (1914) som skildrar en nyårsfest med Par Bricole. Jag misstänker att Stenfelt i versen talar om sig själv och hans roll i föreningen. En roll som jag som utomstående allt mer uppfattar som att samlas, äta och dricka gott, sjunga, spela teater och musik, och slutligen bli fulla tillsammans. Allt under till viss del improviserade förhållanden som namnet antyder (Par Bricole – ungefär ”av slumpen”). Verssamlingen innehåller tre rimmade tal, en där Stenfelt kåserar över deltagarna.

Lusse, som ej fått lunch-än,

²⁶¹ Ambjörnsson Ronny *Mansmyter* 1991 s. 63.

²⁶² Weibust s. 452.

²⁶³ *En maspojke till sjöss* s. 66.

²⁶⁴ *En maspojke till sjöss* s. 232 och 229.

²⁶⁵ Johansson, Karin *Till mor: En liten historia om Mors dag* Stockholm 1974.

²⁶⁶ *Drapalek vid 4de bordet* s. 5.

Håller sig helst till punschen.
Se, han torkar flaskorna
För att skydda lackskorna.
Ser med förakt på knattar,
Därför han ej fattar
Sådant gagnlöst slöseri,
När man ändå full skall bli.²⁶⁷

1918 blev Stenfelt, som sagt, vald till styrande mästare efter förre mästaren Edward Lindahl död, så dessa verser betydde ett ansevärt symboliskt kapital för Stenfelt. Eftersom han lämnade ett glapp i sin produktion av böcker, och istället översatte sonetter, och därefter publicerade denna verssamling, ser jag det som att han gick från metoden att påvisa sin duglighet och manlighet, till att satsa mer på det renodlade kulturella och symboliska kapitalet inom sällskapet.

Den andra versen i samlingen är en hyllning till Stenfelt skriven av dirigenten och tonsättaren (Carl) Alfred Berg (1857-1929), allmänt omtalad ”Fader Berg” som var en allmänt känd herre i Skåne, bl.a. som Lunds universitets kapellmästare, och anförare för Lunds Studentsångförening.²⁶⁸ Versen beskriver, liksom Stenfelts sällskapets ritualer och deltagare, kryptiskt formulerat och svårtolkat för alla som inte själva var där. Ett måste att nämna är dock Bergs anledning till varför de samlas när aftonen nalkas: ”en torr och törstande skara, nalkas så nätt på ben, som skälva af längtan till groggen, Eller till punschen söt.”²⁶⁹

I den tredje och sista versen är det Stenfelts tur att hylla ”Fadren!” som han kallar Alfred Berg. Vi ser här Stenfelt och Berg, som var en känd man, publicera en intern sångbok, som dock många, eftersom det var/är en stor förening, kunde ha glädje av. Detta var tre år innan Stenfelt blev vald till posten som styrande mästare för sällskapet i Malmö. Verssamlingen är troligen bara en bråkdel av det Stenfelt sjöng eller improviserade fram under sammankomsterna, och liknande verser finns i Malmö sjöfartsförening. Sällskapet hade alltså redan 1914 gett Stenfelt massor med symboliskt kapital, något som rent materiellt gestaltar sig i de medaljer sällskapet delar ut till bröder som uppfyllt olika anspråk ställda på dem. Medaljer som sannolikt bidrar till känslan av tillhörighet.

²⁶⁷ *Drapalek vid 4de bordet* s. 4. Vem som döljer sig bakom synonymen ”Lusse” är sannolikt en av person vid namn Lysander. Det finns två möjliga alternativ; Malmö sjöfartsförenings suppleant hette Lysander och var kapten. Det fanns också en Lysander med betydligt mera makt som var medlem i Malmö sjöfartsförening: kyrkoherden Albert Lysander som hållit föredrag om emigrationen från Malmö till Chicago i föreningen. Han omnämns i matrikeln tillsammans med Edward Lindahl som ”genuina landkrabbor”. ”Ecker” är också ett smeknamn som återkommer i både *Drapalek* och föreningsmatrikeln för häradsförbänden Eckerström. *Malmö sjöfartsförening 1893-1918* om Lysander s. 13 om han och Lindahl, samt Eckerström s. 28

²⁶⁸ *Nationalencyklopedin* band 2/Berg.

²⁶⁹ *Drapalek vid 4de bordet* s. 8.

Som vi sett i inledningen av denna uppsats så omnämndes Stenfelt av Alfred Fjelner. Dikten finns i kapitlet ”några Bricole dikter”, vilket innebär att Fjelner sannolikt var medlem i föreningen. Stenfelt tackade också Fjelner personligen för den ”storartade hyllningen”, för välönskningar, och ”den glädje du hedrar oss alla genom din skaldegåva och Ditt språkkonstnärskap”. Han avslutar tackbrevet med något som tyder på ett internt språkbruk och tillhörighet: ”Hell dig gudabarn! Tillgivne vännen Gustaf Stenfelt”.²⁷⁰ De kallar också varandra för ”Bacchi riddersmän”.²⁷¹ Att Stenfelt fraterniserade med herrar med makt är uppenbart.

I Par Bricoles stadgor från 1799 ser vi lite av det som krävdes av Stenfelt för att komma in i det nya fält som han kämpade för. Måttlighet och en känsla för gemenskap/vänskap, nöjeslystnad och munterhet, är det som framkommer som positivt värderade egenskaper. Lastfullhet i nöjena döms hårt ut, och utegruppen definieras dessutom med ett nedvärderande namn ”Calmucher”.²⁷² Numera, kanske jag måste påpeka, framstår Malmö Par-bricole inte under några omständigheter som uteslutande, dömande eller intoleranta utan jag har som utomstående bemötts med intresse och uppmuntran. Det var dock sannolikt annorlunda på Stenfelts tid, i alla fall på slutet av 1800-talet då bl.a. alkoholmissbrukare ofta sågs som djur. Vi har ju också, i undersökningen spårat vad Stenfelt ser som en förändring i just synen på alkoholmissbruk. Stenfelt ansåg att rösterna som såg missbrukare som offer och förespråkade solidaritet gentemot dem, inte var bra. Hans syn på missbruket var kvar på 1800-talets dömande nivå.

Stenfelts många reaktionära, och patriarkala, åsikter var dock inte nattståndna ideal bara för att det var gamla, det var ideal som traditionalister kämpade med näbbar och klor för att de skulle leva kvar. Idealen hjälpte dessutom Stenfelt till att själv ta del i Sveriges kulturelit så sent som under mellankrigstiden.

Det finns lite skrivet om Par Bricoles historia i Malmö, men enligt Styrande Kansler Karl Erik Holm, blev det ett mycket stort sällskap tidigt efter starten 1878. På 1940-talet hade sällskapet över tusen medlemmar, de allra flesta i Malmös högsta sociala skikt. Stenfelt som blev Styrande Mästare 1918 måste ha varit aktiv i sällskapet länge för att uppnå graden.²⁷³ I

²⁷⁰ Samling. Fjelner Alfred, brev från Stenfelt Gustaf daterat Malmö den 8 april 1923. Handskriftsavdelningen Universitetsbiblioteket Lund.

²⁷¹ *Malmö Par Bricole Årsbok 2003* s. 2. En spetsfundig inbördes benämning av varandra, sannolikt påkommen under kamraters rus i Stockholm på slutet av 1790-talet, då sällskapet grundades.

²⁷² *Malmö Par Bricole Årsbok 2003* s. 2.

²⁷³ Samtal med Karl Erik Holm maj 2005. Pengar framkommer också som ett behov för att delta i sällskapets festligheter eftersom det serveras gourmetmat med (sannolikt dyra) viner till, och det krävs en strikt dresskod som är till viss del intern. En realitet som gör festligheterna till tillställningar för välbärgade, även om klasskillnaderna numera utjämnat sig från när Stenfelt var styrande mästare.

Malmö sjöfartsförening blev han medlem redan 1895. Sannolikt gick detta föreningsliv redan då, eller snart hand i hand med Par Bricole.

3.2.8. *Under vita vingar: en speciell bok med ovanligt mycket matrosliv.*

Boken *Under vita vingar* är som de andra böckerna en skönlitterär bok som handlar om en skeppare vid det föga smickrande namnet Kaja och dennes besättning. Boken skiljer något i stil från de övriga i det att Stenfelt karikerar besättningen mycket och framhäver deras dåliga sidor en hel del. Det är huvudsakligen liksom de övriga böckerna en sjömanshistoria om livet till sjöss och permissioner i land. Mot slutet av boken låter dock Stenfelt läsarna veta att andre styrmannen ombord på ”Pacific”, som skeppet kallas är Stenfelt själv. Förebilden för ”Pacific” är barkskeppet Atlantic från Härnösand, byggd 1848, som Stenfelt påmönstrade den 22 september 1880 och avmönstrade den 15 juli 1881 och erhöll lön på 42 kronor för arbete som andre styrman.²⁷⁴

Eftersom han inte nämner att styrmannen är han läses karikatyren som på den övriga besättningsmannen. I inledningen presenterar andre styrmannen (d.v.s. han själv) som ”alltid törstig”.²⁷⁵ Stilistiken ger intrycket av att Stenfelt till en början i boken distanserar sig ifrån sjömannens liv som jag tolkar att han gör medvetet. Hans inledande kapitel handlar om sjömännen i land, ett habitat som Stenfelt menar inte tar fram de bästa sidorna hos sjömän. När båten sedan lagt ut ändrar Stenfelt tonen och fokuserar på sjölivets goda sidor tills de ankommer London då en negativ skildring av kaptenen (och följe) tar över.²⁷⁶ Först i slutet av boken, och då efter en natt med mycket alkohol och dumdristigheter, får läsaren veta att andre styrman är Stenfelt själv. Stenfelt lyckas på ett skickligt sätt få läsaren att reflektera över styrmannens beteende även tidigare i boken, och fick faktiskt undertecknad nyfiken på att läsa boken igen.

I *En maspojke till sjöss* skriver Stenfelt att han inte vill kommentera *Under vita vingar*, mer än att boken är någotsånär sanningsenligt skildrad, ”det är nämligen meningen att dessa rader skulle figurera utan skepparförbättringar.”²⁷⁷ Det innehåller ovanligt mycket alkohol, slagsmål och bus i *Under vita vingar*, och jag misstänker att boken är författad i dagboksform

²⁷⁴ www.Arkion.se/sjofolk. Stenfelt berättar att ”Pacifics” förebild var Atlantic i *En maspojke till sjöss* s. 228.

²⁷⁵ *Under vita vingar* s. 7. Läsaren får inte reda på att styrmannen är Stenfelt förrän efter drygt 200 sidor. (se också nedan för analys av detta.)

²⁷⁶ Förutom stilistiken distanserar sig från beteendet iland genom att säga ”sjömän äro i grund och botten härliga kamrater – på sjön!” s. 219. Han dömer tidigt i boken ut en gammal sjömansombudman som osolidarisk eftersom han inte brydde sig om pensionsfrågor för sjömän (som vi vet Stenfelt gjorde). Ombudsmannen ”hade det lugnt själv, och då glömmes man lätt andra” s. 21.

²⁷⁷ *En maspojke till sjöss* s. 228. Här ser vi också anledningen till att biografier ofta sett som dåliga, eller ibland värdelösa källor. Stenfelt medger att han ändrat något i tid och rum för händelserna av berättartekniska skäl. Han skojar också i boken om att sjömän ofta blandade ihop dikt och verklighet på ett oförskräckt sätt. s. 81.

som sammanfattades av Stenfelt på hans ålderdom (givetvis med en mängd nytt tankestoft). Vad Stenfelt menar med att han inte vill göra ”skepparförbättringar” tolkar jag som att han inte ville censurera sitt material för att framställa sig i god dager. Skepparen framstår enligt tolkningen som en person som på grund av sin sociala status förväntas bete sig på ett socialt kodat och accepterat sätt och även ge sken av detta. Sjömän i allmänhet, i det här fallet Stenfelt som ung andre styrman, hade dock ett rykte om att inte leva upp till dessa normer och behövde således inte heller göra sken av något annat.

Jag tolkar det som att Stenfelt, som var en man med betydande socialt och symboliskt kapital, publicerade en skildring som inte levde upp till de normer och sociala krav som ställdes på en skeppare. Han går dock omvägen runt sin forne kapten och avslöjar först i slutet att styrmannen är han själv porträtterad. Han distanserar sig därmed något från det skildrade levernet och för att inte misstolkas, eller kanske för att han hade misstolkats, skrev han i sin sista bok i *En maspojke till sjöss* att kaptenen var ett ”ovanligt kräk i vissa saker fast en duktig sjöman.”²⁷⁸

Hans skildringar av vad styrmannen gör är dock hans egna, och jag tolkar det som att Stenfelt skildrar en praxis i hans och många sjömans liv, som i hans andra skildringar ofta dolts av ett ideal om aktningsvärt uppförande för att framställa sig själv i god dager. Med detta misstänker jag att Stenfelt helt enkelt ville lämna ut lite av sig själv eftersom han på sin ålders dagar inte behövde leva upp till samma sociala förväntningar som ställts på honom under hans yrkesverksamma liv. Då han istället skrev de långt mer propra böckerna *Bland negrerna på Afrikas västkust* och *Skepparlif* samt översatte sonetter och skrev rimmad vers.

Samtidigt påpekar han att sjömän ofta har oförtjänt dåligt rykte, något som jag ser som av största intresse. Stenfelt skildrar många av de faktorer som skapade detta rykte; alkohol(miss)bruk, slagsmål, kriminalitet och kvinnokarlsliv.²⁷⁹ Vad Stenfelt vill visa med boken, som jag ser det, var inte att visa att han var en del i detta leverne, han såg sig snarare som vi kommer att se som ett undantag från ytterligheterna i det, utan i stället visa på att sjömän ofta hade *andra* sidor som vägde upp de felsteg de kunde ta. Felsteg som ofta inte var annat än småsaker och bus som även Stenfelt, som ju annars var en hederlig respekterad ordensstyrande ”broder” (i Par Bricole), kunde leva med. ”Styrmännen hade sina fel, men de

²⁷⁸ *En maspojke till sjöss* s. 229.

²⁷⁹ I början av boken skildrar Stenfelt hur han och 1:styrman går på en krog. Där kallar ”ett snobbäckel” och ”don Juan” dem ”matelots” (franska – ”matros” negativt matrosdjävlar) i en liten visa, men eftersom Stenfelt och styrmannen inte hade fått tillräckligt med punsch för att ställa till skandal, ”det gör förövrigt aldrig hyfsat folk”, menar Stenfelt, så väntade de på honom utanför. Han dök inte upp förrän de råkade föra liv och då med huvudet ut genom fönstret för att se vad som föregick. Stenfelt slog honom då i ansiktet med en våt trasa så att han miste sin monokel s. 13-15. Se också följande kapitel.

voro aldrig sena med att hjälpa till med vad slags arbete som helst, när det behövdes och aldrig kittliga, och det sätter en sjöman värde på.”²⁸⁰

Om man jämför detta med beskrivningen av hans arbetsmoral så ser vi att Stenfelt vill att läsaren skall se sjömän som rejäla karlar i civilisationens tjänst. Jag anser att han ville nyansera den dåliga bild av sjömän som fanns i samhället och i populärkulturen under hans levnad. Han framhävde att de egentligen var riktiga män, orädda för hårt arbete eftersom han var skeptisk mot sjömännens oförtjänt dåliga rykte och kommenterade även att befälhavares rätt att aga besättningen kanske inte skulle ha förbjudits 1922.

I *En maspojke till sjöss* visar Stenfelt på ett gammalt uttryck som lyder ”inga herrar till sjöss” som visar att yrkets status inte var så hög. Stenfelt berättar dock om att han som skeppspojke fick passa upp, inte bara kaptenen, utan även ”de andra herrarna också [som var] styvsinta skansmatadorerna [vilka] uppträdde som herrar gentemot alla [...] även då de inte var nyktra. Det gamla ordspråket [...] hade alltså ingen tillämpning på dem”²⁸¹ menar Stenfelt i sitt försök att nyansera nidsbilden.

3.3. Stenfelt och Kvinnan.

3.3.1. Charmören Stenfelt.

I alla böcker så återfinns det exempel där Stenfelt erotiserar och flirtar med kvinnor. I hans första bok *Kongominnen* samt i *Under vita vingar* återfinns de oblygaste beskrivningarna och flirtarna med ”exotiska” kvinnor Stenfelt möter. Det fanns inte i Stenfelts böcker ett imperativ att gifta sig, utan snarare (som jag kommer att visa), ett imperativ att visa dig duglig nog att vinna en kvinna att gifta sig med. I *Kongominnen* skildras Teneriffas kvinnor som lockande och hotande på samma gång eftersom deras ”eldiga blickar” kunde antända ”krutdurken i hjertat”.²⁸² Framme i Sierra Leone ser Stenfelt kvinnor som nyfiket betraktade honom och han medger att han inte heller gömde sina blickar.²⁸³

I *Under vita vingar* träffar den unge andre styrmannen två flickor vilka han aktivt försöker att erövra. Den första såg han titta ut från sitt hus på Haiti med ”lockande och drömmande” ögon och strategin för att ”fånga bofinken” var att köpa nya skor men han lyckades inte eftersom flickans pappa kom ivägen.²⁸⁴ Pappan var av moriskt ursprung och

²⁸⁰ *Under vita vingar* s. 250.

²⁸¹ *En maspojke till sjöss* s. 29. Lägga märke till att de uppförde sig väl även om de var fulla. Detta kännetecknade sjömanskulturen och aggressivt beteende i samband med alkohol föraktades. Det var till och med aktningsvärt att kunna dricka mycket och ändå behålla sitt lugn och dagen efter arbeta som vanligt. Rosenström s. 103.

²⁸² *Kongominnen* s. 16. Han kallar dem: ”Mantilklädda signoritor” och ”dystra dominor”.

²⁸³ *Kongominnen* s. 18.

²⁸⁴ *Under vita vingar* s. 178-179.

mamman danska vilket Stenfelt menar förklarar varför dottern var så vacker och skriver rasistiskt ”där fanns ingen blanksvärta i den rasen”.²⁸⁵

Uttalande tyder på ändrad mentalitet eftersom han i tidigare böcker obehindrat flirtat med svarta kvinnor och antytt att han inte var emot giftermål över rasgränserna. Detta var ovanligt eftersom afrikanska kvinnor höljdes i den koloniala diskursen av en fascination som gjorde dem till fullständigt tillgängliga (sexuellt), men aldrig möjliga att erövra helt.²⁸⁶ ”Flickorna [på en bröllopsfest] voro ogifta, men hade sannolikt tröttnat på ensamheten. Seder och bruk äro naturligtvis olika här i världen, men andemeningen! Hvar ligger egentligen skillnaden?”²⁸⁷

Det var alltså enbart i Stenfelts senare bok som han antyder en skillnad mellan kvinnor av olika ras.²⁸⁸ Inte heller irländskor ser Stenfelt ner på och det förefaller mest vara de olika folkslagens män Stenfelt nedvärderar. Så länge kvinnorna är hederliga var de acceptabla menar Stenfelt (jmf. Krupojkarna). I *Skepparlif* framgår det att vissa kvinnor är ”f.d. kvinnor” enligt Stenfelt, t.ex. prostituerade och servitriser på taskiga hak, som såg till att gästerna (sjömän och gardister) inte lämnade lokalen nyktra, eller med pengar kvar. En kvinna var ”afgrundspmitterad” att med ”eggande, nästan obscena rörelser”, dansa magdans.²⁸⁹ Detta är tydliga exempel på att han vill representera en allt strängare moral i denna bok, kvinnan som fallit var djurisk och fördärvande.

Ett par dagar senare på Haiti fick Stenfelt tillfälle att äta middag med familjen, och enligt Stenfelt höll flickan nästan på att glömma sin make som var i Sydamerika och plockade guld. Stenfelts blyghet kom emellertid emellan ”och aftonen avlopp fullt salongsmässigt, endast lämnande efter sig en viss tomhet över försutna [sic] möjligheter hos ett par av medlemmarna.”²⁹⁰ Vi ser att Stenfelt inte tvekade på att han var en karlaktör, som minsann lockade även gifta kvinnor med sin oförtrytliga charm – en riktig don Juan, som vi skulle säga, även om don Juan på Stenfelts tid ofta representerade en överklasslätting. Idealet är alltså det motsatta vad Stenfelt kallar ”salongsmässigt” och även om han var blyg²⁹¹ så ville

²⁸⁵ *Under vita vingar* s. 185.

²⁸⁶ *Spurr* s. 171.

²⁸⁷ *Bland negrerna på Afrikas västkust* s. 61.

²⁸⁸ *Under vita vingar* s. 171. Flickan i boken var mulatt och i boken skriver han rasistisk att mulatter innehade en medfödd högre bildningsgrad än svarta.

²⁸⁹ *Skepparlif* s. 120 och 121.

²⁹⁰ *Under vita vingar* s. 210.

²⁹¹ Jag misstänker att Stenfelt var blyg eftersom ”blygsamheten” fick honom även att ”afdunsta” från bröllopsfesten med de dansande flickorna. Eftersom blyghet återkommer, som anledning till denna ”inre tomhet”, ser jag det som inte bara ett sätt att visa på måttfullhet.

han alltså framstå som en riktig kvinnokarl. Det är i samband med denna berättelse som läsarna får veta att styrmannen porträtterar Stenfelt som ung på tidigt 1880-tal.²⁹²

Den andra flickan träffar Stenfelt på Irland. Hon var arton år och arbetade på sin mammas kafé. Han skojar om att han redan hade glömt ”flickan i Havanna” när han beställde en gingerbier av ”gudinnan”. Kvällen innan Stenfelt träffade henne hade hon blivit utbjuden av Stenfelts kapten Kaja som hon dock tyckte var gammal och ful. Hon ansåg även att sjömän inte var att lita på och i detta höll Stenfelt med. Han personligen utgjorde dock ett undantag som snarare bekräftade regeln än utgjorde den framhöll han bestämt.²⁹³ Ett uttalande jag menar är av största vikt.

I uttalandet ser vi tydligt Stenfelt distansera sig från sjömän genom att framhäva att han utgjorde ett undantag. Vad Stenfelt värderade hos en befälhavare har vi sett, och som en god sådan skulle man vara en förebild för andra. Den gamle auktoritära Stenfelt mindes sannolikt sin livsgärning och att han i sina böcker visat hur en ”riktig” sjöman kunde vara. Han påverkades troligen av tidens negativa syn på sjömän, och ville därför åter befästa att han utgjorde ett undantag. Han moraliserade därför direkt riktat mot sjömän som han menade var ”riktiga” ombord män men iland, och i förhållande till kvinnor, var riktiga busar. Vad han menade var helt enkelt: akta er för matroslivet!

Kaja hade dagarna innan Stenfelt träffade flickan gett tecken på giftermålsplaner. Det var inte första gången Kaja hade sådana planer. I början av boken hånas han för att han planerade att gifta sig med redarens 50 åriga dotter för att sedan sända bud att han drunknat i stilla havet. Han kunde dock inte komma på hur han skulle få hennes pengar, som var målet, om han var anmäld död. Stenfelt såg flirtar som experiment och ”när experimentet lyckas, då ha vi all anledning att småle åt vårt öde.”²⁹⁴ Han kunde ta över efter Kaja som misslyckades med sin flirt och fick ett svårtolkat råd av förste styrmannen eftersom det visat sig att han och Kaja var rivaler. Stenfelt ansåg sig ha förhand i kampen om flickan men styrmannen sa:

Det är nog riktigt, men han är skeppare och har en skuta. Vem vet, när du blir lika lämplig att försörja en hustru. Om man inte kan det, så är det inte rätt att söka vinna en kvinna och binda henne. Den egna lustan måste stå tillbaka. Den spelar alltid en onödigt stor roll i alla dessa hastigt ingångna förbindelser. Jag tror inte hos en god kvinna, men vi karlar äro i allmänhet ena tarvliga egoister, som för stundens njutning äro färdiga att offra vilket stackars förtroendefullt och viljelöst flickebarn som helst. Men det tilltalar inte mej. Jag ger f-n i privatförhållanden och håller mig till de mera offentliga. Det är kanske mindre raffinerat, men

²⁹² *Under vita vingar* s. 209-219. Natten blev sen och tillbaka vid stranden fann han sig ”överförfriskad” och akterseglad. Till följd av ett ”alkoholkuraget” gav han sig dock iväg efter ”Pacific” i en eka och undkom att krossas mot något skär enbart med böner och ren självbevaringsdrift. Dagen efter hittade fyra poliser ”rymlingen” och tog honom tillbaka till ”Pacific” som återvänt efter sin dumdriftige, charmfulle 2:e styrman s. 209-219.

²⁹³ *Under vita vingar* s. 241-242.

²⁹⁴ *Under vita vingar* s. 230.

det fördärvar då ingen utom en själv möjligen. Det står i en visa ”att det gör ingenting, om en liten blomma i världen förtrampas på din väg. Det finns så många i världen”. Men det är just det det gör. Jag har egentligen ingen ambition annat än att en dag bli skeppare, om det ska vara någonting eftersträvansvärt, men aldrig skulle jag vilja, att ens en okysk tanke föddes hos en oskyldig kvinna på mitt initiativ. Så nu vet du, var du har mej, som annars är ett ganska olämpligt dygdemönster.²⁹⁵

I *En maspojke till sjöss* skriver Stenfelt att denna förste styrman var ”en präktig karl och en utmärkt kamrat”²⁹⁶ så detta är inte ett av de många exempel på Stenfelts dömande natur. En parentes, i tolkningen av citatet, är att viljan till att klättra i karriären framkommer som en självklarhet att följa även om meningen med klättrandet är oklart. Det blir med andra ord själva klättrandet i sig som blir meningen. Styrmannen vill inte trampa på någon blomma i sin väg och det kanske är en sjömansvisa. Han menar att lusten måste ge vika hos mannen och det framgår att mannen har svårare än kvinnan att kontrollera sina lustar, eller att han har en större sexuell lust än hon.

Kvinnan framställs inte bara som i större kontroll över sina lustar, utan även manschauvinistiskt som viljelösa, i färd med att falla offer för en lustfylld man. Likaså framkommer det, såsom att kvinnan också är lockande och hotande på samma gång, alltså en ambivalent bild av kvinnan. Kvinnans sexualitet är också mer hotande för henne, eftersom mannen hade en möjlighet att få utlopp för sin sexualitet, genom köpta, ”mindre raffinerade” förhållande med prostituerade ”offentliga” kvinnor. Detta leder till att en ”fri” (men oraffinerad) sexualitet var tillåten för mannen men inte för den goda kvinnan. Antydning att styrmannen går till prostituerade leder direkt till frågan om Stenfelt gick till prostituerade. Källorna säger inget om detta, men Stenfelt talade om prostitution tidigare i samma bok när Kaja och hans följe rör sig i ”Londons inferno”, Stenfelt menar att det fördärvar män.²⁹⁷

På lediga stunder fortsatte dock Stenfelt sina besök hos den irländska flickan där han ”övade sig i goodtemplardygd” vilket ”alltid [är] lättare när vackra flickor finnas med i spelet.”²⁹⁸ Stenfelt följde alltså inte styrmannens råd. Här ser vi också klara belägg för vad jag ovan argumenterat för. Stenfelt såg denna flirt som övning i ”goodtemplardygd” som jag ser som hederlighet, ridderlighet samt synonymt med gentlemannadygd. Jag menar att denna övning var ett medvetet karaktärsformande från Stenfelts sida, åtminstone när han mindes tillbaka. Att han verkligen såg sig som ett undantag från uppfattningen om att sjömän inte var att lita på när det kom till kärleksaffärer tvekar jag inte på. Stenfelt såg flirtar som ”experiment”, som han lyckades med 1889 när han gifte sig. Han kunde då ”småle åt sitt öde”

²⁹⁵ *Under vita vingar* s. 244.

²⁹⁶ *En maspojke till sjöss* s. 227.

²⁹⁷ *Under vita vingar* s. 132-133.

²⁹⁸ *Under vita vingar* s. 245.

då han lyckats ”vinna och binda” en kvinna och samtidigt försörja henne eftersom han då också blivit skeppare.

Att Stenfelt gifte sig innebar betydande socialt och symboliskt kapital. Jag misstänker att Stenfelts ideal uppfylldes i och med detta och att han ansåg sig vara en ”goodtemplar” som och kunnat bli det tillsammans med sin fru. Denna flicka hjälpte således Stenfelt att forma sitt habitus och skärpa hans förhållningssätt till kvinnor. Respekten för kvinnor var den strikt patriarkala respekten som förespråkade äktenskapet som försörjning för medelklassens kvinnor. Vi ser att äktenskapet var till för att skydda kvinnan från att falla i synd eftersom hon saknade mannens möjlighet att få utlopp för sin sexualitet.

Det var också vanligt bland sjömän att ”riktiga” kvinnor idealiserades på grund av frekvent kontakt med prostituerade. Något vi ser hos Stenfelt. Kaptenens fru kunde ombord fungera som moderssubstitut för de unga i besättningen och då särskilt för lärlingarna.²⁹⁹ Slagsmål är ett återkommande tema i *En maspojke till sjöss* men vid ett tillfälle höll sig bråkstackarna måttfulla, och hederliga, eftersom kaptenens fru med sin närvaro fick männen att hejda sig.³⁰⁰

Faktum är dock att Stenfelt aldrig skriver i sina böcker att han var gift. Jag misstänker dock att detta var något som han ansåg att läsaren kände till. Inte bara att Stenfelt förmodade att han själv var en någorlunda känd personlighet, då främst i Malmö, som recensionen i *Sydsvenskan* tyder på, utan också för imperativet att gifta sig var en självklarhet i folks medvetande. Gentlemanen, och borgaren, skulle vara gift i en tid då giftermålet hotades av industrialisering och urbanisering, liderliga kvinnor, perverterade män, socialister, feminister, och män ur arbetarklassen vilka söp och var ”degenererade”.³⁰¹ Karaktären på Stenfelt sena böcker som skildringar av minnen under han ungdom gav heller ingen möjlighet att nämna hans fru. De utspelar sig under Stenfelt tidiga karriär på 1870- och 1880-talet och ger inga utblickar till Stenfelts liv i Malmö

3.3.2. Vi gentlemän våran lust.

Förvånande är dock att han inte heller gör det i *Skepparlif* som beskriver en period då Stenfelt var gift. I Alexandria träffar Stenfelt sin vän Morsi abd Rab, el Nabi som skilde sig från andra vänner till Stenfelt i Alexandria som man kunde få hjälp av. Morsi ”var en karl af en helt annan kaliber. Det fanns mera av en medfödd gentillesse i hos honom och han lät sina egna

²⁹⁹ Weibust om ”riktiga” kvinnor s. 420 om kaptenens fru. 425.

³⁰⁰ *En maspojke till sjöss* s. 52. Jmf. med Marklund som påvisar att ”vreden hos mannen skulle hållas tämjad av kvinnlig kärlek” s. 70.

³⁰¹ David Tjeder, *Konsten att blivfa herre öfver hvarje lidelse.* s. 177.

penningar hellre fara, än han tillät en vän betala för sig.”³⁰² Han hade också många ordstäv, till exempel: ”pengar komma, pengar fara, men vännen stannar i hjärtat”, vilket tyder på skarp iakttagelse och världserfarenhet anser Stenfelt.³⁰³

Stenfelt och Morsi umgicks hjärtligt under besöket i staden och hamnande på ett kafé där Morsi kände ägarinnan. Både Stenfelt och Morsi var gifta och Stenfelt ger Morsi heder för att han avhåller sig från den ”fula” kaféägarinnan, som stötte på honom, av respekt för sin fru.³⁰⁴ Vad Stenfelt gör på kaféet är att erotiskt skildra en ung sällskapsdam, som bara var sexton, men såg ut som tjugo menar Stenfelt, som tillsammans med ägarinnan höll dem sällskap.

Det börjar blifva enformigt. Flickan med det vackra håret har envist hållit blicken fäst vid golvet. Hon ser föröfvrigt bra ut. Munnen är liten och fraiche, näsan något uppåtsträfvande och tjufpojksaktig. Händerna äro små. Likaså fötterna med höga vrister och nätta europeiska skor. Kjolen är kort, så att smalbenet synes. Stigningen är perfekt. Ögonen äro bestämdt vackra. Ögonlocken äro svarta som kol och ögonbrynen äro sammanvuxna i en båge öfver den låta vita pannan.

Stenfelt fick reda på hennes namn Ghamileh som han tyckte var förtjusande men betydelsen ”kamelhonan” ansåg Stenfelt verkade som en kalldusch och understryker. ”N`est c`pas?”

Öldrickningen pågick. Madammen [ägarinnan] hade en synnerlig färdighet att kasta i sig den ljumma fadda drycken, men Ghamileh senterade den ej. Hon smuttade, grinade, ryste och slängde ölet under bordet, så att den träffade Morsis burnus. Morsi gjorde en dråplig grimas och undrade, hvad hustrun skulle säga, när han kom hem, hvarvid vi brusto ut i skratt och Ghamileh slog upp sina ögon för första gången vid vårt bord. Stora svarta drömmande ögon, farliga ögon för den, som ej var brandförsäkrad. Forskande längtande ögon à la demi vierge. Först såg hon förskräckt ut, men så stämde hon in i skrattet och blottade sina hvita purpurinfattade pärlrader.

Isen var bruten och vi började konversera [...] Samtidigt hade man tillfälle att utan att synas indiskret, spegla sin gamla näsa i ett par [av] de skönaste kvinnoögon, man gerna kunde tänka sig.³⁰⁵

Både när han skrev detta, och när det publicerades, var han gift. Det känns uppenbart att han flirtar med denna flicka, men Spurr visar att det egentligen kan ses som en ordinär skildring av den ”drömmande, längtande” men också ”farliga” orientaliska kvinna.³⁰⁶ Det kan tolkas som att Stenfelt visar läsaren att i Alexandria kan man kringgå den stränga sexualmoralen i Europa som till och med ansåg konversation mellan en kvinna och (gift) man som indiskret.

Han visar därmed att i Alexandria så är sällskapsdamerna unga och vackra. De bär dessutom korta kjolar, så man ser smalbenen! De längtar efter rika vita män och bryr sig inte om att männen är gifta. Det finns alltså villiga unga kvinnor som bara väntar på läsaren att bege sig till Alexandria för att erövra dem. McClintock går längre än Spurr och kallar

³⁰² *Skepparlif* s. 114.

³⁰³ *Skepparlif* s. 215.

³⁰⁴ *Skepparlif* s. 151.

³⁰⁵ *Skepparlif* s. 150-151.

³⁰⁶ Spurr s. 170-183. Han kallar tropen ”eroticization”.

fenomenet ”porno-tropic”³⁰⁷ som jag tycker passar bra. Båda har visat på den västerländska uppfattningen att om man lär känna ett lands kvinnor så har man öppnat upp dörren för dess mysterier och kommit närmare inpå det okända.

Vi har också sett en gift man publicera skildringar där kvinnor sannolikt hade kommit på giftermålsplaner om den vita charmören inte varit blyg. Han skildrade dock en tid då han inte var gift. Men trots äktenskapslöfte är det ändå fullt tillåtet att flirta med österländska skönheter. Som det framgår innehåller Alexandria inte bara en undanflykt från en sträng moral, det innehåller också avgrundlika perversiteter, brutala orientaler, parodier på manlighet och engelska lättingar. Samtidigt lever där den enda gentlemannen porträtterad i Stenfelts tidiga böcker. Det är en dubbel värld, en för Stenfelts ”vi”, och en för ”de andra”.

Det är också Morsi som får representera mannen som är avhållsam av respekt för sin fru. Morsis flirt var dock både ofrivillig och dessutom ful, något som Stenfelt säkert ansåg som skäl nog. Stenfelt kan ha sett sitt giftermål som sin ”brandförsäkring” och att han som gentleman självklart höll det hela på ett salongsmässigt plan, men jag anser ändå att det är underligt att han inte skriver att *han* var gift. För Stenfelt var det därför viktigare att visa att han var karl nog att vinna och binda en kvinna, än att berätta att han redan lyckats med det. Därför ser jag det som att det var hans ideal, som han egentligen var intresserad av att framhäva, än hans egentliga liv. Som det står i hans dödsannons var det hans beläsenhet som fick honom att fatta pennan. Fatta pennan för att, enligt mig, visa på sitt symboliska och för att tillkämpa sig makt och därefter försvara sitt kulturella kapital.

Gentlemannaidealet³⁰⁸ kom i Stenfelts bok att inte idealisera eller respektera ”den andra”, utan snarare tvärtom, han ironiserade *alla*. Rådgivningsgenren som Stenfelt ofta faller in i *Skepparlif*, kom att framhäva detta ideal och Stenfelt visar på att även andra kulturer kan hysa gentlemän. ”Vi” blir alltså vi gentlemän som för Stenfelt representerade en överlägsen internationell subkultur. Samtidigt dömer han etnocentrisk ut orientalen som ociviliserad jämfört med den fredlige, civiliserade svenske mannen. Ambjörnsson har visat att mannen i slutet av 1800-talet blev en förmedlare av samhällets moral och som sådan en dömande instans.

³⁰⁷ McClintock s. 24-25.

³⁰⁸ Begreppet Gentleman definieras i likhet med *The Penguin English Dictionary* med två innebörder: 1: A man belonging to the landed gentry or nobility; also a man of independent wealth. 2: A man who is chivalrous, well-mannered, and honourable. Chivalrous; ridderlighet eller i Stenfelts fall goodtemplardygd, definieras där: graciously courteous and considerate, esp. to women. David Tjeder visar att på slutet av 1800-talet kom detta ideal till Sverige som kritik mot den sexuella dubbelmoralen. Det som betonades var att även mannen skulle hålla sig kysk före äktenskapet. *Konsten att blifva herre öfver hvarje lidelse* s. 191.

”Vi” gentlemän i Malmö, menar jag, läste Stenfelts verk, och pamflett; tyckte han var en hygglig karl som dömde rätt människor och representerade en god moral som överensstämde med deras. De uppfattade således Stenfelt som väl värd att satsa på och genom att ha påvisat sin manlighet, sitt kulturella kapital, och sin kunskap när det kom till sjöfartsfrågor vann han alltså tillträde till deras fält. Hans karriär fortsatte därefter inom den kulturella eliten och drygt ett årtionde senare var hans position ledande. Hans böcker hade helt enkelt landat i god jord i Malmö. Därmed hade han också vunnit rätten att också bestämma vad som var god kultur.

5. Sammanfattning.

Mitt syfte med uppsatsen har varit att undersöka den tidigare hamnkaptenen i Malmö Gustaf Stenfelts efterlämnade publicerade texter. Stenfelt levde mellan 1858-1934 och verkade i Malmö 1899-1924 efter en karriär i både den svenska handelsflottan och Kongo under Stanleys ledning. Han klättrade snabbt i karriären i Malmö och satt som ledamot, eller ordförande, i en rad olika styrelser vilka de flesta hade med frågor rörande sjöfart att göra. 1918-1923 satt han som styrande mästare i Malmö Par Bricole, ett sällskap som ansågs bevara viktiga kulturella världen och uppmuntrar teater, musik, samkväden och festligheter med god mat och dryck. Par Bricole var på Stenfelts tid ett stort sällskap med mycket inflytelserika medlemmar. Min utgångspunkt har varit att i Stenfelts texter kan man se mycket av vad som krävdes honom för att uppnå sin höga sociala position och status.

Samhället år 1900 var ett samhälle där kvinnan i stort sett var utesluten från makten och manlighet som egenskap var nödvändigt för att tillkämpa sig makt. Män i marginalen ansågs omanliga, djuriska, och att de inte kommit ur det farliga och hotande ynglingastadiet. Borgerligheten menade, i en rad inflytelserik rådgivningslitteratur, att mannens karaktär skulle användas, och formas, för att distansera sig från lägre klassers män som ansågs lastfulla, degenererade och utan kontroll över sina passioner. Eftersom samhället vid sekelskiftet 1900 genomgick en rad olika förändringar har det ansetts att den traditionella manligheten genomgick en kris, hotat från grupperna i marginalen t.ex. socialister, homosexuella, och kvinnor med emancipationskrav, och eftersom manligheten symboliserade samhällets ideal hotades hela samhället. Nyare forskning har nyanserat denna bild och visat att mansrollen alltid har problematiserats och setts som något hotat.

I undersökningen har jag funnit att den patriarkala strukturen var i fara, till följd av industrialisering, urbanisering, minskande giftermålsfrekvens, och en allmän sekularisering av samhället, och att en kris således var ett faktum. Jag har betonat den precisa innebörden av patriarkat som faderstyre för att undvika att se det med dagens negativa glasögon. I uppsatsen

har jag lyft fram familjens betydelse för 1800-talets samhälle, och man, vilket forskningen bristfälligt undersökt. Jag menar att mannen *tillsammans* med kvinnan i äktenskapet symboliserade samhällets ideal och att detta var en norm alla var tvungna att förhålla sig till. Kvinnan var därför en viktig komponent i konstruktionen av manlighet. Därav fanns det ett imperativ att gifta sig för mannen. När samhället hotades kring år 1900 blev lösningen också att betona de kristna idealen i vilka familjen, med en stark patriark, värderades högt.

Eftersom manlighet som egenskap behövdes i alla sammanhang där makt involverades formade jag en hypotes som menar att alla som kämpade om makten i ett fält därför var tvungna att poängtera sin manlighet. Jag använde mig av Bourdieus fältteori med syfte att belysa hur Stenfelt gick från ett ambulerande fält som sjökaptan till ett fast fält i Malmös social och kulturella elit. Jag menar att man var tvungen att inneha manlighet, och påvisa detta, för att erhålla tillräckligt med symboliskt kapital (anseende och erkännande) för att kunna tillkämpa sig makt på slutet av 1800-, och början på 1900-talet. Jag har med undersökningen besvarat frågorna:

1. Hur framställs den ideala manligheten i Stenfelts publicerade skrifter, och hur förhåller sig den bild han ger mot den generella bild som forskningen visat?
2. Hur framställs ”den andre”, eller motpolen, till vad Stenfelt håller för positiva egenskaper i hans texter?
3. Hur förhåller sig det som framkommer med Stenfelts karriär i Malmö?

Stenfelts första böcker mottogs som livfulla skildringar av livet i Afrika. Hans första bok *Kongominnen* (1889) innehåller mycket exotism men också en del kritik mot förhållandena i Kongo. Stanley framgår som en tydlig motpol eftersom han av Stenfelt anses vara brutal. Hans andra bok *Bland Negrerna på Afrikas västkust* (1901) är mer vågad i sin kritik men då framförallt gentemot Liberia som han anser vara korruperat, och styrt av en minoritet hycklare, som tagit sig rätten att bestämma över många. Kritiken mot förhållandena i Kongo byttes ut mot ren cynism och sarkasm. Recensionen i *Stockholms Dagblad*, som var Sveriges största tidning, var dock gentemot boken dräpande. Stenfelt framställdes i recensionen som en obildad, skrävlande, suput som nog skulle ha stannat i Kongo med sina gelikar.

Under tiden i Malmö hade han och en kamrat år 1900 vädjat till Malmös sjöfartsförening att göra något åt problemet med att den svenska handelsflottans segelskepp minskade i snabb takt. Han ansåg att segelskepp var det enda habitatet för blivande sjömän, och framförallt fartygsbefäl, att lära sig yrket. Ångfartyg ansågs inte farliga och härdande nog för att

frammana ynglingens latent kraft. Lösningen som föreslås är att införa ett lärlingssystem liknande det engelska apprenticesystemet som även nyligen införts i Finland. En strikt uppdelning mellan blivande befäl och manfolk förespråkas i denna eftersom de lastfulla ”matroslivet” (alkoholmissbruk, prostituerade etc.) ansågs hota de blivande befälen. Samma år blev han viceordförande för föreningen så dessa åsikter föll i god jord.

Åsikterna han framfört i föreningen gjorde han också till sina egna. Han tog till sig av den svidande kritiken från *Stockholms Dagblad* och publicerade 1903 *Skepparlif på en lastångare*, en syntes mellan reseskildring och rådgivningslitteratur. I förordet betonar han att det inte rör sig om några skepparhistorier utan ”den nakna sanningen” för att skydda sig från liknande kritik som han fick för sin förra bok.

I denna betonar han ofta hur en riktig man skall vara. Mannen skall bl.a. ha hyfs, lyda, vara måttfull, och vara en gentleman. Med den allmänna tidsandan dömer han ut de lägre sorternas män som djuriska, lastfulla och lata. Fattigdom ses karakteristisk som orsakat av svaghet som måste botas genom en moralisk upprustning och arbete. Också Orienten, främst Turkiet och Ryssland, döms anmärkningsvärt grovt ut som ociviliserat och militaristiskt, allt enligt den hegemoniska diskurs som Edward Said påvisat rådde i västerlandet för att legitimera en (militär) dominans över Orienten.

Han distanserar sig inte bara från sjömän i *Skepparlif* utan också från Kongo genom att kalla de vita söder om Sahara som självgjorda, halvgalna martyrer, för civilisationen eller vetenskapens skull. Han påpekar den strikta hierarkin och stratifieringen ombord för att visa på att han tycker att ett auktoritärt skiktat system, som även återfanns i samhället, var något önskvärt. Makthavaren skulle distansera sig gentemot underlydande eftersom ”familiarity breeds contempt” menade Stenfelt. Enligt engelsk sjömanstradition ansågs denna uppdelning skapa harmoni ombord på skeppet eftersom spänningarna minskade.

Anledningen till att Stenfelt gjorde detta var inte enbart för att hans förra bok blivit kritiserad, menar jag, utan också för att visa på att han var införstådd med samhällets, ofta dömande, ideal för att han ville tillkämpa sig symboliskt kapital. Det var också något han lyckades med. 1904 blev han vald till Malmö sjöfartsförenings ordförande. Därefter fortsatte han sin kamp om kulturellt kapital genom att 1905 utge översatta sonetter. Sannolikt gick hans engagemang i Malmö sjöfartsförening hand i hand med Par – Bricole och några av föreningarnas deltagare återfinns i både sjöfartsföreningens matrikel från 1918 samt i Stenfelts och den kände tonsättaren Alfred Bergs verssamling *Drapalek vid 4de bordet*. Stenfelt fraterniserade med män med betydande makt.

Tidigt i arbetet insåg jag att sjömän hade ett dåligt rykte i samhället på tidigt 1900-tal. Kaptener kunde däremot ofta inneha en hög social position, beroende på storleken på skeppet de förde. Trots denna status omgärdades de ofta av nedvärderande stereotyper, framför allt förekomsten av den beryktade "skepparhistorien" som gjorde att de hade svårt att bli trodda även om de talade sanning. Ett av undersökningens resultat är att den visat att sjömannens dåliga rykte sannolikt hade med de patriarkala idealen att göra.

Sjömännen, eller matroserna, nedvärderades eftersom de utgjorde en slags outsider i samhället. Ett samhälle som i enligt den borgerliga, och kristna moralen skulle byggas med en starkt patriarkal familj. Kaptenerna kunde med deras betydligt högre inkomster försörja en fru vilket var en nödvändighet för giftermål, eftersom kvinnans möjlighet till lönearbete var mycket begränsad. Deras ansvar över männens liv passade också väl in i samhällets allmänna auktoritära ordning och gav dem betydande anseende (symboliskt kapital). Kaptenerna ansågs ofta vara en slags fadersgestalt på skeppet. Stenfelt menade därför i sin bok *Under vita vingar* (1924) att en "riktig" sjöman hade en ambition att klättra i karriären till kapten, för att själv kunna upprätthålla denna patriarkala struktur, samtidigt som han också försökte att nyansera den dåliga bild sjömän hade genom att betona att de inte var rädda för hårt arbete.

I undersökningen har vi sett att Stenfelt värderade i sina sista två böcker en kristen, faderslik kapten som tillrättavisade folk försynt, och inte var rädd att vara ett föredöme för andra. Han tillhörde en grupp traditionalister som kännetecknades för sin kritik mot USA: s kulturella inflytande på 1920-talet. Stenfelt hade kämpat sig till att vara en del av den svenska kulturella eliten. Hans moralism och betoning på arbete, flit och pli hade lönat sig bra. Han hade länge närt kraftiga aversioner mot USA som sannolikt berodde på deras egalitärare system som han ansåg var hyckleri.

Under Stenfelt levnad gick samhället igenom en betydande modernisering. Forskningen rörande sjömän under denna epok har inte undersökt hur denna förändring påverkade yrket utan har sett perioden som homogen. I undersökningen har jag dock visat på att idealen gick från den faderslika kaptenen till mer militaristiska och kroppsfixerade ideal. Detta menar jag kan bero på att yrket (framförallt kaptenernas roll) förtingligades men vidare efterforskning är nödvändig. Stenfelt var med om denna modernisering på det rent tekniska planet i sin roll som hamnkapten men hans värderingar kännetecknas av stark konservatism och reaktionära åsikter. Det var likväl värderingar som han lyckats tillkämpa sig en socialt och kulturellt ledande ställning med makt och möjlighet att påverka många.

6. Utblick

Trots jag har hållit mitt resonemang om Stenfelt liv på en abstrakt och teoretisk nivå har ni säkert märkt att jag haft svårt att ”klämma in” allt det jag velat säga inom utrymmet för en C-uppsats. Eftersom uppsatsen bara skrapat på ytan av det liv han verkligen levde, är det egentligen omistligt att inte undersöka honom närmare. Stenfelts arbete och hans fru är frågor som egentligen tvingats i skymundan måste jag medge. Väldigt få beslut som fattades i alla de styrelser han satt i, eller ensam hade makten, kunde utredas i uppsatsen. Malmö tog under Stenfelts verkan i staden betydande steg i moderniseringen och hamnen var minst sagt en betydande del i denna utveckling. Det går inte att förneka att Stenfelt är en bortglömd person med ett betydande inflytande i denna utveckling.

Trots att Stenfelt lyckades väl i livet skulle en vidare undersökning samtidigt ändå kännas som att skriva en ”förlorares” historia. Segelfartygen minskade trots motståndet snabbt i antalet. ”Det som alltid varit” på sjön, med stränga herrar näst Gud, försvann så att säga över en natt kan tyckas. Tittar vi ut över sundet idag så kommer de seglen vi ser tillhöra ett fåtal rika tyskar och norrmän och det kommer ändå att vara glest emellan dem. Annat var det för bara hundra år sedan, då var där mängder, tusentals segel på båtar av alla slag. Det är syner vi knappast kommer att få uppleva igen, som till och med är svåra att föreställa sig. Syner som en man som Gustaf Stenfelt kämpade för att vi skulle få se och trots sin makt inte lyckades behålla. Syner där vindpinade män kämpade tillsammans under hårda förhållanden på väg mot fjärran hamn under vita vingar.

Av större intresse är dock hemmet och giftermålets påverkan på manligheten under sent 1800-tal. Detta behöver utredas noggrannare. Religionens roll i konstruktionen av mannen var en viktig faktor som ofta förbisetts. En undersökning med sjömän och sjökaptener i fokus skulle kunna belysa viktiga aspekter som inte gjorts tidigare. Samtidigt som sjömän var en befolkningsgrupp i marginalen utgjorde de en viktig grupp för samhällets ekonomi. Kaptener hade dessutom en roll ombord, och i samhället, som ofta överensstämde med borgerlighetens ideal medan hans matrosar istället utgjorde borgerlighetens motpol och skräckexempel. En studie som belyser männen ombord (deras tillfälliga hem), deras liv iland, deras ideal, och det övriga samhällets syn på dem, i ljuset av samhällets modernisering 1870-1920 skulle vara intressant.

Käll- och Litteraturförteckning.

Otryckta källor:

Samling Fjelner, Alfred, brev från Stenfelt Gustaf daterat Malmö den 8 april 1923.
Handskriftsavdelningen Universitets biblioteket Lund.

Samtal med Karl Erik Holm maj 2005.

Tryckta källor:

Stenfelt, Gustaf:

Kongominnen, Af Skeppar Lärka Sundsvall 1889.

En för vår sjöfart viktig sak Malmö 1900

Bland Negrerna på Afrikas västkust: skildringar ur verkligheten 1901.

Skepparlif på en lastångare: studie Malmö 1903.

Sonetter 1905

"Drapalek" vid 4:de bordet Malmö 1914.

Under vita vingar Lund 1924.

En maspojke till sjöss: ur kapten Gustaf Stenfelts loggbok / återberättat av R. E. Carlsson
Västervik 1957.

En för vår sjöfart viktig sak Malmö 1900.

Aftonbladet den 21 december 1889.

Sydsvenska Dagbladet Snällposten den 27 november 1901.

Sydsvenska Dagbladet den 1 februari 1934.

Svenska Dagbladet den 12 december 1901.

Stockholms dagblad tisdag afton 7. Januari 1902.

Opublicerade uppsatser:

Alftberg, Åsa *Mannen i schlagern, om mansbilder i 1930-talets svenska schlagertexter.*
Opubl. C-uppsats 2005 Lund.

Christensson, Martin *Smittsam härskarmentalitet, cynisk kritik och filantropisk framtidstro.*
En analys av fyra svenska Afrikaberättelser från tiden mellan 1867 och 1910. Opubl. B-
uppsats Lund 2004.

Internetreferenser: (2005-09-28)

www.Arkion.se/sjöfolk.

www.svenskadel.nu.

<http://www.parbricole.se>

<http://www.bureauveritas.se/>

<http://www.alliancefrancaisesthlm.com/>

<http://www.os.mil.se/article.php?id=5094>.

Litteratur:

Alm, Martin *Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900-1939* Lund 2002.

- Ambjörnsson, Ronny *Hemmets århundrade*. Lund 1976.
- Ambjörnsson, *Mansmyter: James Bond, Don Juan, Tarzan och andra grabbar* Stockholm 1999.
- Ambjörnsson, *Öst och Väst, Tankar om Europa mellan Asien och Amerika* Stockholm 1994.
- Avd. för pressforskning, Litteraturvetenskapliga institutionen, Univ. : [Bibliotekstjänst], *Svenskt pressregister: förteckning över recensioner (konst, litteratur, musik, teater), skönlitterära bidrag, signerade artiklar. 2, 1886-1890* Lund 1969.
- Avd. för pressforskning, Litteraturvetenskapliga institutionen, Univ. : [Bibliotekstjänst], *Svenskt pressregister: förteckning över recensioner (konst, litteratur, musik, teater), skönlitterära bidrag, signerade artiklar. 6, 1901-1902*, Lund 1998.
- Bidwell, Robin *Dictionary of modern arab history* 1998.
- Blaschke, Olaf (red.) *Konfessionen im Konflikt Deutschland zwischen 1800 und 1970 : ein zweites konfessionelles Zeitalter* Göttingen 2002.
- Bourdieu, Pierre *Den manliga dominansen*; översättning: Boel Englund Göteborg 1999.
- Bourdieu, Pierre ”Modeskaparen” i *Kultursociologiska texter* i urval av Donald Broady och Mikael Palme Stockholm 1994.
- Edlund, Gustaf *Malmö hamn åren 1775-1922* Malmö 1922.
- Eriksen, Erik *Sjømannen ombord og i land: en studie av skipets sosiale organisasjon* Bergen 1998.
- Fjelner, Alfred *Typer och tillfällen: ett års rimmerier* Malmö 1923.
- Hammar, Inger *Emancipation och religion: den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860-1900* Stockholm 1999.
- Holmberg, Åke *Världen bakom västerlandet 1, Svensk syn på fjärran länder och folk från 1700-talet till första världskriget* Göteborg 1988.
- Holmberg, Åke *Världen bortom västerlandet 2, Den svenska omvärldsbilden under mellankrigstiden* Göteborg 1994.
- Jacobsson, Gösta *Malmö hamn genom seklerna en jubileumsskrift* Malmö 1975.
- Johannesson, Kurt *Retorik eller konsten att övertyga* Stockholm 1998
- Johansson, Karin *Till mor: En liten historia om Mors dag* Stockholm 1974.
- Kinberg, Eric *Navigationsskolan i Malmö: 1842-1942* Malmö 1942.

Ljunggren, Jens *Kroppens bildning: Linggymnastikens manlighetsprojekt 1790-1914* Eslöv 1999.

Marklund, Andreas, "Gossen & husbonden: ideal, individer och äktenskap i 1700-talets Sverige". Ingår i *Bedrägliga begrepp: kön och genus i humanistisk forskning* / Gudrun Andersson (red.) Uppsala 2000.

Marklund, Andreas *I hans hus: svensk manlighet i historisk belysning* Umeå 2004.

McClintock, Anne *Imperial Leather Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest* London 1995.

Malmö sjöfartsförening 1893-1918 Malmö 1918.

Mosse, L. George *The image of man: the creation of modern masculinity*. Oxford 1999.

Mottier, Veronica; "Masculine Domination Gender and power in Bourdieu's writings" ingår i *Feminist Theory* 3 (2002).

Nagel, Erik "Skandinaviska sjöfolks fotografier" ingår i *I andra länder. Historiska perspektiv på svensk förmedling av det främmande*. Red. Magnus Berg, Veronica Trépagny Falun 1999.

Nationalencyklopedin band 2, 4, 15, 18.

Nilsson-Leissner, Torsten *Malmö sjöfartsförening 1893-1943: Historik efter protokoll och handlingar* Malmö 1943.

Par Bricole årsbok Malmö 2003.

Persson, John E. "Gustaf Stenfelt - bortglömd sjöskildrare" i "Till havs!" nr 52-53 i tidsskriften *Rallaros* Ekerö 1984.

Regnell, Axel *Malmö Hamninrättning 1775-1900*. Malmö 1901.

Rodger, A. M. Nicholas "Shipboard life in the Georgian navy, 1750-1800: The Decline of the Old Order?" ingår i *The North Sea* ed. bl.a. Lewis R. Fisher Stavanger 1992.

Rosenström, Marika, *Fartyget, himlen och havet: verklighetsuppfattningen bland sjömän i långfart under segelsjöfartens sista era* Helsingfors 1996.

Rotundo, E. Anthony *American manhood: transformations in masculinity from the revolution to the modern era* New York 1993.

Said, W. Edward *Orientalism* 1978 Stockholm 1995.

Spurr, David *The rhetoric of empire: colonial discourse in journalism, travel writing and imperial administration* Durham 1993.

Sternvall, Sigurd "Skepparhistorier", ingår i *Boken om havet* / huvudredaktör: Edward Spens Stockholm 1950-55. band 1 1950.

Tjeder, David, "Konsten att blifva herre öfver hvarje lidelse : den ständigt hotade manligheten" i *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv* / redaktör: Anne Marie Berggren Stockholm 1999.

Tjeder, David, *The power of character: middle-class masculinities, 1800-1900* Stockholm 2003.

Tosh, John *A man's place; Masculinity and the middle-class home in Victorian England*. New haven 1999.

Veer van der, Peter (red.) *Nation and religion: perspectives on Europe and Asia* Princeton 1999.

Vem är det: Svensk biografisk handbok 1925 Sthlm 1924.

Weibust, Knut *Deep sea sailor A study in maritime ethnology* Stockholm 1969.

Wikström, Karl Johan *Sjöfart och Sjömän* Helsingborg 1979.

Witt, Jann Markus *Master next God?: der nordeuropäische Handelsschiffskapitän vom 17. bis zum 19. Jahrhundert*. Hamburg 2001.